

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı

**TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ
KORUNMASINDA İZLENEN YÖNTEM, POLİTİKA VE
UYGULAMALARIN İNCELENMESİ: DİDİM ÖRNEĞİ**

E.Öznur GÜNDOĞDU

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASINDA İZLENEN
YÖNTEM, POLİTİKA VE UYGULAMALARIN İNCELENMESİ: DİDİM ÖRNEĞİ

E.Öznur GÜNDOĞDU

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TEŞEKKÜR

“Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntem, Politika Ve Uygulamaların İncelenmesi: Didim Örneği” başlıklı Yüksek lisans Tez çalışmasında Didim kentinde var olan Taşınmaz Kültür Varlıklarının sürdürülebilir biçimde korunması ve gelecek nesillere aktarılabilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Yüksek lisans eğitimim süresince, bana akademik olarak ilerlememde bilgi ve birikimleri ile katkı sunan Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı’ndaki Sayın Prof. Dr. Ruşen Keleş hocam başta olmak üzere tüm hocalarıma sonsuz teşekkür ederim.

İki yıl boyunca tüm bilgi birikimlerinden faydalanma şansı bulduğum, aynı çatı altında çalıştığımız süre boyunca birçok anıyı birlikte paylaştığımız ve yol arkadaşlığı yaptığımız tüm çalışma arkadaşlarıma,

Çalışmamda destek ve katkılarını esirgemeyen, bilimsel düşünme tarzını ve bilgiye yaklaşım tarzını her zaman örnek alacağım tez danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Kuran’a,

Çalışmam ve yüksek lisans eğitimim süresince sabırla bana destek olan eşim Taner Gündoğdu’ya çok teşekkür ederim.

Son olarak benim her anımda yanımda olan, hayatım boyu beni destekleyen, haklarını asla ödeyemeyeceğim annem Ayşe Demirci ve Babam Alaaddin Demirci’ye sonsuz şükranlarımı sunarım.

ÖZET

GÜNDOĞDU, E. Öznur Gündoğdu. Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntem, Politika ve Uygulamaların İncelenmesi: Didim Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Estetik, bilimsel, tarihsel ve kültürel birçok değere sahip olan kültür varlıklarını zamanla farklılaşan koşullarla antropojen, doğal veya çevresel unsurlar nedeniyle zarar gördüğü veya yok olduğu bilinmektedir. Bu araştırmada Aydın ili Didim ilçesinde yok olma tehdidi ile karşılaşan tescilli kültür yapılarının incelenmesi, iyileştirme çalışmalarına tabi tutulan yapıların imar planlarının paylaşılması, ilçe sınırlarında henüz mevcut yapıların gelecek jenerasyonlara aktarım açısından farkındalık yaratılması ve sürdürülebilir korunmaya katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaca binaen kültür varlıkları ve kültürel miras kavramları ele alınmakta, kültür varlıklarını koruma kapsamında uluslararası ve ulusal yasal çerçeve aktarılmakta, korunan kültür varlıkları paylaşılmaktadır. Didim ilçesi kent dokusu, tarihsel, arkeolojik ve mimari nitelikler bakımından incelenmekte ardından taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında izlenen yöntemlere yer verilmektedir. Bu noktada izlenen politikalar Osmanlı imparatorluğundan günümüze dek geçen süreç için ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültür Varlıkları, Taşınmaz, Politika, Didim

ABSTRACT

GÜNDOĞDU, E. Öznur Gündoğdu. Examination of the Method, Policy, and Practices in the Conservation of Immovable Cultural Assets: Didim Example, Master's Thesis, Nevşehir, 2023."

It is known that cultural assets, which have many values such as aesthetic, scientific, historical and cultural, are damaged or destroyed due to anthropogenic, natural or environmental factors with differentiating conditions over time. In this research, it is aimed to examine the registered cultural buildings that face the threat of extinction in Didim district of Aydın province, to share of the buildings subjected to improvement works, to raise awareness in terms of transferring the existing buildings to future generations and to contribute to sustainable conservation. For this purpose, the concepts of cultural assets and cultural heritage are discussed, the international and national legal framework within the scope of protecting cultural assets is conveyed, and protected cultural assets are shared. The urban fabric of Didim district is examined in terms of historical, archaeological, and architectural qualities, and then the methods followed in the protection of immovable cultural assets are included. The policies followed at this point are specified for the process from the Ottoman Empire to the present day.

Keywords: Cultural Assets, Immovable, Politics, Didim

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	iv
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	v
ETİK BEYAN.....	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGELER VE KISALTMALAR	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	viii
GÖRSELLER DİZİNİ.....	ix
TABLolar DİZİNİ	xi
 GİRİŞ	 1
 1. BÖLÜM.....	 6
KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI	6
1.1. Kültür	6
1.1.1. Kültür Üretimi.....	8
1.1.2. Kültür Varlıkları ve Kültürel Miras	11
1.2. Kültür Varlıklarını Koruma	15
1.2.1. Uluslararası Yasal Çerçeve	17
1.2.2. Ulusal Yasal Çerçeve.....	22
1.3. Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tarihsel Gelişimi	28
1.4. Kültür Varlıklarının Korunmasında İdari Teşkilatlanma.....	34
1.4.1. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları (KVKBK)	34
1.4.2. Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu	37
1.4.3. Müze Müdürlükleri.....	38
1.5. Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntemler	39
1.5.1. Belgeleyerek Koruma Yöntemleri	40
1.5.2. Yerinde Koruma Yöntemleri	44
1.5.3. Taşıyarak Koruma Yöntemleri.....	59

2. BÖLÜM.....	66
DİDİM ÖRNEĞİ.....	66
2.1. Didim TKV Politikalarında Tarihsel Gelişim.....	75
2.2. Didim Kültür Varlıklarının Korunmasında İdari Teşkilatlanma	90
2.2.1. KVKBK.....	90
2.2.2. KVKYK.....	91
2.2.3. Müze Müdürlükleri.....	93
2.3. Didim Taşınmaz Kültür Varlıkları.....	93
2.3.1. Milet (Miletos) Antik Kenti	96
2.3.2. Milet Müzesi	100
2.3.3. Didyma-Apallon Tapınağı	101
2.3.4. Kutsal Yol	105
2.3.5. Akköy	107
2.4. Didim TKV Korunmasında İzlenen Yöntemler	109
2.4.1. Belgeleyerek Koruma Yöntemleri	109
2.4.2. Yerinde Koruma Yöntemleri	125
2.4.3. Taşıyarak Koruma Yöntemleri.....	137
TARTIŞMA VE SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA	149
EK 1. Orijinallik Raporu.....	171

SİMGELER VE KISALTMALAR

KVKBK	: Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları
KVKYK	: Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu
KYK	: Koruma Yüksek Kurulu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Kültürün Üretim Sistemi.....	10
Şekil 2. Antik Dönemde Didyma ve Çevresi.....	68
Şekil 3. Milesia'daki Çağdaş Yer İsimleri	69
Şekil 4. Aydın İlçeleri	76
Şekil 5. Aydın İli Didim İlçesi Mahalli Sınırları	77
Şekil 6. 6/1/2005 tarihli ve 25692 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan KTKGB Sınırı.	78
Şekil 7. 23/10/2011 tarihli ve 28093 sayılı Resmî Gazetede Yayımlanan KTKGB Sınırı	79
Şekil 8. Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri.....	80
Şekil 9. Aydın Muğla Denizli 1/100000 ölçekli Çevre Düzeni Planında KTKGB-TM.	81
Şekil 10. Muğla Milas Akbük Kazıklı Koyu Kıyı Bandı Turizm Merkezi	82
Şekil 11. Akbük Turizm Merkezi	82
Şekil 12. Miletos Antik Kenti-Kent Planı.....	97
Şekil 13. 1900'lerde doğudan Apollon Tapınağı	101
Şekil 14. Helenistik Dönem Tapınak Planı.....	103
Şekil 15. Miletos-Didyma Arası Deniz ve Kara Yolu Güzergâhları (Antik Dönem Haritası).....	106

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1. Apollon Tapınağı	105
Görsel 2. Günümüzde Kutsal Yol	108
Görsel 3. Akköy	109
Görsel 4. Güven Pamukçu Kütüphanesi.....	110
Görsel 5. 1597 Parsel.....	111
Görsel 6. 1680 Parsel.....	111
Görsel 7. 1683 Parsel.....	112
Görsel 8. 1684 Parsel.....	113
Görsel 9. 1718 Parsel.....	113
Görsel 10. 1733 Parsel.....	114
Görsel 11. 1735 Parsel.....	115
Görsel 12. 1744 Parsel.....	116
Görsel 13. 1745 Parsel.....	117
Görsel 14. 1748 Parsel.....	118
Görsel 15. 1838 Parsel.....	119
Görsel 16. 1842 Parsel.....	119
Görsel 17. 1958 Parsel.....	120
Görsel 18. 1984 Parsel.....	121
Görsel 19. 1986 Parsel.....	121
Görsel 20. 1994 Parsel.....	122
Görsel 21. 1997 Parsel.....	123
Görsel 22. 2610 Parsel.....	125
Görsel 23. 1946 Parsel (Restorasyon Öncesi ve Sonrası)	128
Görsel 24. 1946 Parsel- Zemin Kat Güneybatı Yönünde Konumlanan Oda	129
Görsel 25. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Çalışması	130
Görsel 26. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Sonrası Dış Cephe ..	131
Görsel 27. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Sonrası İç mekân	131
Görsel 28. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Öncesi	133
Görsel 29. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Çalışması	134
Görsel 30. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Sonrası	134

Görsel 31. 1703 Parsel (yeni 4380 ada 6 parsel)	135
Görsel 32. 1703 Parsel (yeni 4380 ada 6 parsel)	136
Görsel 33. 1686 Parsel (yeni 4381 ada 9 parsel)- Kavala (Restorasyon Öncesi).....	137
Görsel 34. 1686 Parsel (yeni 4381 ada 9 parsel)- Kavala (Restorasyon Sonrası).....	137
Görsel 35. Milet Ören Yeri- Çarşı Kalıntıları	138
Görsel 36. Milet Ören Yeri- Faustina Hamamı	138
Görsel 37. Milet Ören Yeri- Papaz Kapısı Kazı Alanı.....	139

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Uluslararası Tüzük Ve Belgeler	19
Tablo 2. Koruma Anlayışında Değişim Süreci	21
Tablo 3. Bakım ve Onarımdan Bütünleşik Planlama ve Alan Yönetimine Gelişim Süreci	22
Tablo 4. Türk Kültür Varlıklarını Koruma Mevzuatı: Kanunlar.....	23
Tablo 5. Türk Çevre Mevzuatı	27
Tablo 6. Türkiye Koruma Statüleri	27
Tablo 7. Didim Nüfusu (2007-2022).....	70
Tablo 8. Didim Mahalle Nüfusları	71
Tablo 9. Didim Popülasyonu Demografik Verileri	72
Tablo 10. Tamamlanan Koruma Amaçlı İmar Planları	83
Tablo 11. Didim Enerji Sistemleri	85
Tablo 12. Didim KVKBKM ve Sit Alanlar	92
Tablo 13. Teikhiussa Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Eylem Planı.....	93
Tablo 14. Didim Tescilli Yapılar Listesi.....	94

GİRİŞ

Küreselleşme, geniş bir yelpazede tanımlanabilen ve tüm boyutlarıyla ele alınabilen, hukuktan adalet, devlet sistemlerinden yerel yönetimler, iletişimden insan ilişkileri, giyim kuşamdan yaşam tarzına dek her alana nüfuz etmiş bir kavram olmanın yanı sıra modernitenin göz ardı edilmemesi gereken, çatışma, parçalanma ve yeni tabakalaşma biçimleri üreten bir süreçtir (Kırcan, 2021, s.6).

Kent ise mekanizmalara, yöntemlere ve işleyişe karşı çıkabilen ve eleştirenlerin çıkarları ile tercihleri doğrultusunda müdahaleye maruz kalabilen bir kurumdur (Uluengin, 2011, s.139-140; Yaylı, 2012, s.335).

Kent ve küreselleşme sürecinin etkileşimi kentlere yeni perspektifler kazandırmış, dünya ekonomisine eklemlenme biçimlerini değiştirmiştir. Bu esnada kentlerin yapısı mekânsal işlevler tarafından etkilenmiştir. Günümüze dek kentleri tanımlayabilen en önemli unsur olan sanayi kavramı ve üretim merkezi olma özelliği küreselleşme sürecinde önemini yitirmeye başlamıştır. Kentlerin sunduğu hizmetler, iletişim ve haberleşme imkanları, üst yapı – altyapı, teknoloji hatta demografik durum günümüzde kentin esas tanımı halini almıştır. Ayrıca artan rekabet nedeniyle kentler yepyeni ekonomik, siyasi ve kültürel roller üstlenmiştir (Işık, 1999, s. 166). Devlet ve kentler arasındaki hiyerarşi değiştiğinden devlet, gücünü kentlerden alır hale gelmiştir. Küresel sermayeyi çeken altyapıya sahip kentler, bu süreçte dünya kentleri arasındaki yerlerine kavuşmaya başlamıştır. Bu nedenle ekonomileri, kültürleri, sosyal ve siyasal yerleşimleri ile öne çıkan birim olma niteliği kazanmıştır (Kırcan, 2021, s.6).

Bu noktada Kentleşme ve endüstrileşme kültürel mirasın hızlı bir şekilde yok olmasına neden olmakta ve bu nedenle küreselleşen kentlerde kent kimliklerinin yitirilmesi sonuçları ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme sürecinde uluslararası sermaye, mal ve hizmet akışlarından daha fazla pay kapabilme telaşı içine sokulan kentler, üretim merkezleri olmaktan çok giderek birer tüketim merkezleri haline gelmektedir. Türkiye kentlerindeki değişimler

de bu yöndedir ve bu dönüşümler içsel dinamiklerce yönlendirilmekten çok küreselleşmeye koşut politikalarla dışardan dayatılmaktadır. Başka bir deyişle; kentlerimizdeki değişim süreci küreselleşme ile farklı bir evreye girmiş olup, dünyadaki diğer kentlerde olduğu gibi ülkemizdeki kentler de kapitalist ilişkiler çerçevesinde değiştirilmektedir. (Kiper, 2004)

Bu değişim kentlerimizde sahip olduğumuz kültürel mirasımızın hızla kaybedilmesine sebep olmaktadır.

Son dönemlerin söylemi ile, kentlerde uygulanmakta olan “kentsel dönüşüm projeleri” ile, eski kent parçalarının ve merkezlerinin var olan kimliklerinin korunarak sağlıklılaştırılmasından çok; yükselme, yoğunlaşma ve çağın gereği işlevlere dönüşüm amaçlanmaktadır. Yenileme ya da dönüşüm projeleri ile küresel kentler bağlamında, “seyirlik” mekanlar yaratılmaktadır. (Kaygalak, 2001, S. 543-554)

Özellikle küreselleşen kentlerde kentsel dönüşüm adı altında tarihi yapılar yıkılarak insan ölçeğindeki kimlikli sokaklar yok edilmiş, yerlerini birbirine benzeyen ve alt katları dünyanın her yerinde aynı hediyelik eşyaların satıldığı dükkanların yer aldığı yüksek katlı yapılara bırakmıştır.

Oysa, ulusal stratejilerle oluşturulacak, sürdürülebilir kentsel dönüşüm projelerinde; kentin yarışabilirliğini arttıracak ekonomik planlama, toplumdaki eşitsizlikleri azaltacak sosyal planlama ve tüm çevre değerlerini koruyarak geliştirecek çevresel planlama bileşenleri bir bütünsellik içinde kurgulanmalıdır. (Keleş, 2004)

Bu noktada kültürel miras olarak sahip olunan değerlerin korunması küreselleşen kentlerin kimliklerinin korunması açısından da ayrıca önem arz etmektedir.

Araştırmanın Amacı

Didim ilçesinde bulunan, sayısı gün geçtikçe azalan, yok olma riski teşkil eden veya restorasyona tabi tutulan tescilli yapıların sürdürülebilir biçimde korunması ve gelecekteki nesillere aktarılabilmesi bu çalışmanın temel amacıdır. Bu doğrultuda Aydın ili Didim ilçesinde yok olma tehdidi ile karşılaşan tescilli kültür yapıları incelenmekte,

tescilli yapılar tespit edilmekte ve tanımlanmakta, korunma veya iyileştirme çalışmalarına tabi tutulan yapılar paylaşılmaktadır. Taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında yararlanılan belgeleyerek koruma, yerinde koruma, taşıyarak koruma yöntemleri altında incelenen varlıklar için farkındalık yaratmak hedeflenmektedir.

Dolayısıyla bu araştırma ile alanyazına katkı sunmak, gelecek araştırmalar için temel teşkil etmek de amaçlanmaktadır. Tez iki bölümde tasarlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kültür Varlıklarının Korunması kavramı bağlamında beş alt başlıkta irdelene yapılmıştır. Bunlar; Kültür, Kültür Varlıklarını Koruma, Kültür Varlıklarının Tarihsel Gelişim ve Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntemler olarak ele alınmıştır. Bu bölümde Kültür Varlıklarının korunması konusunda kavramsal çerçeve oluşturulmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntemler üç ana başlıkta ele alınmış olup tezin ikinci bölümünde bu koruma yöntemleri Didim Özelinde İrdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Didim Kenti ve Didim Kentinde var olan Taşınmaz Kültür Varlıkları incelenmiştir. Kırıkıçi Yarımadası sınırlarında yer alan Didim Kenti, arkaik dönemden beri farklı dönemlerde farklı toplulukların yaşadığı, sınırları içerisinde kırsal ve arkeolojik alanları barındıran zengin kültür mirasına sahip bir yöredir. Bu kapsamda Didim’de ki Koruma Amaçlı İmar Planları ile Taşınmaz Kültür Varlıklarında uygulanan yöntemler irdelenmiştir. Bu noktada çalışmanın temelini oluşturan araştırma sorularına Didim Kenti özelinden cevap aranmıştır.

Tartışma ve Sonuç bölümünde ise; tespit edilen hususların nedenleri ile alınabilecek önlemler paylaşılmıştır. Kurumların yetkileri doğrultusunda yapabilecekleri ve alabileceği önlemler paylaşılmıştır. Ayrıca koruma amaçlı İmar Planlarının kültür varlıklarını koruma süreçlerinde sağladığı katkı irdelenmiş olup genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Koruma kavramı taşınır kültür varlıklarında bakım, onarım, muhafaza ve restorasyon işlemleri; tabiat ve taşınmaz kültür varlıklarında onarım, bakım, muhafaza, işlev değiştirme, restorasyon işlemlerini ifade etmektedir (KTVKK, 1983, Md.3).

Koruma alanı, tabiat ve taşınmaz kültür varlıklarının muhafazasını yahut tarihi çevrede etkinlik taşıyan korunma bakımından zorunluluğunu ifade etmektedir (KTVKK, 1983, Md.3).

Tabiat varlıkları tarihi, tarih öncesi ve jeolojik devirlere ait olan, ender bulunan, güzellik ve özellikleri bakımından korunması gereken, sualtı, yeraltı veya yer üzerinde bulunan değerlerdir (KTVKK, 1983, Md.3).

Kültür varlıkları tarihi veya tarih öncesi devirlere ait güzel sanatlar, kültür, din ve bilim ile alakalı, sosyalleşme dahil edilmiş, kültürel ve bilimsel özgün değere sahip, sualtı, yeraltı veya yer üstünde taşınmaz ve taşınır varlıkların tamamıdır (KTVKK, 1983, Md.3).

Kültür varlıkları çok sayıda etken nedeniyle tehdit altında olup yok olma riski taşımaktadır. Popülasyondaki hızlı artış (United Nations, 2019), kentleşme, sanayileşme, mekan gereksinimleri 1980'lerden itibaren sıklık kazanan antropojen ve doğal kaynaklı afetlerin tümü kültürel varlıkların üzerinde tehdit oluşturmaktadır (CRED & UNDRR, 2020). Günümüzde nüfus artışı ve imar etkinliklerinin yarattığı çarpık kentleşme vb. nedenlerle kültür varlıklarını korumak güçleşmiştir. Kültürel miras, çoğu zaman, daha nazik, sahipsiz ve savunmasız durumdadır. Modernleşme ile küreselleşmenin kuşatmasına giren, asırların birikimi kültürel miras; hızla ve kökten yok olmaktadır (Bahçeci & Yenel, 2019).

Heritage at Risk adlı 2000'den itibaren yayınlanan ICOMOS raporunda belirtildiği üzere yer küre üzerinde birçok noktada kültür varlıkları yok olma riski taşımakta veya yok olmaktadır (ICOMOS, 2008; ICOMOS, 2020). Benzer durum Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Bu durumun önlenmesi için çeşitli politikalar

güdülmekte, farklı yöntemler geliştirilmekte ve bazı uygulamalara ağırlık verilmektedir (Özatağan & Eraydın, 2013). Söz konusu uygulamalar dönem koşullarına uygun olarak güncellenmektedir. Bu kapsamda bu araştırmada Didim ilçesi sınırlarında yer alan ve 2863 sayılı kanun ile tescillenen yapıların incelemesine yer verilmektedir.

Türkçe alanyazında Didim ilçesinde mahalle veya arkeolojik sit alanlarına yönelik geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırma özgün öneme sahiptir.

Araştırma Soruları

Araştırma hedefleri doğrultusunda bazı sorulara yanıt aranmaktadır. Bu sorular aşağıda listelenmektedir.

- Kültür varlıklarının korunma süreçlerinde koruma amaçlı imar planının etkileri nelerdir?
- Koruma amaçlı imar planlarında alınan kararlar ve uygulama süreçleri nasıl işlemektedir?
- Kültür varlıklarının korunma süreçlerinde yapıların yasa kapsamında tescillenmesi yeterli midir?
- Kültür varlıklarının yok olmasını engelleyebilecek korunma yöntemleri nelerdir?

Araştırma Yöntemi

Araştırma için öncelikle yararlanılacak kaynaklar uluslararası ve ulusal akademik çalışmalar, makaleler, kitaplardır. İlgili veri tabanları üzerinden gerçekleştirilen literatür taramasının ardından UNESCO, ICCROM, Venedik Tüzüğü, Washington Tüzüğü gibi uluslararası, KUDEB, 2863 sayılı kanun, AFAD ve çeşitli yönetmelikler gibi ulusal dayanaklardan yararlanılmaktadır. T.C. 2863 sayılı Kanun kapsamı dikkate alınarak değerlendirilen uygulamaların yanı sıra Aydın ili ve Didim ilçesi yerel yönetimleri, çeşitli kurum ve kuruluşlardan da gerekli verilerin temini sağlanmaktadır.

1. BÖLÜM

KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI

Bu bölümde kültür ve ilgili kavramlar tanımlanarak, kültür varlıkları ve kültürel miras olgusuna yer verilmektedir. Kültür varlıklarını koruma kapsamında uluslararası ve ulusal yasal çerçeve ortaya konularak korunan kültür varlıkları örneklendirilmektedir. Ardından araştırma kapsamında kültürel varlıkları incelenecek olan aydın ili Didim ilçesi hakkında genel bilgi paylaşılmaktadır.

1.1.Kültür

Kültür adı verilen sosyal fenomenin sınırları kesin biçimde belirlenememesine (Nirun & Özönder, 1988, s.340) rağmen tüketim malları, toplumsal gruplar, bireysel beceri ve fikirler, töre ve inançlar, anayasal belgelerden meydana geldiği söylenebilmektedir (Malinowski 1990, s.39). Belirli bir topluma üye olan bireylerin kazanmış olduğu beceri, alışkanlık, gelenek ve görenekler, yasalar ve haklar, ahlak, sanat, bilgi, inanç gibi unsurları ihtiva eden karmaşık bir bütünü ifade etmektedir (Sezgin, 1995, s.310; Wells 1984, s.43). Varlık yapılarını belirleyebilen sosyal süreçler ile öğrenilen inanç, maddi ve manevi pratiklerin birliği; sosyokültürel evrende bulunan araç ve uygulamalarla ortaya konulan ve nesnelleştirilen kurallar, değerler, anlamların ilişki ve etkileşimlerini açıklamaktadır (Güvenç 1984, s.101).

Kültür, sosyal grupların meydana getirdiği yaşam tarzının bir sonucu olarak tabîî çevre şartlarına uyum olaylarıdır (Nirun 1991, s.53). Kalıtım ve içgüdülere bağlı olmaktan ziyade yaşantıda kazanılan davranış eğilimlerini yansıtmakta, toplum yaşantısı olmaksızın varlık gösterememektedir. Dolayısıyla toplumdaki sosyal grupların paylaştığı tutum ve değerler, alışkanlıklar, kabul gören ve uygulanan davranışlardan meydana gelmektedir. Bireyler sosyal ve bireysel ihtiyaçlarını giderdiği çevreye uyum sağlayarak gruplar halinde yaşayabilmeleri sonucunda kültüre hizmet edebilmektedir (Nirun 1972, s.163).

Dış dinamiğinde her bir kültürün sadece kendisine benzemesi ilkesini barındıran kültür, farklı kültür ürünlerini özümseyerek kendisine adaptif hale getirmektedir (Yeniden, 2012). Bu nedenle bireyin ve kültürün dinamik yapısının hiçbir dönemde durgun halde bulunamayacağı, bireysel ihtiyaçların karşılanması ve toplumda ilerlenebilmesi için bireysel hedeflerin başarılı olmasına yönelik motivasyon sağlayacağı ifade edilebilmektedir. Bu durumda kültür gündelik yaşantıda yararlanılan etkili ve karmaşık bir araç halini alabilmektedir (Hatch 1973:334). Ancak kültürün kendisi bireysel yaşamdan bağımsız olarak büyüme, gelişme ve birikime gösteren, nesiller arasında devredilen ve öğrenilen sosyal veraseti ihtiva etmektedir (Nirun, 1991, s.55).

Kültürü oluşturan unsurlar, biçimleri ve fonksiyonları açısından genelde evrensel bir nitelik taşımaktadır (Malinowski, 1990, s.41). Bu nedenle bireysel gereksinimleriyle benzerlik barındırmaları söz konusudur (Güvenç, 1984, s.105). Kültürel özellikleri belirleyebilecek düzeyde güç ve etkiye sahip olmayan tabiat şartlarının yanı sıra zaman içerisinde tabiata uyum gösteren kültür sahip olduğu bu yetenek ile sosyal ilişkilere bağlılık gösteren sosyal çevreleri yaratmayı başarmıştır. Böylece bireyler üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler sosyokültürel çevre vasıtasıyla önlenmeye çalışılmıştır (Nirun, 1991, s.81). Dil öğrenimi ve öğretimi kültür üzerinde önemli etkiye sahip olan unsurdur. Dil aracılığıyla başlatılan, geliştirilen, yayılan ve sürdürülen inanç, hukuk, sanat, gelenekler, yasalar ve toplum üyeleri olarak bireylerin edindiği diğer davranışlar meydana kültürü getirmekte ve kültür çok yönlü bir varlık olarak gelişme göstermeyi sürdürmektedir (Yazoğlu, 2005, s.123).

Aktarılanlar ışığında, kültürün ilgili ulusa ait inanç ve değerleri içerdiği, birçok bileşen ve unsur barındırdığı, tek bir tanımda açıklanamayacağı söylenebilmektedir. Ayrıca tek başına var olamadığı, aynı ortamı paylaşan, eylemleri, konuşmaları ve yaşamlarıyla değerlerine katkıda bulunan kullanıcılar tarafından şekillendirilen bir toplumdan türetildiği görülebilmektedir. Dolayısıyla kültür, yaşamın her alanında karşılaşılan, bir dili öğrenmede veya öğretmede önemli bir kavram olduğu sonucuna varılabilmektedir (Demiryürek, 2022). Bu nedenlerle dinamik bir süreci yansıtmaktadır. Nihayetinde kültür; kültürel iletim, kültürlenme, kültürleşme, kültürlenme, kültürel

değişme süreçlerinden meydana gelmekte; genel kültür ve alt kültür, maddi kültür ve manevi kültür, üçlü ayırım, halk kültürü, popüler kültür, kitle kültürü şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır (Tuygun, 2009).

1.1.1. Kültür Üretimi

Kültürel ürünler, sanat (sahne sanatları, görsel sanatlar, mimari), mirasın korunması (müzeler, galeriler, kütüphaneler), kültür endüstrileri (yazılı medya, yayıncılık, film, kayıt) ve festivalleri içeren mal ve hizmetler" olarak tanımlanmaktadır (Aiello, 2014, s.8). Bu kapsamda doğası gereği kültürel olan, kültürü temsil eden, kültürel içeriğe sahip olan veya belirli bir kültürün ana akımında yer alan tutumlara, fikirlere, imajlara ve bakış açılarına atıfta bulunan, tüketiciye faydacı amaçlardan daha fazla yüksek değer sunan somut veya soyut herhangi bir bileşen; öge, etkinlik, faaliyet, program, mal veya hizmetleri ifade etmektedir.

Kültürün üretimi ve aktarımında önem arz eden kültürel ürünler, sistemlerin şekillendirdiği unsurlara odaklanmaktadır. Özellikle kültürel unsurlar olan norm, değer ve inançları kullanan televizyon programları, dini kutlamalar, bilimsel, akademik ve sanatsal araştırma raporları kültür üretiminde odak noktası haline getirilmiştir (Peterson, 2004, s.3168). Kültür, üretim kaynağı olarak bilinen 8 farklı sistem ile açıklanmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002):

- Yakınlık sistemi: toplumdaki toplumsallaşma, çoğalma, geniş, bağımsız ve çekirdek aile ilişkilerini incelemektedir.
- Eğitim sistemi: Toplumdaki genç ve yeni üyelerin değer, yetenek, bilgi donanım düzeylerini ve yöntemlerini incelemektedir.
- Ekonomik sistem: Topluma ait olan ürün/hizmetlerin üretim ve dağıtım biçim ve yöntemlerini incelemektedir.
- Politik sistem: Toplumsal dengenin kurulma durumunu, yönetim yapısını ve politik örgütlerin fonksiyonlarını incelemektedir.
- Dini sistem: toplumdaki dini amacı bulunan örgütlerin işlevlerini ve din eğitimi incelemektedir.

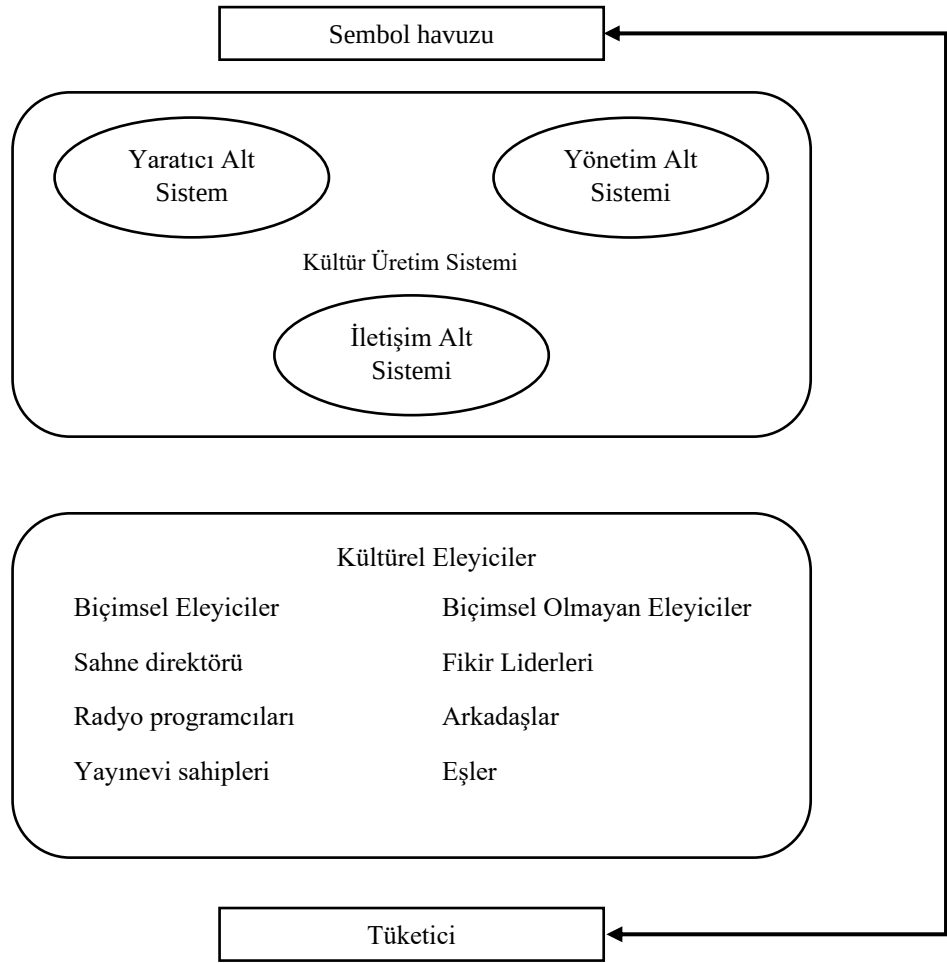
- Kurumlar sistemi: Toplumdaki fertlerin bir araya gelerek oluşturduğu birlikleri ve fonksiyonlarını incelemektedir.
- Sağlık sistemi: Hastalıkların bakımı ve önlenmesi konusunda üstlenilen işlevlerle sağlık sisteminin, diğer kültürlerden farkı ve fonksiyonları incelenmektedir.
- Rekreasyon sistemi: Toplum üyelerinin boş zamanlarını değerlendirme eğilimleri ve biçimleri ile toplumsallaşma yöntemlerini incelemektedir.

Bu noktada yaratılan kültür görüldüğü üzere farklı kuruluşların ortak hareketini gerektirmekte renk kullanıcıların değerine nail olabilecek şekilde üretilmektedir (Odabaşı ve Barış, 2002, s.319). İletişim, yönetim ve yaratıcı alt sistemlerinin kültür üretim sistemini meydana getirdiği belirtilmektedir. Bu alt sistemlerin sorumlulukları (Solomon, 1999, s.524):

- Yaratıcı Alt Sistem: Yeni ürün ve sembollerin yaratılması
- Yönetim Alt Sistemi: Yeni ürün ve sembollerin tercihi, üretimi ve dağıtımı
- İletişim Alt Sistemi: Yeni ürünün anlamlandırılması, sembolik özelliklerin ilavesi ve üye iletişimi

Farklı biçimlerde örneklendiren veya sınıflandırılan kaynaklara rastlanmasına rağmen en kabul gören sistem Şekil 1’de paylaşılmaktadır. Buna göre kültür üretimi sistem kaynağı olan sembol havuzu ve üç alt sistemden meydana gelmektedir. İletişim alt sisteminde eşek tutucular veya kültür eleyicileri yer almaktadır. Bu noktada anlam transferinin etkileyici rolleri listelenmektedir.

Şekil 1. Kültürün Üretim Sistemi

Kaynak: Odabaşı & Barış, 2002, s.320

Bir diğer sınıflandırma benzer bir yapıda olup kültür üretiminde popüler kültürün de etkili olduğunu ara sürmektedir. Bu kapsamda önem arz eden üç unsur mevcuttur (Arık, 2006, 124)

- Kültürel nesnelerin üretim süreci,
- Kültürel nesnelerin içeriği,
- Kültürel nesnelerin algılanma durumları, popülasyon veya alt gruplarca kendilerine yüklenen fonksiyon ve anlamı.

Anlaşılaçağı üzere aktarılanların tamamı kültürel varlıkları ve nesiller arası aktarım gerekliliğı nedeniyle kültürel mirası vurgulamaktadır.

1.1.2. Kültür Varlıkları ve Kültürel Miras

Mevcut hukuki mülkiyet kavramı, korumaya çalışılan belirli bir toplumun yaşam ve düşünce tarzını simgeleyen, entelektüel ve manevi başarılarının kısacası insan yaşamının tüm kanıtlarını ve gelenekleri kapsamamaktadır. Dolayısıyla devretme olgusunu içerisinde barındıran miras kavramı tarafından kapsamaktadır. Ancak miras kavramının muhafaza etme ve koruma görevini içermediği bilinmektedir (Prott & O'Keefe, 1992).

Kültürel miras, belirli bir yaşam perspektifini temsil eden, bu perspektifin geçmişi ve geçerliliğine tanıklığı bulunan bireyin yaşamının tezahürlerinden oluşmaktadır (Baş ve Halaç, 2021). Kültürün anlamı veya yaşam biçimine yönelik kanıtları siteler veya anıtlar gibi maddi ve fiziksel varlıklarda somutlaşabilmektedir. Dolayısıyla bireyler tarafından inşa edilen yapılar ve arkeolojik alanlar korunması gereken geçmiş olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla günümüzde terk edilen veya modern yaşam evrimini ifade eden kentsel topluluklar için tarihi karakterli kompleksler ve antik kent kalıntıları önem ifade etmektedir. Binalar, parklar, bahçeler çok sayıda yapının ayrılmaz parçasını kapsayan bu durum, insanlığın evrimini kanıtlayan fosillerin yer aldığı tarih öncesi mağaraları ve çizimleri ihtiva etmektedir (Lascaux, Altamira, Kakadu vb.) (Tokmakoğlu, 2022). Ayrıca kültürel enerjilerini  evre düzenlemelerine veya binalara harcamayan kültürlerde farkı taşınmazlar birincil önem arz etmektedir. T ren alanları, ritüel alanları gibi mekanlar yeniden tasarlanma durumları önem arz etmeksizin halklar ve ırklar arasında özel bir anlama sahiptir. Dağlar, g ller ve nehirler benzer biçimde özel manalar yüklenen doğal alanlar olabilmektedir (Prott & O'Keefe, 1992).

Taşınabilir varlıklar ise her türden sanat eserlerini (resimler, çizimler, heykeller, seramikler, tekstil ürünleri vb.); önemli şahsiyetler alakalı olan veya tarihi önemi bulunan nesneleri; arkeolojik öneme sahip nesneleri (insan ve hayvan kalıntıları, kaybolan yetenek ve yerleşim kanıtları); silah, giysi, mutfak eşyaları gibi gündelik yaşam nesnelerini kapsamaktadır (Yanar, 2021). Erken icatlar veya biyolojik evrimin fosil kalıntılar gibi bilimsel önemi bulunan nesnelerde bu gruba dahildir. Temsili veya

başyapıt niteliği taşıyabilen bu varlıklar belirli bir yaşam biçiminin belirli zamandaki görüntüsüdür. Dolayısıyla yaşam biçiminin tehdit altında olduğu durumlarda tarihi bir kayıt olarak değerlidir (Prott & O’Keefe, 1992).

Fiziksel değerleri temsil eden bu grubun haricinde maddi olmayan varlıklardan da söz etmek mümkündür. Yeni beceri, teknik ve bilginin üzerine inşa edilen fikirler diğer geleneksel kültürel unsurlar gibi korunmaya muhtaçtır. Beceri ve bilgiler için Maldivler’de hasır dokuma, Sarawak’ta boncuk işi, Japonya’da samuray kılıcı yapımı, kabul ritüelleri, Japonların çay seremonisi gibi törenler; dans ve müzik gibi unsurlarla aktarılabilen gelenekler, şiirler, mitler, şarkılar, destanları kapsayan sözlü unsurlar korunması gereken kültürel varlıkları ifade etmektedir. Koreografi veya müzik notaları, film veya kliplerde saklanabilirken, kostümler, müzik aletleri ve sahne dekorları dahi kültürel mirası ait taşınabilir parçalar olarak korunabilmektedir (Prott & O’Keefe, 1992).

Kültürel miras, toplumdaki bireylere farklı alanlarda ilişki kurarak ortak geçmişini anlatabilen, dayanışma ve birliktelik duygusunu pekiştirmeyi hedefleyen önemli bir değerdir. Yüzyıllarca süregelen birikimlerin yansıması, gelenek ve deneyimlerin sürekliliği geleceğe aktarılan kültürel miras vasıtasıyla gerçekleştiğinden tüm insanlığın ortak varlığıdır. Araştırılarak ortaya çıkarılmasının yanı sıra faydalanma durumu da önem arz etmektedir (Gümüşçü, 2018, s. 110).

International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) tarafından geçmişten günümüze ulaşan, sahiplik bağı barındırmadığı halde sürekli değişime uğrayan gelenek, bilgi, inanç ve değerlerin yansıması olarak nitelendirilen somut ve soyut varlıkların tamamı şeklinde tanımlanmaktadır. Mekan ve birey arasında zamanla yaşanan etkileşimlerden kaynaklanan çevresel tüm özellikleri ihtiva etmektedir (ICOMOS Türkiye, 2013, s. 2).

ICOMOS ve UNESCO sözleşmeleri ile ulusal ve uluslararası hukuk düzenlemelerinde yer alan ve UNESCO insanlığın mirası olarak kabul gören değerler doğal, sualtı kültürel, kültürel ve karma olarak sınıflandırılmaktadır.

Doğal Miras: Doğal özellikleri kapsayan biyolojik veya fiziksel oluşumlar ile üstün evrensel nitelikler taşıyan bilimsel veya estetik oluşumlardır. Ayrıca fizyografik veya jeolojik oluşumları, tehlike altında olan hayvan ve bitki habitatından meydana gelen, koruma bakımından ve bilimsel olarak üstün evrensel değeri bulunan unsurları, doğal alanları, doğal alanlar tarafından meydana gelen doğal güzelliği, korunma durumu veya bilimsel değeri bakımından üstün evrensel nitelik taşıyan alanları da kapsamaktadır (UNESCO vd., 2011).

Kültürel Miras: Somut (taşınır ve taşınmaz kültürel miras) ve somut olmayan kültürel miras şeklinde kategorize edilmektedir. Topluluk, grup veya bireylerin kültürel miras olarak nitelendirdikleri beceri, bilgi, temsili anlatım, uygulama ve ilgili araç gereçler ile ilişkili kültürel mekanların tümünü kapsayan türü somut olmayan kültürel miras olarak adlandırılmaktadır (UNESCO, 2003). Somut olmayan kültürel miras, insanların bazen tekil bazen de topluluklar halinde, yaşam gelenekleri, eğlence biçimleri, zanaat ve sanat alanlarında ortaya koydukları kültürün tamamıdır. Topluluk, grup veya bireylerin kültürel miras olarak nitelendirdikleri beceri, bilgi, temsili anlatım, uygulama ve ilgili araç gereçler ile ilişkili kültürel mekanların tümünü kapsamaktadır (UNESCO, 2003). Zanaatlar, Sanatçılar, Geleneksel Ritüeller ve festivaller, Bayramlar ve kutlamalar, Minyatür Sanatı, Geleneksel Türk Okçuluğu, Meddahlık Geleneği, Mevlevi Sema Törenleri, Mesir Macunu Törenleri, Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali, Aşıklık Geleneği, Hacivat Karagöz orta oyunu vb. somut olmayan kültürel miras örneklerindendir (UNESCO vd., 2011).

Somut olan kültürel miras unsurları ise taşınır ve taşınmaz kültürel miras olarak incelenmektedir (UNESCO vd., 2011). Taşınır kültürel miras, ait oldukları döneme ait kültürel, bilimsel ve teknik özelliklerini barındıran ve günümüze yansıtan, aynı zaman da taşınabilen her türlü kültür varlığıdır. Süs eşyaları, etnografik eşyalar, kapılar, müzik aletleri, takılar, giysiler, yazılı belgeler, tablolar, ikonolar, heykel ve heykelcikler, mobilyalar, silahlar vb. taşınmaz kültür varlığı örneklerindendir.

Taşınmaz kültürel miras, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa göre geçmiş dönemlerdeki bilim, din, sanat ve kültürün bir yansıması olan, o

döneme ait ekonomik, toplumsal, bilimsel, politik ve estetik özellikleri barındıran, yer üstü, yer altı veya su altında bulunan ve korunması gereken varlıklardır (Mevzuat, 1983). Sivil Mimari (konaklar, yalılar, evler, köşkler, kümbet, tarihi saraylar, medrese, han ve hamamlar, kervansaraylar, çeşme ve sebiller, tekke ve zaviyeler, arastalar, bedestenler, imarethane, darp- hane, şifahane, kapalı çarşılar, höyükler, antik kentler, ören yerleri, akropoller, tiyatro), Dini Mimari (kutsal alanlar, tapınaklar, kiliseler, bazilikalar, namazgahlar, camiler, mescitler, sunaklar, musallalar, sinagoglar, manastırlar), Endüstriyel Mimari (zeytinyağı işlikleri, değirmenler, şarap işlikleri, tersaneler, rıhtımlar), Mezarlıklar (Tümülüsler, kaya mezarları, nekropoller, türbeler, mezar anıtları) vb. taşınmaz kültür varlığı örneklerindendir.

- Anıtlar: tarih, mağara, mimari yapıt, anıtsal heykel ve boyamalar gibi bilim ve sanatta üstün evrensel değeri bulunan yapılardır.
- Yapı Toplulukları: peyzajı, homojenliği, mimarisi nedeniyle bağlantılı veya ayrı bina gruplarının bilim, sanat ve tarihte üstün evrensel değeri bulunan yapılarıdır.
- Sitler: insan veya doğa ve insan birlikteliğiyle oluşan üstün evrensel nitelikleri bulunan antropolojik, etnolojik, estetik ve tarihi nitelik taşıyan arkeolojik alanlardır.
- Kültürel Peyzajlar: İnsan eliyle tasarlanan, zamanla organik olarak gelişen veya bağlantılı olmak üzere üç temel türü bulunan doğa ve insan ortaklığı ile oluşmuş kültürel oluşumlardır.

Sualtı Kültürel Mirası: Sualtı kültürel mirası varoluşu gereği uluslararası ve yenilenemeyen sınırlı bir kaynak olup kamusaldır. Her türlü sualtı ortamındaki (kıyı, okyanus, göl ve denizlerdeki) her türlü yerleşme ve yapılar ile batıklar ve bu batıkların arkeolojik nitelikleri ve doğal çevreleri su altı kültürel mirastır (ICOMOS, 1996).

Karma Miras: Uygulama Rehberinde yer verilen kültürel veya doğal yahut her ikisine ait unsurları barındırabilen miraslardır (UNESCO vd., 2011). Özellikleri Dünya Miras Komitesi tarafından belirlenmiştir (Coşar, 2017: 3):

- Yaratıcı zeka ürünü olan ve ustalık gerektiren,
- Uzun dönemde veya bir kültüre ait coğrafyada teknolojik veya mimari gelişim, sanatsal anıt, kentsel plan, peyzaj mimarlığı bakımından önem arz eden, insani

unsurları değişkenlik gösteren, yaşıyan veya yok olmuş medeniyetlere ait geleneklere tanıklık etme imkanı sunan ayrıcalıklı ve tek,

- Tarihte geniş yer kaplayan olay veya devletleri işaret eden yahut mimari manzara, bina veya göze çarpan teknolojiler
- Dikkatleri üzerine toplayan yerleşim yerleri ile topraktan yapılan örnekler
- Direkt olarak toplumla alakalı olay, gelenek, fikir, inanç ve ilgi çekici niteliği bulunan sanatsal çalışmalar

1.2.Kültür Varlıklarını Koruma

Geçmiş yaşantılarda elde edilen verilerin nesiller boyu aktarılması ile meydana gelen bir hazineyi ifade eden kültürel miras, asırlarca ekleme ve şekillendirmenin ürünü olduğundan değeri bilinmesi gereken bir olgudur. Dolayısıyla topluma kazandırılması ve gelecek kuşaklara aktarılması için korunması; varlığının ihtiva ettiği bilgilerin topluma mutlaka kazandırılması gerekmektedir. Turizm ile ekonomik kazanç, bireylerin farklı hissetmesini ve düşünce dünyasının zenginleşmesini sağlayan yöntemlerle sosyal kazanç elde edilmelidir. Aksi takdirde kültür varlıklarının anlam ifade etmesi mümkün değildir. Kazanç elde etme ve koruma, kurumlar tarafından geliştirilmesi ve yönlendirilmesi gereken politikalarla gerçekleşmektedir. Nitekim kültür varlıklarının ayrıntıları alan uzmanlarını, süzgeçten geçirilen anlamları ise toplumu ilgilendirmektedir. Bu nedenle toplumun kültür varlıklarıyla özdeşleşmesi izlenen politikalara bağlıdır (Başgelen, 2006, s.10).

Asırlarca süren birikimi yansıtan kültür mirasının uygarlık belleğine ait görsel kanıtlar olduğ u, içerisinde bulunan zamanın ekonomik ve sosyal zenginliği olarak görülmemesi gerektiği bildirilmektedir. Dolayısıyla gelecek kuşaklara aktarım ve yararlanmalarını sağlamak önemli sorumluluklardan biridir. Ancak bu noktada çağdaş yaşamın bir gerekliliği olarak tarihi kalıntıların bütüncül biçimde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Nitekim kültürel varlıklar çağdaş yaşamı engellemeksizin var olması gereken unsurlardır. Dolayısıyla kısa erimli rant beklentisinden ziyade uzun erimli akılcı planlama gerektirmektedir (Özdoğan, 2006, s.10-11).

Kültür ancak varlığının devam ettirmesi ile gelişimini sürdürmektedir. Aktarılmayan kültür varlığında toplum üreten; kültür toplumu meydana getiren unsur olmaktan uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla somut ve somut olmayan kültürel miras korunmadığı müddetçe tehdit altındadır. Kültürün yaşatılması ve korunması, iç ve dış faktörler nedeniyle günden güne zorlaşmaktadır. Özellikle yaşayan kültürün daha yoğun hissedildiği ve sürdürüldüğü kırsal alanlarda kültürel devamlılık tehdit altındadır. Modernize edilen meslekler, göç ve kültürel varlıkların korunmaması kültürel devamlılığın tehdidine yol açmaktadır (Fleischer & Felsenstein, 2000, s. 1011). Bu nedenle kültür varlıklarının önemi anlaşılmalı, yasalarla korunma altına alınmalı, uygun planlama ve yatırımlara tabi tutulmalı, geleceğe hak ettiği biçimde ulaştırılmalıdır. Bu kapsamda kültürel varlıkların korunmasına yönelik güçlü ve kesin adımların atıldığı, hukuki düzenlemelerin yapıldığı ilk dönem 18. yüzyıldır. Ancak bu dönemden önce de Avrupa kentleri kendi geçmişlerine, yaşanmışlıklarına ait kültürel varlıkların çeşitli nedenlerle koruma eğilimi göstermiştir.

İnsanlık tarihi boyunca, ilk yerleşim yerleri kurulduğunda insanlar gelenek ve törelerini sıkı sıkıya korumaya önem vermiştir. Siyasi gücün temsil edildiği yönetim merkezleri de aynı şekilde devamlılık arz etmiştir. Örneğin, Eski Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarında anıtların korunması ve onarılması daima dini inanç ve törelere dayanmıştır. Mezopotamya'da tapınakların belirli aralıklarla onarıldığı ve her yeni yerleşimin bir öncekinin devamı olarak geliştiği ise korumanın tarihsel bir varlık olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. ilk binyıllarda Ege uygarlıklarında Girit'teki Knossos ve Kuzey Ege'deki Troya gibi yerleşmelerin buna rağmen kutsal mekanlarını aynen korunması, Sümerlilerin binlerce yıllık ibadet mekanlarını tamir ederek, yıkmak ya da yeniden inşa etmeksizin kullanması, Roma dönemi kentlerinde Yunan döneminden kalan bazı yapıların korunarak yararlanılması bu duruma örnek oluşturmaktadır (Çekül Vakfı, 2010). İmparator Augustos döneminde kaleme alınan ve mimarlık tarihinde önem arz eden "Mimarlık Hakkında On Kitap" (Marcus Vitruvius Pollio) adlı eserde, eski yapıtların korunmasından ve bu düşünceden uzaklaşılması gerektiğinden söz edilmektedir.

Koruma kavramının 18. yüzyılda Helen ve Roma eserlerine artan ilgi neticesinde güçlendiği gözlenmektedir. Bazı Avrupa prenslerinin bu dönemde tarihi eserlerin korunmasına yönelik çeşitli önlemler almıştır. 19 yüzyılda restorasyon çalışmalarında ciddi laleler kaydedilmiş koruma alanının en önemli kavramları olan tespit, tescil, sınıflandırma, koruma amacı ve kamulaştırma gibi yaklaşımlar benimsenmiştir. Ancak yapıların tekil olarak ele alındığı bu dönemde çevre ile ilişki göz ardı edilmiş, dolayısıyla restorasyon çalışmaları tekil gerçekleşmiştir. Genelde dini yapıların restore edildiği dönemde tarih bilincinin yerleşmeye başlaması nedeniyle günümüzün koruma disiplinin temellerini oluşturduğu bir gerçektir.

20. yüzyılda disiplin ve bilim haline dönüşen koruma, insanın var olduğu ilk andan itibaren silahlı çatışmalar ve savaşlar nedeniyle hayati boyutlarda zarar gören ve tahrip olan eski eserlerin korunmasını gerektirmiştir. I. Dünya savaşı ile gelen yıkımlar sonucunda kültürel kalıntılara karşı duyarlılık artmış, II. Dünya Savaşı'na dek korunma hususunda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Onarım çalışmaları bilimsel biçimde gerçekleşmiş, tek yapıtların onarılmasında ilkeler belirlenmiş, tarihi yapılar çevreleri ile değerlendirilmeye başlamış ve bütüncül yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu gelişmeler eşliğinde 20. yüzyıl ikinci yarısından itibaren koruma kavramı bir bilim dalı haline getirilmiştir. Öncelikli çalışmalar İtalya ve Fransa'da gerçekleşmiş, 1930'larda koruma alanına yönelik çeşitli kanunlar düzenlenerek uygulanmaları ve süreçlerin takibi için komisyonlar kurulmuştur. Bu koruma anlayışı gelişerek sürdürülmüştür. 1960'lardan itibaren tüm ülkelerde korumaya yönelik mevzuat çalışmaları yapılmaya başlanmış, günümüze dek teknik alanda kavramsal ve uygulamaya yönelik gelişmeler yaşanmıştır. Yalnızca anıtların dini, ulusal, politik ve sanatsal objeler oldukları için korunmaları gerektiğini savunan geçmiş anlayışın aksine çevresel kompleksler, yaşamın güvenliği ve sürekliliği için vazgeçilmez insani yatırımlar olarak görülmeye başlamıştır (Erder, 2018).

1.2.1. Uluslararası Yasal Çerçeve

Birinci Dünya Savaşı sonrası kentlerde yaşanan yıkımlar ve değişimler nedeniyle "Ortak Avrupa Mirası" kavramı doğmuş ve korunmasını gündeme gelmiştir.

Miras ve koruma ilkeleri doğrultusunda 1946'da Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM); 1949'da Avrupa Konseyi; 1959'da Kültür Varlıkları Koruma ve Restorasyon Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCROM) kurulmuştur. 1965 yılında ise bilim, yöntem, kuram gelişimi ile bilgi ve eğitim takibini sağlayabilecek Bir kuruluşa kavuşulmuştur: Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS). Söz konusu uluslararası kuruluşlar tarafından toplantılar düzenlenmiş, sözleşme, tavsiye kararı, yönerge, tüzük gibi üretimler gerçekleşmiş, uluslararası gündem belirlenerek kültürel mirası korumaya yönelik yaklaşım, yöntem, standart ve ilkeler dikkate alınarak yönlendirici ve etkin eylem planı hazırlanabilmiştir (Aktaş, 2015).

Lahey'de 1954'te UNESCO aracılığıyla imzalanan ilk kültür varlıklarını korumaya yönelik anlaşma Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'dir. Aynı yıl Avrupa Kültür Konvansiyonu çifteleşmiş olup çok sayıda araştırma, kurtarma, çalışma kampanyalarının ilkinin oluşturmuştur. Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nin ilki 1957 Paris'inde düzenlenmiş olup kültürel mirasın insanlığın tamamına ait olduğu, kurtarılmasının ve korunmasının önem arz ettiği paylaşılmıştır. Özellikle büyümek aşamasında olan şehirlerin problemleri ele alınmış, koruma uzmanlarından oluşan konsey kurulması kararlaştırılmıştır. Takibinde Roma'da Kültür Varlıkları Koruma ve Restorasyon Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCROM), UNESCO tarafından faaliyete başlatılmıştır. 1960-1975 döneminde düzenledikleri toplantılar sonucu oluşturulan uluslararası belgeler doğrultusunda mimari ve kentsel korumanın temelleri oluşturulmuştur. Korunması planlanan değerlerin ölçeği kapsamı genişletilerek, standartlar ve ilkeler Venedik Tüzüğü ile tanımlanmıştır (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022, s.).

21. yüzyılda somut olmayan kültürel miras konu edinilmiş ve korunmasına yönelik sözleşme Paris'te 2003'te imzalanmıştır. Söz konusu varlıkların bulundukları yerde mekan ruhu, hafıza, anı, yer, sit, anıt unsurlarla değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Yaşanan gelişmeler, koruma anlayışının modern bir çehreye kavuşmasını sağlamış ve koruma-kullanma dengesinin önemi ve gerekliliği daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ayrıca toplumların koruma anlayışı da değişerek, korumanın değeri ve önemi artmıştır. Günümüzde koruma anlayışı, anıtların bakım ve onarımından

bütünsel planlama, koruma ve alan yönetimine doğru evrim geçirmektedir. Yeni anlamlar ve değişimlerle birlikte koruma, kültürel mirasın korunması ve bütüncül gelişimi için çözümler üretilmektedir (Aktaş, 2015).

Tablo 1’de paylaşılan ilgili uluslararası tüzük ve belgelerde görüldüğü üzere kültürün planlanmasında yararlanılabilir olanların ulusal çerçevede işlenerek uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim insani hakların en temel parçalarından biri olan kültürel miras hakkının korunamaması ve saldırı altında kalması toplumun tamamında görev ve sorumluluk bilinci varlığı gerektirmektedir. Ayrıca ICOMOS Stockholm Bildirgesi’nde yer verilen haklar içeriğin devamında listelenmektedir: göre, bu haklar şöyle sıralanmaktadır (ICOMOS, 1998).

- Kültürel kimliğini ifade biçimine saygı duyulması ve eşsizlik hakkı;
- Mirasın tüm insanlık tarafından öğrenilebilme hakkı;
- Mirasın sağlıklı ve uygun biçimde kullanılabilme hakkı.

Tablo 1. Uluslararası Tüzük ve Belgeler

Uluslararası Sözleşme ve Tüzükler	İçerikler
1931 Atina Tüzüğü	• Anıtlar ve Koruma
1964 Venedik Tüzüğü	• Koruma, sağlamlaştırma, bakım, onarım, belgeleme • Anıtlar ve çevreleri
Uluslararası Sözleşme ve Tüzükler	İçerikler
1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi (DKDMK)	• Somut kültürel miras (tarihi kentsel alanlar, anıtlar ve çevreleri, yapı toplulukları, sitler) •Üstün evrensel değer
1975 Amsterdam Bildirgesi	• Kent ve ülke planlamanın hedefi olarak koruma • Alanların kendi özel niteliklerine göre ele alınması
1987 Washington Tüzüğü	• Tarihi bölgeler ile bütün şehir arasında uyum • Katılım ve çağdaş yaşama uyarlama
1989 Popüler ve Geleneksel Kültürün Korunması Tavsiye Kararı	• Somut olmayan kültürel miras (dil, edebiyat, folklor, müzik, oyun, mitoloji, ritüel, dans, gelenek, el sanatı vb.)
1994 Nara Özgünlük Belgesi	• Özgünlük •Kültürel ve yerel çeşitlilik/ zenginlik (miras çeşitliliği) • Geleneksel bilgi/ doku
1999 Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü	• Kültürel turizm • Katılım ve iş birliği • Kültürel etkileşim ve iletişim •Turizm planlaması
2003 Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi	• Somut olmayan kültürel miras (dil, edebiyat, müzik, dans, oyunlar, festival, yemek, mitoloji, ritüeller, gelenekler, el sanatları vb.) •Geleneksel bilgi

2003 Sürdürülebilir Kalkınmanın Bileşenlerinden Biri Olan Kültürel Mirasın Korunmasında Turizmin Önemi Tavsiye Kararı	•Kültürel turizm •Koruma •Sürdürülebilir Kalkınma/Gelişme •Yerin ruhu, özgünlük, fiziksel ve zihinsel erişim
2008 Quebec Yerin Ruhunun Korunması Hakkında Bildirge	•Sosyal, kültürel, tarihsel bağlam •Katılım, paydaşlar arası iş birliği •Yaratıcı/ Kültürel mekânlar •Sosyal, finansal ve çevresel sürdürülebilirlik •Özgünlük ve Koru(n)ma •Tarihi kentsel alanlar, anıtlar ve çevreleri, yapı toplulukları, sitler
2011 Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimiyle İlgili Valetta İlkeleri	•Tampon Bölge, Etkileşim Sahası ve Koruma Planı •Yönetişim/Yönetim planı, Bütüncül planlama •Çağdaş yaşama entegrasyon ve tarihsel/ geleneksel alanların mevcut topluluğa entegrasyonu •Geleneksel yaşam pratiklerinin sürdürülmesi
2013 Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi (MMKB)	•Tarihi kentsel alanlar, anıtlar ve çevreleri, yapı toplulukları, sitler, Tampon Bölge, Etkileşim Sahası ve Koru(n)ma •Kırsal miras, kültürel ve mimari miras •Geleneksel bilgi/doku •Tarihi kentsel alanlar, anıtlar ve çevreleri, yapı toplulukları, sitler, Tampon Bölge, Etkileşim Sahası ve Koru(n)ma
2014 Floransa İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj Bildirgesi	•Kırsal miras, Geleneksel bilgi/doku, Sürdürülebilir gelişme •Kültürel peyzaj

Kaynak: (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022)

2011’de ICOMOS tarafından Valette İlkeleri kabul edilmiş olup kültürel miras, kentsel alanlar kapsamında çıkarılmıştır. Böylece kültürel miras alanlarının çevreleriyle değerlendirilmesi ve koruma durumunun bölgesel düzeyde planlanması gerektiğine karar verilmiştir. Bu nedenle tarihi kentler bölgenin ayrılmaz modülü olarak görülen tüm planlama düzeylerinde tarihi dokuya uygunluğun; sosyal ve ekonomik kalkınma politikalarına uyumluluğun gözetilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca tampon bölgelerin, koruma izleme süreçlerinin ve yönetim planlarının önemine değinilmiştir. Kültürel varlıklar üzerindeki etkisi yıkıcı olabilen iklim değişikliklerinin kültürel farkındalık kapsamında artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi gerekliliği belirtilmiştir (ICOMOS, 2011). Daha önce de belirtildiği üzere koruma anlayışının bütünsel koruma anlayışını evrildiğini desteklemektedir.

Tablo 2. Koruma Anlayışında Değişim Süreci

1931 Atina Tüzüğü	1964 Venedik Tüzüğü	1972 DKDMK Sözleşmesi	2011 Valletta İlkeleri	2013 Türkiye MMKB	2014 Floransa Bildirgesi
Anıtlar	Anıtlar Çevreleri	Anıtlar Çevreleri Sitler, Tarihi Kentler, Kentsel Alanlar	Anıtlar Çevreleri Sitler, Tarihi Kentler, Kentsel Alanlar Etkileşim Sahaları	Anıtlar Çevreleri Sitler, Tarihi Kentler, Kentsel Alanlar Etkileşim Sahaları Kırsal Miras	Anıtlar Çevreleri Sitler, Tarihi Kentler, Kentsel Alanlar Etkileşim Sahaları Kırsal Miras Kültürel Peyzaj

Kaynak: (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022)

Bu noktada miras, kültürel alanlar ve çevre, fiziksel koruma ile ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik ilişkileri bütüncül bir yaklaşım sergiler hale gelmektedir. 2011’de Tarihi Kentsel Peyzaj (HUL) Tavsiyesi, UNESCO tarafından kabul görmüş, kentsel peyzajın kamusal alan olarak rolünü ve kentin kültürel kimlik yapısını anlaşılır kılma çabasına girmiştir. Dolayısıyla yaşam kalitesi, çevresel ve kültürel sürdürülebilirliğin artışı, kaynak kullanımı, afet riski gibi olgular, sosyoekonomik süreçler ve mekanik sistemler, geleneksel ve modernize edilen bilgi ile harmanlanarak kültürel kimlik ve çeşitliliğe bütüncül bir yaklaşım kazandırmıştır (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022).

Yaşanan gelişmeler neticesinde dünya ülkelerinin evrensel kültürel mirası koruma anlayışı değişerek koruma ihtiyacı ve sürdürülebilir yönetimi önemli kılmıştır. Böylece koruma ve kullanım arasındaki dengenin önemi ve gerekliliği netleşmiş, toplumların koruma kavramına bakışı farklılaşmıştır. Önemi ve değeri artan koruma anlayışı, anıtların bakım ve onarımından, sit alanlarının bütünleşik olarak planlanması, korunması ve yönetimine doğru evrilmiştir (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022).

Tablo 3. Bakım ve Onarımdan Bütünleşik Planlama ve Alan Yönetimine Gelişim Süreci

1975 Amsterdam Bildirgesi	1987 Washington Tüzüğü	2008 Quebec Bildirgesi	2011 Valletta İlkeleri
Kent ve ülke planlamanın hedefi olarak koruma	Tarihi bölgeler ile bütün şehir arasında uyum	Özgünlüğün korunması	Özgünlüğün korunması/ Değişimin yönetilmesi
Alanların kendi özel niteliklerine göre ele alınması	Katılım	Katılım, paydaşlar arası iş birliği	Yönetişim/ yönetim planı
	Çağdaş yaşama uyarlama	Fiziksel zihinsel erişim	Çağdaş yaşama entegrasyon
		Sosyal, kültürel, tarihsel bağlam	Tampon bölge
		Sosyal, finansal çevresel sürdürülebilirlik	Tarihsel/ geleneksel alanların mevcut topluluğa entegrasyonu

Kaynak: (Çatalbaş ve Ecemiş Kılıç, 2022)

Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere evrensel nitelik taşıyan kültürel miras, farklı dönemlerdeki insani deneyimleri ortaya koyarak evrensel bir miras kabulü görmeyi hak etmektedir. Kültürel mirasın ve diğer kültürel alanların koordineli biçimde geliştirilmesi için çok daha kapsamlı, çok paydaşlı ve çok boyutlu planlama yaklaşımlarının uygulanması, strateji ve politikaların sürdürülmesi gerekmektedir.

1.2.2. Ulusal Yasal Çerçeve

Arkeolojik Miras Tüzüğü'ne göre, toplumların sosyal ve kültürel kökenin tanımak için gelişime yönelik bilgi ve anlayış önem arz etmektedir. Bu nedenle, insanların kültürel ve sosyal köklerini tanımlamak ve ortak bir kimlik sağlamak için, kültürel mirasın korunması, kalkınma politikalarının önemli bir parçası olarak görülmüştür. Başlangıçta, tekil binaların veya müzelerdeki taşınabilir varlıkların korunmasını ifade eden koruma kavramı, günümüzde çevre ve doğanın bütün olarak korunmasını ifade etmektedir (Kurt, 2015).

Türkiye'deki temel kanun 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'dur. Fakat ülke, uygarlıkların birikimi ile doğal ve kültürel değerlerin korunması gerekliliğinde uluslararası normlar ile gelişme vaat etmesine rağmen yasal düzenleme ve mevcut kentsel çevre yapılarının korunmasında problem yaşamaktadır (Toksöz, 2001, s.5).

Koruma konusunda ilk yasal düzenleme 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi olup taşınabilir kültürel mirasın kaybolmasını, tahrip edilmesini veya ülke dışına çıkarılmasını önleme amacı taşımaktadır. 1884'te ikincisi, 1906'da üçüncüsü çıkarılan nizamname 1950'lere dek yürürlükte bulunmuştur (Akdemir, 2019). Ayrıca Esvar ve Kala-i Atika Kanunu (1911) ve Muhafaza-i Abidat Kanunu (1912)'nden yararlanım sürdürülmüştür. Öyle ki eşsiz ve zengin kültürel ve doğal varlıklara sahip olan Türkiye'de kültür ve tabiat varlıklarının korunması 1970'lerden sonra aksiyon kazanmıştır. Bu kapsamda koruma faaliyetlerinin ilki ulusal arkeoloji müzesinin kurulması ile gerçekleşmiştir (Şahin, 1995). Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşanan gelişmeler içeriğin devamında listelenmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Türk Kültür Varlıklarını Koruma Mevzuatı: Kanunlar

No	Kod	Başlık	Kabul Tarihi
1	2863	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	1983
	3386	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	1987
	5226	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2004
2	2960	Boğaziçi Kanunu	1983
3	5366	Yıpranan Taşınmaz Tarihi ve Kültürel Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Canlandırılarak Kullanılması	2005

Kaynak: (Ergüç Özdemir, 2009)

1928 yılında Ankara'da Hars Müdürlüğü veya Kültür Ofisi, 1933 yılında Kültür Bakanlığı kurulmuştur (Kejanlı, Akın ve Yılmaz, 2007).

1935 yılında Vakıflar Kanunu kabul edilerek tüm Türk-İslam yapılarının korunması sorumluluğu verilmiştir. Ancak koruma ve planlama süreçleri birbirinden ayrı geliştirilmiştir.

1933 tarihli Belediye Yol ve Binalar Kanunu anıtsal yapıların 10 metreye kadar olan yakın çevresinin boş bırakılması gerektiğini belirtmiştir.

1951 yılında Tarihi Gayrimenkuller ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) kurulmuş, mimari ve tarihi değeri olan taşınmaz tarihi binaların, anıtların korunmasından, restorasyonu ve onarımı için ilke kararlarının belirlenmesinden, tüm koruma süreçlerinin izlenmesinden sorumlu kılınmıştır. Ülkedeki koruma anlayışı için

kırılma noktası olarak kültürel ve tarihi varlıkların korunmasındaki önemi yansıtmaya rağmen planlama disiplininin unsuru olarak kabul görmemiştir.

1957 yılında Avrupa Kültür Sözleşmesi'ne taraf olan Türkiye'de, 1973 yılında 1710 sayılı Koruma Kanunu çıkarılmış, GEEAYK'ın kültür ve tabiat varlıkları üzerindeki yetkileri genişletilmiştir. Sit, arkeolojik ve doğal sit terimleri getirilmiştir. Bu yenilik ile ülkenin koruma anlayışında gelişim izlenmiştir. Nitekim korumanın içeriği parsel korumadan sit korumaya doğru genişletilmiş, kalkınma, turizm, refah gibi kavramlarla bütünleştirilmiştir.

1982 yılında kırılma yaşanan Türk siyasi hayatında yeni bir anayasa yürürlüğe alınmıştır. 63. Maddede devletin tabiat, kültür ve tarih varlıklarının korunmasını sağlamakla, destekleyici ve teşvik edici tedbirleri almakla görevli olduğuna yer verilmiştir.

1983 yılında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir. Böylece GEEAYK'ın yerini Tarihi Gayrimenkuller ve Anıtlar Kurulu almıştır. Koruma anlayışı değişime uğramış, bölge kurulları oluşturularak merkezi otorite devre dışı bırakılmıştır. Ancak özerk fakat tek kurum olmasından dolayı yetersizlik ile eleştirilmiştir (Şahin, 1995).

Aynı yıl İstanbul Boğaziçi alanındaki doğal, kültürel ve tarihi varlıkların kamu yararına korunmasına ilişkin hükümler içeren 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu kabul edilmiş; DKDMK Sözleşmesi'ne taraf olunmuştur (Coşkun, 2002, s. 34).

1987'de GEEAYK'ın ismi Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu olarak değiştirilmiştir. Koruma amaçlı imar planı şartı getirilerek koruma şehir planlamasının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Bu durum, koruma sürecinin planlama sürecine entegre edildiği ve yerel yönetimlerin koruma sürecine dahil edildiği anlamına gelmektedir.

1990'lardan itibaren koruma faaliyeti ilkeleri sürdürülebilirlik ve katılımcılık iken 2000'den sonra AB kavramları benimsenmiştir. Nihayetinde 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye

Kanunu kültürel ve doğal mirasın korunması konusunda yerel yönetimlere bazı yetkiler vermiştir.

Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) 2863/5226 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında 13.07.2006 tarih, 1323 sayılı İstanbul Büyükşehir Belediye Meclis Kararı ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulmuştur (KUDEB, 2023). Sürdürülebilirlik ve katılımcılık kavramları Türk koruma mevzuatında yer almaya başlamış ancak 5226, 5393 ve 5216 sayılı kanunlar ile yetki problemleri yaratmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlıkları 2003 yılında birleştirilmiş, yerel yönetimlerin bozulmuş tarihi alanlar için yenileme önerileri hazırlamasına olanak sağlayan 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun 2005 yılında kabul edilmiştir. Bu kanun ise 2863 sayılı Kanun ile yetki problemleri yaratmıştır. Yine de taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ilişkin hususlar, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanunda idari işlem ve faaliyetler, gereken ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit amacıyla mevcut kılınan karar alma mekanizmaları, korumanın temel sınırları ve korumanın planlanması/süreçleri gibi konulara yer verilmiştir. Kanunun 6. maddesinde korunması gereken taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları belirtilmiştir. Buna göre:

- a) 19. yüzyıl sonuna dek yapılan taşınmazlar ve korunması gerekli tabiat varlıkları,
- b) Belirlenen tarihin ardından yapılan özellik ve önem bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından korunması gerekli görünen taşınmazlar,
- c) Sit alanlarında yer alan taşınmaz kültür varlıkları,
- d) Milli tarihimizde büyük öneme sahip olan binalar ve alanlar, özellikle Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda olaylara sahne olmuş olanlar, ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün yaşadığı evler gibi.

Ancak Koruma Kurulları tarafından mimari, tarihi, estetik, arkeolojik ve diğer özelliklerine bakılarak korunmalarına gerek olmadığına karar verilen taşınmazlar,

korunması gereken kültür varlıkları arasında sayılmazlar. Bu bağlamda taşınmaz kültür mirasının yönetiminde, kanun kapsamında koruma ve korunma kavramları tanımlanmış ancak genel planlama ilkeleri ile yönetemeyecek olan sürecin detaylandırılması için Koruma Amaçlı İmar Planlarının yapılması uygun görülmüştür. Ayrıca koruma kapsamında en büyük rol Kültür Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ile Koruma Bölge Kurullarına verilmiştir. Bu otoritelerin kuruluş, görev, yetki ve çalışma şekli yasalar ile düzenlenmiştir.

Anayasanın 63. Maddesi, kültürel mirası koruma altına alarak devlete destekleyici ve teşvik edici görevler vermektedir. Bu kapsamda tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması sağlanmakta ve özel mülkiyet hak sahiplerine tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenmektedir. Ayrıca kanunda detaylı düzenlemelerin de yer alacağı hüküm altına alınmıştır.

Mirasın korunmasında etkili olan diğer kanunların bir diğeri Turizmi Teşvik Kanunu'dur. Aktarılanlardan anlaşılacağı üzere 2000'li yılların ardından evrensel gelişmelere ayak uydurmaya çalışılmış ve merkezi yönetimin bazı sorumlulukları yerel yönetimlere devredilmiştir. Fakat yerel yönetimlerde yapılabiliirliğin kısıtlı olması ve zayıf kapasiteye sahip olması nedeniyle sorumluluk dağılımı koordinasyon sorunlarına yol açmıştır. Günümüzde hâlâ yürürlükte olan kültür ve tabiat varlıklarını koruma yasaları Tablo 5'te paylaşılmıştır.

İncelenen yasal çerçeve vasıtasıyla uluslararası ve ulusal yasa ve yönetmeliklerle korunduğu anlaşılan kültür ve tabiat varlıkları günümüzde etkili ve bütüncül koruma için desteklenmektedir. Bu nedenle çevreleri ile korunmaları gereken kültür ve tabiat varlıkları Türk yasa ve yönetmeliklerinde önemli bir yere sahiptir. Ayrıca uluslararası sözleşmelere taraf olan Türkiye'de saygı duyulan birçok koruma statüsü mevcuttur. Tablo 6'da ulusal ve uluslararası yasalarla tanımlanan koruma statüleri özetlemektedir.

Tablo 5. Türk Çevre Mevzuatı

No	Kod	Başlık	Kabul Tarihi
1	6831	Ormancılık Kanunu	1956
	4999	Orman Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2003
	5192	Orman Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2004
2	1380	Su Ürünleri Kanunu	1971
3	2872	Çevre Kanunu	1983
	5491	Çevre Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2006
4	2873	Milli Parklar Kanunu	1983
	5400	Milli Parklar Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	2005
5	2863	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	1983
	3386	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair	1987
	5226	K. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair K.	2004
6	2960	Boğaziçi Kanunu	1983
7	4915	Avcılık Kanunu	2003
8	5199	Hayvanları Koruma Kanunu	2004
9	3621	Kıyı Kanunu	1990

Kaynak: Çevre ve Orman Bakanlığı, 2022; Sinan, 2012

Tablo 6. Türkiye Koruma Statüleri

	Yasalar Ve Anlaşmalar	Durum/Alanlar
Uluslararası	Dünya Kültürel ve Doğal Miras Sözleşmesi	Dünya Kültürel ve Doğal Miras Alanları
	Avrupa'nın Korunması, Yaban Hayatı, Doğal Yaşam Alanları Söz.	Özel Koruma İlgi Alanları
	Barselona Kongre ve Akdeniz Özel Koruma Alanları Protokolü	Özel Koruma Gerektiren Alanlar
	UNESCO İnsan ve Biyosfer Programı	Biyosfer Rezervleri
	Avrupa Birliği Habitat ve Türler Direktifi	Natura 2000 Alanları
	Sulak Alanlara İlişkin Ramsar Sözleşmesi	Ramsar Alanları
	Milli Park Kanunu (2873)	Ulusal Parklar, Doğa Koruma Alanları, Doğa Anıtları, Doğa Parkları
Uluslararası	Avcılık Kanunu (4915)	Yaban Hayatı Koruma Alanları
	Orman Kanunu (6138)	Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları
		Gen Koruma ve Koruma Ormanları, Tohum Stantları, Ormanlar İçinde Yer Alan Dinlenme Alanları, Klonal Tohum Bahçeleri
	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863)	Kentsel Sit Alanı (Tarihi- Arkeolojik- Doğal Sit Alanı: 1°, 2°, 3°)
	EPASA'nın Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (383), Çevre Hukuku (2872), Kıyı Kanunu (3621)	Özel Çevre Koruma Bölgeleri
	Belediye Kanunu (5393), Büyükşehir Belediyesi Kanunu (5216)	
	İl Özel İdaresi İdare Hukuku (5302)	
	Dünya Kültürel ve Doğal Miras Sözleşmesi	Dünya Kültürel ve Doğal Miras Alanları
	Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Doğal Yaşama Ortamlarını Koruma	Özel Koruma İlgi Alanları
	Barselona Kongre ve Akdeniz Özel Koruma Alanları Protokolü	Özel Koruma Gerektiren Alanlar
	UNESCO İnsan ve Biyosfer Programı	Biyosfer Rezervleri
	Avrupa Birliği Habitat ve Türler Direktifi	Natura 2000 Alanları
	Sulak Alanlara İlişkin Ramsar Sözleşmesi	Ramsar Alanları

Kaynak: Güngör, 2008

1.3.Taşınmaz Kültür Varlıklarının Tarihsel Gelişimi

Tarih boyunca, anıt eserlerin ve mimari yapıların korunması farklı nedenlerle gündeme gelmiştir. Ekonomik, sosyal, siyasi, dinsel ve ulusal kaygılar koruma kararlarında etkili olmuştur. Osmanlı döneminde, koruma Hassa Mimarları tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, sivil mimarlık örnekleri ve vakıflar tarafından yapılan eserlerin korunması bu ocağın sorumluluğunda değildi. Modernite projesi ve sanayi devrimi ile Osmanlı devleti de etkilenmiş ve Ebniye Nizamnameleri gibi düzenlemeler yapmıştır. 1848’de çıkarılan Ebniye Nizamnameleri, dolaylı düzenlemelerin büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Nizamname yeni yapılaşma ve ulaşım konularını düzenlerken, eski yapıların korunmasına yönelik hükümler içermemektedir. Ancak, ikinci Ebniye Nizamnamesi (1849)'nde korumaya yönelik hükümlere ve cami avlularındaki yapılaşma yasağına yer verilmiştir (Hürata, 2021, s.13).

1864’te çıkarılan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, yangınların önlenmesi için yapılmış bir düzenlemedir. Nizamnamede, mevcut yapıların dış onarımlarında ahşap kullanımının yasaklandığı belirtilmektedir. Ancak, yapılarda yapısal özgünlüğün korunması ve onarımının mümkün olmaması nedeniyle bu hüküm bazen yapıların harap olmasına neden olmuştur. Nizamnamenin 36. maddesi, yangından korumayı amaçlayarak yola çıkıntı yapan merdivenler, uzayan şahnişinler, yüksek saçaklar ve kepenkler ile yapıların katlarının onarımını da yasaklamıştır. Bu hükümler, bazı durumlarda yapıların özgünlüklerinin bozulmasına sebep olmuştur. Ayrıca nizamnamenin 48. maddesi, harap ve tehlike riski taşıyan yapıların sahiplerince veya Belediyelerce yıktırılmasını öngörmüştür. Bu hüküm yine tarihi ve kültürel değeri yüksek bazı yapıların yok edilmesiyle sonuçlanmıştır (Madran, 2002).

Tanzimat döneminde (1839-1876), koruma ve restorasyon çalışmalarının kurumsallaştırılması gerçekleştirilmiştir. Kent yaşamı, kadının yönlendirdiği mimarbaşı denetiminde ve vakıfların sağladığı hizmetlerle sürdürülmüştür. Ancak, bu sistem günümüz kent gereksinimlerini karşılamadığı için, belediye yönetimi olan "şehremaneti" kurulmuştur. İstanbul'da 1855'te kurulan şehremaneti ile imar ve uygulama kuralları belirlenerek, 1864'te Turuk ve Ebniye Tüzüğü çıkarılmıştır. 1870 Vilayetler Kanunu ile, İstanbul'dan devlet memurları getirilerek halkevleri, demiryolu istasyon binaları, belediye binaları, adliye binaları, hükümet konağı gibi yapıların

eklenmesi ve yeni bir merkez oluşturulması hedeflenmiştir. 1877 Birinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte ise Dersaadet ve vilayetler için "Belediye Kanunları" ile Ebniye Kanunu da yürürlüğe girmiş ve yeni yönetim biçimi imparatorluğun tamamına yayılmıştır. Bu yeniliklerle birlikte koruma ve restorasyon çalışmaları da kurumsallaşarak daha planlı bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır (Tekeli, 1998)

Yeni Cumhuriyet döneminde, anıt eserler ve tarihi eserlerin korunmasından sorumlu olan iki kurum, Osmanlı döneminde Evkaf Nezareti olarak bilinen kurumun dönüştürülerek oluşturulan Evkaf Umum Müdürlüğü ve Maarif Vekâleti'ne bağlı Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü'dür. Bu kurumlar, erken dönemdeki yasal düzenlemelerden sorumlu olarak faaliyet göstermişlerdir. Koruma çalışmalarının kurumsallaşması ise Osman Hamdi Bey'in arkeolojik kazılar ve buluntulara yönelik girişimiyle başlamıştır. Daha sonra "eski eserler" tanımlanarak devlet mülkiyetinde olduğu vurgulanmıştır. Tanıma yer veren Asar-ı Atika Nizamnamesi 1874, 1884 ve 1906 yıllarında yenilenmiştir. Yalnızca taşınır kültür varlıklarının korunması için yapılan bu yasal düzenlemeler, koruma çalışmalarının yasal hale getirilmesini sağlamıştır. Yasa uygulayıcı kurum Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni olarak belirlenmiştir. Temel ilkelerin belirlendiği koruma, Türkiye Cumhuriyeti'nin mevzuatına temel oluşturmuştur. Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni Daimisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni düzenlemelerle güçlendirilmiştir. Bu düzenlemeler, anıtların ve eski eserlerin belgelenmesi, onarımı, taşınması ve yıkılması konularında kararlar alınmasını sağlamıştır. 1973 tarihli 1710 sayılı Eski Eser Kanunu ise, nizamnamelerden sonra çıkan ilk yasadır. Bu kanun, koruma çalışmalarının daha da geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede, ülkemizdeki tarihi ve kültürel mirasın korunması, gelecek nesillere aktarılması ve değerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır (Madran, 2002).

1906 yılında yayınlanan son nizamnamede, eski eser kavramı genişletilerek Osmanlı dönemine ait eserler ve gayrimüslimlerin eserleri dahil edilmiştir. Ancak sivil mimarlık eserleri bu kapsamın dışında bırakılmış ve mevcut yasal düzenlemelerde korunması gereken bir varlık olarak görülmemiştir. Bu durum, Halit Çal'ın da belirttiği gibi, eski eser kavramının her dönem hukuki açıdan probleme neden olmuş ve 1906 tarihli son nizamname ile bu kavram genişletilmiştir. Son nizamnamede, eski eserin

tanımı yapılarak, taşınır ve taşınmaz örnekler tek tek listelenmiş ve sivil mimarlık örnekleri de geç de olsa bu sıralama içerisinde yer almıştır. Ancak Türk-İslam çağı eserleri 1906 Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümleri ile korunacak değer sayılmıştır. Ancak İstanbul, Bursa ve Konya haricinde müze örgütü bulunmayan bir ulusta, nizamname doğal olarak yetersizdir. Nitekim kentlerde oluşturulan kurulların eski eserler hakkında deneyim ve bilgi eksikliği olması, bazı lokasyonlarda kurul ve yetkili dahi bulunmaması çok sayıda kültürel değer yok olmasına yol açmıştır. Ayrıca yıkılmadan önce onarımı ve korunmasına dair ilkenin görmezden gelinmesi yıkımları yasal hale getirmiştir (Madran, 2002).

Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi'ne dayalı oluşturulan yasal düzenlemelere ek olarak, 8 Kasım 1913 tarihli "Esvar ve Kila-i Atika'dan Belediyelerle Vilayata Terkolunacak Yerler Hakkında Kanunu Muvakkat" ve 25 Haziren 1910 tarihli "Cami-i Şerife vesair Müessesatı-ı Hayriye'nin Tahtında veya Fevkinde veya Harim Müştemilatında Bulunan Mahallerin İstimlaki Hakkında Kanun" isimli iki farklı kanun daha bulunmaktadır. 1913 tarihli kanuna göre, eski eserlerin arsaları ve konumlarına bağlı olarak ilgili belediye ya da il idarelerine devredilmesi gerekmektedir. Diğer kanun ise, cami içinde ya da yanında bulunan yapı ve alanların kamulaştırılabileceği ve yıkılabileceği kararını öngörmüştür. Her iki düzenleme de kültür varlıklarının zarar görmesi riskini en aza indirmeyi amaçlamıştır. Ancak, yerel yönetimler, kendilerine arsa temin edebilmek için birçok eserin yok edilmesine izin vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde hazırlanan ancak uygulamaya geçemeyen "Asar-ı Atika Kanunu Tasarısı" ise ilginç bir yasal metindir. İstanbul'da yayınlanmış olsa da, hazırlanma amacı tam olarak anlaşılamamıştır. Kanun tasarısının taşınmazları ilgilendiren altıncı maddesi, Cumhuriyet'in ilk koruma yasası olan "Eski Eserler Kanunu" ve "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" olan 2863 sayılı yasa ile neredeyse aynı hükümleri içermektedir. Tasarının ilki, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin egemen olduğu ve ülke yönetimine geçildiği dönemde hazırlanmış olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada İstanbul'da hiçbir yönetimin kalmadığı bir zamana denk gelmektedir (Hürata, 2021, s.16).

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki imar faaliyetleri, arkeolojik alanlar ve anıtsal yapıları koruma eğilimindeyken, sivil mimari yapılar ve tarihi kent

dokusunun korunması konusunda yetersiz kalmıştır. Bu durum, özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu gelişmelerde sivil mimari eser korumalarının gerçekleşmediği; tarihi merkezler, yangın planları, yol düzenlemelerinden uzak, acil durum planlamalarının bulunduğu yeni mahallelerin kurulması haricinde bütüncül bir kent planı uygulaması görülmemiştir. Bu durumda Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist gelişmeler sonucunda modern kent planlamada kentsel ölçekli koruma fikrinin gelişmediği anlaşılmaktadır. 1850'lerde, kentin tümünü planlayarak, büyük imar projeleriyle kent vizyonunun hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca daha küçük alanlar için de mevzi planlamalar yapılmıştır. Yangınların ardından yeniden imar edilen bölgelerde, göçmenlerin yerleştirilmesiyle yeni mahalleler oluşmuştur. Bu durum özellikle İstanbul gibi ahşap evlerin yoğun olduğu kentlerde sıkça yaşanmıştır. Görüldüğü üzere sivil mimari yapıların korunması konusunda yeterli bir çaba sarf edilmemiştir (Tekeli, 2006).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 20. yüzyıl öncesindeki dönemi, ekonomik çöküntü, yönetim değişiklikleri sonucunda yeniden inşa edilen kamu binaları ve askeri yapılar, at arabalarının yaygınlaşması, savaşlar ve yangınlar nedeniyle mekân ve altyapı tahribatları gibi pek çok olaya sahne olmuştur. Bu dönemde, kentsel ölçekli koruma düşüncesi henüz oluşmamıştır. Bu nedenle Osmanlı kentlerinin tarihi dokusu korunamamış ve tahrip olmuştur. Bununla birlikte, modern kent planlama çalışmaları kentlerdeki yangınların önlenmesi, yeni mahallelerin oluşumu ve yolların genişletilmesi gibi konularda somut adımlar atılmasını sağlamıştır. 1910 yılından itibaren "güzel kent" anlayışının öne çıkmasıyla birlikte kent planlama çalışmaları gündeme gelmiştir. Haussmann perspektifiyle anıtların çevrelerinin açılması ve tam olarak ortaya çıkarılması fikri benimsenmiştir. Bu sürecin sonucunda, anıtlar yeni açılan meydanlarla birlikte yalnız bırakılmış veya ikincil anıtların yıkılması nedeniyle yok olmuştur. Kent içi ulaşım için toplu taşıma araçlarına yönelik yeni ulaşım ağlarının açılması, ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve yeni örgütlenmeler neticesinde yeni toplum sınıfları oluşmuş ve konut alanlarındaki sınıf farklılaşmaları başlamıştır. Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılıyla birlikte yeni ve çağdaş ilkeler ortaya çıkmış, süreç kent planlaması çalışmalarında çağdaş yaklaşımların benimsenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleşme hamlesi bu temel üzerinde yükselmiştir (Hürata, 2021, s.17).

Türkiye, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte ulus devlet olma hedefi doğrultusunda önemli bir nitelik değişimi geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu döneminde bilinçli bir eser koruma anlayışı yoktu, ancak nizamnamelerle beraber devlet eski eserleri koruma görevini üstlenerek Muhafaza-ı Asar-ı Atika Encümen dairesinin kuruluşu ile İstanbul'da taşınmaz eski eserlerin tespiti yapılmaya başlandı. Ne yazık ki, sivil mimarlık örnekleri kaybedildi. Cumhuriyet'in ilanından sonra Osmanlı dönemindeki koruma görevi devam ettirildi ve milli eski eserlerin derlenerek korunması hükümet programında yer aldı. Kültür varlıklarını koruma sorumluluğu farklı kuruluşlara bırakıldı. 1940'larda gerçekleştirilen kurumsal çalışmalar sayesinde eski eserlerin sorunları belirlendi ve koruma kararları alındı. Ancak, 1951 yılında kabul edilen "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Talimatnamesi" ile sadece anıt eserler değil, kültürel mirasın da çökme tehlikesi olsa bile yıkılmadan onarılması kararı alındı. GEEAYK, ilk kurum olma özelliğini taşır ve ilke koyabilen, uygulamaya yönelik kararlar alabilen bir yapıdadır. Fakat, 1950-57 yılları arasında İstanbul'un tarihi bölgelerinde gerçekleştirilen imar çalışmalarında yeterli söz hakkı olmayan GEEAYK, belediyelerin ve milletvekillerinin kararına bağlı kalmıştır. Bu durum atıl durumdaki sivil mimari örneklerinin çevreye tehlike oluşturduğu gerekçesiyle tahrip edilmesine veya yıkılmasına neden olmuştur. GEEAYK üyeleri bu yıkımlara karşı çıksalar da uygulamalara müdahale yetkisi bulunmadığından etkisiz kalmıştır (Hürata, 2021, s.17-18).

1950'lerin başından itibaren, mimari koruma konularında anıtsal ölçekli tarihi eserlerin korunması ve yeniden işlevlendirilerek hayata katılması anlayışı benimsenmiştir. O dönemlerde "tarihi çevre" ve "kent dokusu" terimleri kullanılmamıştır ve korunmaya değer görülen eserler temel olarak anıtsal yapılarla sınırlandırılmıştır. Ancak, 1950'lerden sonra merkez iş alanlarının imar planları ve nüfus artışı sonucu özel mülkiyetteki az katlı evlerin ve apartmanların yıkılması ve yerlerine çok katlı konut birimlerinin inşa edilmesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu süreç büyük şehirler haricinde Anadolu'nun küçük kentlerinde de yaşanmıştır. 1956'da çıkarılan 6785 sayılı İmar Kanunu ile yeni planlama perspektifi benimsense de büyüyen kentlerin imar problemleri yanıtsız kalmıştır. Ayrıca kanun eski eserlerin ve tarihi çevrelerin korunmasında uygulama açısından netlik sağlamamış ve yeni yapıların sınırlarını belirlemekle yetinmiştir. Büyük kentlerdeki imar planı çalışmaları için yabancı şehir

planlamacılarına danışılması, bazı bulvar ve ana yolların açılmasını sağlasa da kentin tarihi dokusunu meydana getiren onlarca eski eserin yıkılmasına veya başka yere nakledilmesine yol açmıştır. Uzmanların uzun yıllar boyunca sadece anıtsal yapıları haritalarda işaretlemiş olması bazı değerli yapıların özellikle sivil mimarlık örneklerinin fonksiyonunu kaybetmesine veya harap olduğunun düşünülmesine yol açmıştır. Dolayısıyla çok sayıda sivil kültürel miras gözden çıkarılmıştır (Hürata, 2021, s.18-19).

Dünya genelinde koruma anlayışı 1960'lı yıllarda önemli bir evrim geçirmiştir. Bu dönemde Türkiye ise yeni bir ülke yönetimine girmiş ve 1961 Anayasası'nı kabul etmiştir. Anayasanın 50. maddesi devlete, tarihi ve kültür değeri bulunan eser ve anıtları koruma yükümlülüğü getirmiştir. Kentlerdeki koruma anlayışı, imar planlarına yansıtılırken, kırsal mimari mirasının korunması konusunda da yeterli adımlar atılmamıştır. Geleneksel mimari mirasının zengin olduğu Anadolu kültürüne ait kırsal mimarinin korunması 1980'lere kadar mümkün olmamıştır. Nitekim Türkiye'nin büyük şehirlerinde, özellikle İstanbul, Bursa, İzmir, Edirne ve Kayseri'de kültürel miras dokusu zamanında korunmadığı için ciddi kayıplar yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kentlerinde meydana gelen yıkımlar, koruma kavramının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. UNESCO tarafından 1962 yılında düzenlenen "Yerleşimlerin ve Doğal Çevre Ortamlarının Kimliğinin ve Çekiciliğinin Korunması Konferansı", kırsal alanlar ve doğal çevrelerin korunması konusunu ele almıştır. 1964'te yayımlanan Venedik Tüzüğü ise mimari alanında "rekonstrüksiyon, restorasyon ve onarım" gibi ilkelerin belirlendiği ulusal bir metin olup 1980'lerden sonra koruma çalışmalarının yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca Tarihi Kentler Birliği'nin kurulmasından sonra birçok yerel yönetim kendi kentlerine sahip çıkmaya başlamıştır. Ülkemiz de 1983 yılında Dünya Kültürel Mirasının Korunması Sözleşmesini kabul ederek, devlet sınırları dahilindeki kültürel ve doğal varlıkların korunması bilinci taahhüt edilmiştir. İstanbul tarihi alanları (1985), Safranbolu-Karabük (1994) ve Osmanlı Devleti'nin doğuşu: Bursa (2014), Dünya Mirası Listesi'nde yer alan örnek niteliği taşımaktadır. Ancak yasal, ekonomik, toplumsal ve mimari problemlerle uygulama sorunları yaşanmaktadır. Buna rağmen kent mimarisine oranla Anadolu'nun kültürel ve tarihi zenginliğini yansıtan kırsal mimari nispeten korunabilmiştir. Sivil mimarlık eserlerinin taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenmesi ve korunması, yapıların

yaşatılması anlamına gelmemektedir. Bu durum kırsal mimarlık konusunda da önemli adımlar atılmasını gerektirmektedir (Hürata, 2021, s.19-20).

1.4.Kültür Varlıklarının Korunmasında İdari Teşkilatlanma

Kültür varlıklarının korunması için yapılan düzenlemeler ve uygulamalar ancak idari bir örgütlenme ile gerçekleştirilebilir. Anayasal açıdan devlete yüklenen bu sorumluluk, ancak devletin kurumlarının hayatta kalmasıyla mümkündür (Akipek, 2001, s.27; Sancaktar, 2012, s.94). Belirtilmelidir ki kültür varlıklarının korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler, sınırlı sayıda kurumun görev alanını oluşturmamaktadır. Tüm toplum, kamu, sivil toplum ve bireyler ortak bir hedefe yönelmiş; her birine çok sayıda görev ve yetki verilmiştir (Hamamcı, 1984, s.171-172; Güneş, 2011, s.141; Galtung, 2013, s.243).

1.4.1. Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları (KVKBK)

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu (KVKYK) ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları Yönetmeliği (KVKBKY)'nin 8. maddesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen yerlerde KVKBK kurulacağı sorumluluk bölgelerini ve merkezlerini düzenlemektedir (KVKYK, 2012). Mevcutta 6'sı İstanbul'da olmak üzere 33 ilde Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü bulunmaktadır (KV, 2023). KVKBK, belirlenen bölgelerde faaliyet gösteren idari birimlerdir ve ayrı bir tüzel kişilikleri yoktur. Teşkilat yapısı içinde, merkeze bağlı taşra teşkilatı statüsünde yer almaktadır (KTB, 2023).

KVKYK 9. maddesi uyarınca KVKBK, arkeoloji, sanat tarihi, hukuk, şehir planlama ve mimaride uzmanlaşmış yedi üyeden oluşmaktadır. Seçilen üyeler, Bakanlık tarafından belirlenir ve görev süreleri üç yıldır. Ayrıca, ilgili kurum temsilcisi üyenin toplantılara katılması mümkündür, ancak oy kullanamaz. Danışman uzmanlar da gerektiğinde toplantılara çağrılabilir. Uygulamada, teknik temsilcilerin de toplantılara katılımının zorunlu olduğu düşünülmektedir. Ancak kurum teknik temsilcisinin katılımı, görüşülecek konunun ilgili kurumla ilgili olmasına bağlıdır ve hangi durumlarda bu bağın gerçekleşeceği açıkça belirtilmemiştir. Bu nedenle, toplantıya katılacak teknik

temsilcilerin seçimi, görüşülecek konu ile kurul kararının muhtevası dikkate alınarak yapılmalıdır (Umar ve Çilingiroğlu, 1990, s. 325).

Danıştay 6. Dairesi'nin 14/05/2001 tarihli ve E:2000/4145, K:2001/2588 sayılı kararında, dava konusu taşınmazın orman niteliği taşıdığı belirlenmiştir. Bu nedenle, Orman Genel Müdürlüğü'nden teknik temsilcinin katılımı olmadan yapılan koruma kurulu toplantısında alınan kararın mevzuata uygun olmadığı gerekçesiyle, 4 üyenin katılımıyla alınan kararın iptal edilmesine hükmedilmiştir. Davalı idare kararını temyiz etmiştir.

Kültür varlıklarının korunmasına yönelik uygulama, tespit ve kararlar kapsamında tescil ve tescille bağlantılı birçok hususun Koruma Bölge Kurullarının münhasır yetkisinde bulunmaktadır. Koruma Bölge Kurullarının görevleri ve sorumlulukları, 2863 sayılı Kanun ve KVKKYK'ta belirtilmiştir. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı ya da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tespit edilen veya talep edilen korunması gereken kültür varlıkları, arkeolojik, kentsel, kentsel arkeolojik ve tarihi sit alanlarının tescili, Koruma Bölge Kurullarının en önemli görevlerinden biridir. 05/11/1999 tarihli ve 660 sayılı İlke Kararı ile korunması gereken kültür varlıklarının gruplandırılması da yine bu kurulların sorumluluğundadır. İlke Kararı ile, yapılar kendi başına tarihi ve estetik değer taşıdıkları ya da kentlerin tarihi kimliğini oluşturan kentsel sitler, sokaklar ve silüetlerin öğeleri olarak iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup yapılar, toplumun maddi tarihini oluşturan kültür verileri içinde yer alan, tarihsel, simgesel, anısal ve estetik nitelikleri nedeniyle korunması zorunlu olan yapıları kapsarken, ikinci grup yapılar kent ve çevre kimliğine katkıda bulunan, yöresel yaşam biçimini yansıtan yapılardır.

Sit alanlarının tescil edilmesinden sonra, üç ay içinde geçiş dönemi koruma esasları ve kullanım şartları belirlenir. Ayrıca, koruma amaçlı imar planları ile bunların herhangi bir değişikliği altı ay içinde incelenerek karara bağlanır. Uygulamaya yönelik projelerle yapılan değişiklikler hakkında da en geç üç ay içinde karar alınır. Korunması gereken taşınmaz kültür varlıkları için koruma alanlarının tespiti yapılır ve özelliklerini kaybedenlerin tescil kaydı kaldırılır. Koruma amaçlı imar planı onaylanmış sit alanlarında bulunan tescilli taşınmaz kültür varlığı parsellerinde ve planın olmadığı sit alanlarındaki tüm parsellerde inşaa ve fiziki müdahalelere ilişkin kararlar alınır. Ruhsat

gerektirmeyen tamirat ve tadilatlar dışındaki uygulamalara ilişkin kararlar da 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 21. maddesi uyarınca alınır. Ayrıca, sit alanı dışında kalan ancak korunması gereken taşınmaz kültür varlıkları ve koruma alanlarına ilişkin uygulamalar hakkında da kararlar alınır. Zorunlu nakillerde ise, Koruma Bölge Kurulları görüş bildirir. Sonuç olarak, Koruma Bölge Kurulları, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun ilke kararları doğrultusunda uygulamaya yönelik kararlar alır. (Mesohorli, 2019, s.67-68).

2863 sayılı Koruma Kanunu'nun 7. maddesi gereğince, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ve doğal sit alanlarının tespiti, Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonunda ilgili kurumların görüşü alınarak yapılır ve Koruma Bölge Kurulu kararı ile tescil edilir. Bu düzenlemeye göre, tescile konu olan taşınmazın gerekli niteliklere sahip olduğu kabul edilirken, tescilin gerekli olmadığı durumlarda ise taşınmazın nitelsiz olduğu söylenemez. Ancak bu süreç sadece tescil ile sınırlı değildir. Koruma Bölge Kurulları, korunması gerekli kültür varlıklarının belirlenmesi ve bu varlıkların korunma alanlarının tespiti ile inşaat ve tesisat yapımına ilişkin karar alma gibi birçok görevi yerine getirirler. Koruma Bölge Kurulları, kanunun öngördüğü yetkili makamlarca ve şekil şartlarına uygun olarak bu görevleri yerine getirir (2863 sayılı Kanun).

2863 sayılı Kanun'un 9. maddesi, koruma bölge kurullarının alacakları kararlara aykırı olarak korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ve koruma alanları ile sit alanlarında inşaat ve fiziki müdahalede bulunulamayacağını, bunların yeniden kullanıma açılmayacağını ve kullanımlarının değiştirilemeyeceğini belirtmektedir. Bu hüküm, 2863 sayılı Kanun'un 7. maddesinde yer alan tespit ve tescil uygulamasıyla birlikte bütüncül bir şekilde değerlendirilmelidir. Koruma bölge kurullarının aldığı kararlar idari işlem niteliği taşıdığından, idari yargı incelemesine tabi tutulabilirler. Danıştay İçtihadı Birleştirme Kurulu'nun 14/11/2002 tarihli kararında da belirtildiği gibi, koruma kurullarının koruma amaçlı imar planlarıyla ilgili kararları kesin ve yürütülmesi zorunlu kararlardır ve idari davaya konu olabilirler. Bununla birlikte, kurul kararlarının bağlayıcılığı, uygun görülme ve yerel idarelerce onaylanma hususlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Koruma bölge kurullarının kararlarına yönelik davalarda, Altıncı Daire kararlarına göre, kurul kararları kesin ve yürütülmesi zorunlu idari işlem

niteliği taşır. Bu nedenle, ilgili idarelerin aldıkları kararları uygulamakla yükümlü oldukları vurgulanmaktadır. Kararlara saygı duyulması ve uygulanması, koruma bölge kurullarının koruma amaçlı imar planlarındaki kararlarının da bağlayıcılık özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tek yapı ölçeğindeki kültür varlıkları ve korunma alanlarına ilişkin tescil kararları, Tebligat Kanunu uyarınca maliklere tebliğ edilmektedir. Ancak, sit alanları, tabiat varlıkları ve malikleri idarece tespit edilemeyen taşınmazların tescil kararları Resmi Gazetede yayımlanarak bir ay süreyle Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın internet sitesinde duyurulmaktadır. 2863 sayılı Kanun kapsamında tek yapı ölçeğindeki kültür varlıkları yanında belirli bir koruma alanının da belirlenebileceği ve bu durumda hem tespit ve tescili yapılmış olan taşınmaz malikine hem de koruma alanındaki diğer taşınmaz maliklerine konuya ilişkin alınan Koruma Bölge Kurulu kararının tebliğ edileceği vurgulanmaktadır. Maliklerin tespit edilememesi halinde ise tescil kararları Resmi Gazetede yayımlanmakta ve Bakanlığın internet sitesinde bir ay süreyle duyurulmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler ve gerçek/tüzel kişiler, Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma Bölge Kurullarının kararlarına uymak zorundadır. Kararlara uyulması, kültür varlıklarının korunması ile ilgili düzenlemelerin ve uygulamaların dayanağıdır. Koruma Bölge Kurulu kararlarına karşı itiraz yolu açık bırakılmış olsa da bu kararlara uyma zorunluluğu herhangi bir istisna öngörülmeden geçerlidir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın da bu zorunluluğu evleviyetle yerine getirmesi gerekmektedir. Kararlara uymama durumunda Kültür ve Turizm Bakanlığı, idari yaptırım uygulayabileceği gibi dava açma hakkına da sahiptir. Bu nedenle, koruma bölge kurullarının kararlarına saygı duyulması ve uygulanması, kültür varlıklarının korunmasında hayati öneme sahip olan bir konudur (2863 sayılı Kanun).

1.4.2. Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu

Kültür ve tabiat varlıklarının korunması, bilimsel esaslara uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Bu amacı gerçekleştirmek için 2863 sayılı Kanun kapsamında Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu kurulmuştur (Kanadoğlu, 2007, s.224). 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 53. maddesi ile Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları Yönetmeliği'nin 5. maddesi, Koruma Yüksek Kurulu'nun hangi kişilerden oluşacağını

belirlemektedir. Ayrıca, Koruma Yüksek Kurulu'nun görevleri ve yetkileri 2863 sayılı Kanun'un 51. maddesi ile düzenlenmiştir. Buna göre KVKYK, korunması gereken taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve restorasyonu ile ilgili ilkeleri belirleyerek bu işlemlere rehberlik etmektedir. Ayrıca, koruma kurulları arasında koordinasyon sağlamak ve uygulamadan kaynaklanan genel sorunları değerlendirerek görüş bildirmektedir. Bakanlıklar tarafından sunulan koruma konularını ele almakta ve bu konularda kararlar vermektedir. Bu kapsamda KVKYK tarafından sit alanları ve korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarına ilişkin olarak çok sayıda ilke kararı çıkarılmıştır. KVKYK'nın almış olduğu kararlar idari karar niteliğinde olup idari davaya konu edilebilir mahiyettedir. Alınan ilke kararları çerçevesinde Bölge Kurullarınca uygulama gerçekleştirilmekte olup zaman zaman ilke kararlarının yorumlanmasında ya da uygulanmasında koruma bölge kurulları arasında görüş ayrılıklarının bulunması söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle KVKYK arasında koordinasyonu sağlama yönündeki görevi ayrıca önem arz etmektedir. KVKYK bir uzmanlık kurulu olarak hizmet vermektedir. Bu nedenle, uygulanmadan kaynaklanan sorunlarda Bakanlık'a danışmanlık hizmeti sunması normal bir durumdur. Ancak, KVKYK'nın görüşleri Bakanlık açısından bağlayıcı değildir. Kanun metninden de anlaşılacağı üzere, KVKYK'nın görev alanına giren konulardan bile, kurulun kararlarına bilirkişilik tekeli tanınmamaktadır (Umar ve Çilingiroğlu, 1990, s. 297). KVKYK, Koruma Bölge Kurulunca alınan kararlara kamu kuruluşları, gerçek ve tüzel kişiler tarafından itirazları değerlendirilerek karara bağlamaktadır.

1.4.3. Müze Müdürlükleri

Müze Müdürlükleri, 4848 sayılı KHK ve 2863 sayılı Kanun ve ilgili alt mevzuat çerçevesinde Bakanlık Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlı olarak görev yapmaktadır. Türkiye'de şu anda Genel Müdürlüğe bağlı 212 müze bulunmaktadır (Kültür Bakanlığı, 2023).

Müze Müdürlükleri, taşınır kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve yönetimi için önemli bir rol üstlenmektedir. Bu görev ve yetkiler, Müzeler İç Hizmetler Yönetmeliği'nin 5. maddesi ile düzenlenmiştir. Ayrıca, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 4. maddesi ise taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat

varlıklarının bulunmasına ilişkin bildirim yükümlülüğünü belirtmektedir (2863 sayılı Kanun).

Korunması Gerekli Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tasnifi, Tescili ve Müzelere Alınmaları Hakkında Yönetmelik ise arkeolojik eser tanımını yaparak, bu tür kültür varlıklarının müzelerde nasıl değerlendirileceğini belirlemektedir. Bu bağlamda, Müze Müdürlükleri tarafından taşınır kültür varlıkları emanete alınmakta ve daha sonra bir değerlendirme komisyonu oluşturularak varlığın korunması gerekli kültür varlığı olup olmadığı tespit edilmektedir. Kıymet Takdir Komisyonu ise müzeye alınması kararlaştırılan kültür varlıklarının değerinin belirlenmesi amacıyla kurulmaktadır. İtiraz durumunda ise Bakanlık tarafından bir üst komisyon kurulmakta ve itirazlar kesin olarak karara bağlanmaktadır. Korunması gerekli etnografik nitelikli kültür varlıklarından müzelere alınması gerekli görülmeyenler veya sahiplerince müzelere satılmak istenmeyen taşınır kültür varlıkları için ise Tescile Tabi Taşınır Kültür ve Tabiat Varlığı Belgesi düzenlenerek ilgisine iade edilmektedir (KGTKTVTTMAHY, RG.19 Ocak 2012 S. 28178).

1.5.Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntemler

Anadolu toprakları, zengin kültür varlıklarının barındığı önemli bir bölge olarak kabul edilmektedir. Ne var ki, bu varlıklar tarih boyunca hem doğal faktörler hem de insan kaynaklı etkenler nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Günümüzde de pek çok taşınmaz kültür varlığı, artan yok olma riskleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum, koruyucu tedbirlerin geliştirilmesi ve uygulanması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Taşınmaz kültür varlıklarının yok olma riskine karşı korunması ve yaşatılması, dünya kültür tarihinde geri dönüşü olmayan bir boşluğun oluşmasını engelleyecektir. Taşınmaz kültür varlıklarının korunması için uygulanan yöntemler, yok olma riskinin türüne, yapım tekniğine, mimari özelliklerine ve önemine göre çeşitlilik arz etmektedir. Uygulama projelerinde hedeflenen koruma amaçları, teknikleri, malzeme seçimleri ve başarıları, çağdaş koruma ilkeleri ve uluslararası tüzük ve yönetmeliklerle belirlenen hükümlere uygun olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında üç ana yöntem grubu söz konusudur: (1) Belgeleyerek Koruma (2) Yerde Koruma (3) Taşınarak Koruma. Belgeleyerek koruma yöntemleri, öncelikle taşınmaz kültür varlıklarının tarihi, mimari ve sanatsal

özelliklerini belgelemeyi hedeflemektedir. Bu yöntemler arasında fotoğraf çekimi, ölçüm ve desen çıkarma gibi teknikler yer almaktadır. Yerinde koruma yöntemleri ise, taşınmaz kültür varlıklarının doğal çevreleri içinde korunmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda, örneğin restorasyon ve onarım çalışmaları yapılmakta veya güvenlik önlemleri alınmaktadır. Taşınarak koruma yöntemleri ise, taşınmaz kültür varlıklarının orijinal yerlerinden başka bir yere taşınması ile gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemler arasında, korunma altına alınan eserlerin müzelere veya özel koleksiyonlara aktarılması örnek gösterilebilir.

1.5.1. Belgeleyerek Koruma Yöntemleri

Taşınmaz kültür varlıkları, birçok doğal ve insan kaynaklı faktörden ötürü yok olma riski altındadır. Doğa kaynaklı faktörler arasında yer alan deprem, toprak kayması ve sel gibi ani afetlerin yanı sıra, otoyollar, enerji boru hatları ve baraj yapımı gibi büyük bayındırlık projeleri, kıyı düzenlemeleri, yeni meydan düzenlemeleri, yol açma ve genişletme gibi imar uygulamaları, vandalizm ve savaş gibi insan kaynaklı faktörler de taşınmaz kültür varlıklarının yok olmasına sebep olabilmektedir. Bu risklere karşı alınan koruma yöntemleri arasında ilk sırayı "Belgeleyerek Koruma Yöntemleri" oluşturmaktadır (Ahunbay, 2011, s.49: Seçkin, 2015, s.115). Bu yöntemler sayesinde taşınmaz kültür varlıklarının tarihi, mimari, sanatsal ve teknik özellikleri belgelenmektedir. Arkeolojik kazılar, sanat tarihi çalışmaları, tarih ve arşiv araştırmaları yoluyla bilimsel bilgi değerleri ortaya çıkarılmakta ve fotoğraf, çizim gibi tekniklerle kayıt altına alınmaktadır. Böylece, yok olma riski altındaki taşınmaz kültür varlıkları gelecek kuşaklara aktarılabilir. Belgeleyerek koruma yöntemleri, aynı zamanda yok olma riski faktörlerinin etkisi sonucu tahrip olan taşınmaz kültür varlıklarının yeniden oluşturulmasını da mümkün kılmaktadır. Bütünleme veya yeniden yapma koruma teknikleri kullanılarak, yok olmuş taşınmaz kültür varlıkları yeniden canlandırılabilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir (Madran ve Özgönül, 2011, s.146).

Belgeleyerek koruma yöntemleri, taşınmaz kültür varlıklarının yok olma riski faktörlerinden kaynaklanan büyük tahribatlar sonucunda yok olmuş olan bölümlerinin belgeleme verilerine ve bilimsel bilgi değerlerine bağlı kalarak yeniden oluşturulmasına imkan sağlamaktadır. Örneğin, ikinci Dünya Savaşı'nda birçok Avrupa kenti büyük

yıkımlara uğramıştır ve bu kentlerdeki yok olmuş taşınmaz kültür varlıkları, bütünleme ve yeniden yapma koruma teknikleri uygulanarak yeniden oluşturulmuştur. Bu sayede, yok olmuş kültür varlıkları tekrar canlandırılmış ve gelecek kuşaklara aktarılabilir hale gelmiştir (Alioğlu, 2015, s.91).

Geçmiş medeniyetler hakkındaki anlayışımız ve bilgimiz, taşınabilir kültür varlıklarının bilimsel olarak incelenmesi sayesinde elde edilebilir (Sevin, 1999, s.7). Bu nedenle, belgeleyerek koruma yöntemleri uygulama sürecinde, yok olma riski altındaki taşınmaz kültür varlıklarının bilimsel değerlerinin belirlenmesi için gerçekleştirilen arkeolojik kazı, sanat tarihi, tarih ve teknik araştırmaların önemi oldukça büyüktür. Bu aşamalar, yöntemin temelini oluşturur ve diğer çalışma aşamaları için bir referans noktası sağlar (Sevin, 1999, s.7).

Arkeolojik kazı ve araştırmalar, genellikle "Yüzey Araştırmaları" ve "Kurtarma Kazıları" olmak üzere iki farklı yöntemle gerçekleştirilmektedir. Özellikle kurtarma kazıları, geri dönüşü olmayan bir müdahale olduğundan dolayı kazı kararının ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu tür kazılarda klasik kazı yöntemleri yanında modern arkeolojik yöntemler de kullanılmalıdır. Örneğin, Akeometri ve Jeoarkeoloji gibi teknikler, arkeolojik keşif sürecini hızlandırarak daha verimli sonuçlar elde edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, arkeolojik alanların tümünün kazılması yerine, araştırma hedeflerine ulaşmak için en az yeri kazacak bir planlama yapmak daha yararlı olacaktır. Bu yaklaşım, alanda gelecek kuşaklara dokunulmamış parçaların da bırakılmasına olanak tanır. Böylece, taşınmaz kültür varlıklarının korunması açısından önem arz eden bu alanlar, bilimsel olarak değerlendirilebilir ve gelecek nesillere aktarılabilir (Özdoğan, 1998, s.75; Sevin, 1999, s.17; Ahunbay, 2010, s.110).

Sanat tarihi ve tarih araştırmaları, kapsamında, taşınmaz kültür varlığında yer alan elemanların incelenmesi, bezeme programı analizi, ait olunan sanat akımı, sanatçı ve tarih tespiti gerçekleştirilmektedir. Bazen taşınmaz kültür varlığının tarihteki ve mimarideki yeri, yapısının belirlenmesi için sanat tarihi araştırmalarından yararlanılmaktadır (Tuncer, 2015, s.129). Bu tür araştırmalar, TKV'nin aynı dönemdeki benzer yapıtlarla tipoloji ve üslup bakımından karşılaştırılması ile dönemdeki yerini belirlemede önemli bir rol oynar (Madran ve Özgönül, 2011, s.148; Ahunbay, 2011, s.63)

Teknik araştırmalar, TKV'nin incelenmesi, tahribatların araştırılması ve kullanılan yapı malzemelerinin tespiti için çeşitli disiplinlerarası teknikler kullanılır (Ahunbay, 2010, s.110). Bu araştırmalar, yapım teknikleri, yapı malzemeleri, yapısal sağlamlık, korunmuşluk düzeyi, tahribat türleri ve nedenleri gibi konuları içerir. Ayrıca, farklı dönemlere özgü yapım teknikleri ve malzemeleri hakkında bilgi edinmek de önemlidir ve bu kaynaklar teknik araştırmalar için değerlidir (Madran ve Özgönül, 2011, s.147). Özellikle yok olma riski altındaki taşınmaz kültür varlıklarının kazıları, sanat tarihi çalışmaları ve tarih araştırmalarıyla elde edilen bilimsel verilerin betimsel, çizimsel ve fotografik belgelenmesi son derece önemlidir. Belgelenenin niteliği, taşınmaz kültür varlığına bağlı olarak değişebilir, ancak her durumda çok ayrıntılı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, betimsel, fotografik ve ölçekli çizimlerin yanı sıra diğer belgeleme teknikleri de kullanılmalıdır.

Çizimsel belgeleme, taşınmaz kültür varlıklarının ve bulundukları alanların mevcut durumlarının çizimlerinin hazırlanması için kullanılan farklı teknikleri kapsayan bir koruma yöntemidir. Bir kültür varlığı veya kültürel alanın mevcut durumunu belli ölçeklerde tasvir etmek için hazırlanmaktadır. Bu belgeler, taşınmaz kültür varlıklarının veya kültürel alanların tamamının ya da bir bölümünün görsel olarak anlaşılmasını sağlamaktadır (Tuncer, 2015, s.126). Ölçekli çizili belgeler, çevreyle genel ilişkiyi gösteren 1/5000, 1/1000 ölçekli harita çizimlerinden, yakın çevre ve vaziyet planlarına kadar değişen ölçeklerde hazırlanmaktadır. Ayrıca, mimari mirası gösteren plan, kesit, görünüş çizimlerinden oluşan rölöveler de çizimsel belgeleme kapsamında yer almaktadır (Ahunbay, 2010, s.110; Karabörk vd., 2015, s.381).

Fotoğrafla belgeleme, tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. Taşınmaz kültür varlıklarının belgelemesi için, çizimler ve fotoğraflar gibi farklı yöntemler kullanılmaktadır. Ancak, çizimsel belgeleme yeterli olmayabilir ve tamamlayıcı nitelikteki fotoğraflar gerekebilir. Fotoğrafların üzerinde ölçek, yer, yön ve tarih belirten işaretler ve yazılar eklenerek, çizimsel belgeleme tamamlanabilir. Ayrıca, hava fotoğrafları da taşınmaz kültür varlığındaki dokunun biçimlenmesi ve değişimi gibi konularda önemli bilgiler sağlayabilir. Bu nedenle, fotoğrafla belgeleme doğru bir şekilde yapılmalıdır ve taşınmaz kültür varlığındaki tüm ayrıntılar kapsamlı bir şekilde

belgelenmelidir (Ahunbay, 2010, s.110; Karabörk vd., 2015, s.381 Tuncer, 2015, s.129;).

Betimsel belgeleme, TKV'nin durumunu yazılı olarak tanımlama, yok olma riskleri ve etkileri ile ilk durumu karşılaştırarak kayıt altına alınması için gereken bir belgeleme yöntemidir. Bu belgelemede, taşınmaz kültür varlıkları hakkındaki detaylı mevcut durum analizleri, tespitleri ve tanımlamaları kapsayan bir rapor hazırlanır. Bu rapor, taşınmaz kültür varlığının özelliklerini, yapısını ve diğer önemli unsurlarını açıklayarak, çizimsel belgelerde yer almayan ayrıntıları kayıt altına alır. Betimsel belgeleme, taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından kritik bir rol oynar. Bu belgeleme yöntemi, taşınmaz kültür varlıklarının mevcut durumunu tam olarak anlamak ve gelecekteki çalışmalar için referans noktası sağlamak açısından son derece önemlidir (Madran ve Özgönül, 2011, s.147).

Taşınmaz kültür varlıkları ve bulundukları alanlar, tarihsel dönemler boyunca pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle, belgeleme işlemi, taşınmaz kültür varlığı ve bulunduğu alanın geçmişin bütün evrelerini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, taşınmaz kültür varlığı alanları çok katmanlı olabileceğinden, üst üste bulunan kalıntıların oluşturduğu karmaşık durumların tespiti ve analizi, taşınmaz kültür varlığının gelişimini değerlendirmek için önemlidir. Belgeleme sürecinde, taşınmaz kültür varlığı kalıntılarının birbiriyle ilişkili olanlarına özellikle dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra, çalışmayı yapan ekibin, belgeleme işleminin nasıl gerçekleştirileceği hakkında ayrıntılı bir planlama yapması gerekmektedir (Karabörk vd., 2015, s.381; Tuncer, 2015, s.129).

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması için belgeleme yöntemleri arasında ulusal kültür varlığı envanteri oluşturmak oldukça etkili bir yöntemdir. Özellikle büyük çaplı bayındırlık projeleri gibi risklere maruz kalan taşınmaz kültür varlıkları ve kültürel miras alanları, envanter sayesinde tespit edilerek kayıt altına alınır. Bu sayede, koruyucu tedbirlerin alınması ve yok olma riskinin minimuma indirilmesi mümkün olur. Ulusal kültür varlığı envanteri, kültür mirasımızın korunması için son derece önemli bir araçtır ve taşınmaz kültür varlıklarına yönelik koruma çalışmalarının temelini oluşturur. Bu envanterin özellikleri (Eres, 2016, s.16):

- Sayısal olmalıdır; yani envanter, sayısal verilerden oluşmalıdır.
- Terminoloji açısından ortak dil konuşabilmelidir; yani envanterde kullanılan terimler, bütün kurumlar tarafından anlaşılabilir olmalıdır.
- Coğrafi yer sistemleriyle bağlantılı olmalıdır; yani envanterde yer alan kültür varlıklarının yeri ve bilgileri birbiriyle bağlantılı olmalıdır.
- Sorgulanabilir olmalıdır; yani envanterde belirlenen bir alandaki kültür varlıkları, çeşitli özellikleri açısından sorgulanabilecek şekilde incelemeye açık olmalıdır.
- Kültür varlığının durumundaki değişmelere duyarlı olmalıdır; yani envanter sürekli güncellenebilir ve geliştirilebilir olmalıdır.

Büyük ölçekli bayındırlık projelerinin planlama aşamasında, taşınmaz kültür varlıklarının korunması için planlamacı kuruluşlar ve ulusal kültür varlığı envanteri oluşturulmasından sorumlu kuruluşların işbirliği yapması son derece önemlidir. Bu işbirliği sayesinde, projenin taşınmaz kültür varlıklarına ve kültür miras alanlarına en az etki yapacak şekilde hazırlanması mümkün olur. Planlama aşamasında yapılan bu işbirliği, proje uygulanırken ortaya çıkabilecek olası zararların önceden tespit edilerek önlenmesine de yardımcı olur. Taşınmaz kültür varlıklarının korunması, toplumsal bilincin arttırılması ve kültürümüzün gelecek nesillere aktarılması açısından son derece önemlidir ve planlama aşamasında alınacak doğru adımlar bu amaçların gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır (Özdoğan, 2000, s.163; Madran ve Özgönül, 2011, s.51).

1.5.2. Yerinde Koruma Yöntemleri

Taşınmaz kültür varlıkları, yok olma risklerine maruz kaldığı durumlarda büyük bir tahribata veya tamamen yok olmaya kadar varan ciddi sonuçlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle, koruma ve kurtarma süreçleri için yürütülen proje çalışmalarında, ilk olarak yerinde korunmayı esas alan yöntemlerin kullanılması önem arz etmektedir. Yerinde koruma yöntemleri, taşınmaz kültür varlıklarının bulundukları konumda korunmasını sağlamakta ve bu sayede müdahale gerektirmeyen, doğal ve uygun bir koruma sağlanmaktadır. Ancak, bazı durumlarda zorunlu olarak koruma

yöntemleri uygulanmak durumunda kalınabilir. Bu gibi durumlarda, sırayla değerlendirme yaparak en son seçeneğin müdahale olduğu kabul edilmelidir. Bu koruma yaklaşımı, genel kabul gören bir korumacılık anlayışıdır. Kültür varlıklarının korunması için uygulanan yerinde koruma yöntemleri, çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu faktörler arasında taşınmaz kültür varlığı türü, tekniği ve özellikleri gibi nedenler yer almaktadır. Taşınmaz kültür varlıklarının korunması için kullanılan üç temel yöntem: Zemin ve Temel Sağlamaştırmalarıyla Koruma (1), Dolgu Katmanları Oluşturularak Koruma (2), Yok Olma Risklerine Karşı Alınan Önlemlerle Koruma (3). Bu yöntemler, taşınmaz kültür varlıklarının nitelikleri dikkate alınarak, en uygun şekilde uygulanabilir ve böylece değerli kültürel mirasımız korunarak gelecek nesillere aktarılabilir.

1.5.2.1. Zemin ve Temel Sağlamaştırmalarıyla Koruma

Doğa kaynaklı faktörlerin etkisiyle taşınmaz kültür varlıklarının zemin yapısında meydana gelen değişiklikler, temelinde farklı oturmalar oluşmasına neden olabilir. Bu durumda, taşıyıcı sisteminde dengesiz yük aktarımı meydana gelerek büyük tahribatlara sebebiyet verebilir ve sonuçta yok olma riskiyle karşı karşıya kalınabilir. Bu nedenle, taşınmaz kültür varlığı üzerinde yer aldığı zeminin incelenmesi, araştırılması ve gerekli sağlamaştırma çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Zemin ve temel sağlamaştırma yöntemleri, bu tür sorunlara çözüm üretmek için kullanılan iki ana yöntemdir. Ancak, uygulama öncesinde detaylı bir inceleme sürecinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu inceleme süreci, taşınmaz kültür varlığının taşıyıcı sistemi ve zemin davranışının tam olarak anlaşılabilmesi için gerekli adımları içermelidir. Zemin sağlamaştırma yöntemleri, zemin koşullarını iyileştirerek taşınmaz kültür varlığının taşıyıcı sisteminin güvenliğini sağlamaktadır. Bu yöntemler, zeminin yüzeyinde veya altında uygulanabilir. Temel sağlamaştırma yöntemleri ise, taşınmaz kültür varlığındaki temellerin güçlendirilmesi için kullanılan yöntemlerdir. Bu yöntemlerle, taşınmaz kültür varlığının temelleri yeniden düzenlenerek, yük dağılımı dengelenir ve güvenli hale getirilir (Ekinci, 2011, s.26; Alioğlu, 2015, s.88; Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57).

(1) Zemin Sağlamaştırma. Yok olma riski altındaki taşınmaz kültür varlıklarının zemin katmanları, içerdikleri malzemenin özelliklerine göre su veya hava ile reaksiyona girerek kimyasal dönüşümlere uğrayabilirler. Bu durum, çözünme gibi süreçler sonucu

zemin katmanında boşlukların oluşmasına ve oturma miktarının artmasına sebep olabilir. Zeminde gerçekleşen oturma hareketleri, taşınmaz kültür varlığındaki temele doğrudan yansiyarak, temel sisteminde bozulmalara ve tahribatlara yol açabilir. Bu tür zemin kaynaklı problemlerin önüne geçmek için, zemin sağlamlaştırma yöntemleri uygulanmaktadır. Zemin sağlamlaştırma yöntemleri, zemin katmanlarının özelliklerini iyileştirerek taşınmaz kültür varlıklarının temellerine güvenli bir şekilde yük aktarımını sağlamaktadır. Bu amaçla, zemin katmanlarında meydana gelen çökme ve oturma hareketlerinin nedenleri detaylı bir şekilde araştırılır ve uygun sağlamlaştırma yöntemleri belirlenir. Bu yöntemler, zeminin özelliklerine ve taşınmaz kültür varlığının niteliklerine göre değişebilir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57).

Zemin kaynaklı tahribatların önlenmesi, özellikle taşınmaz kültür varlıklarının korunması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, dünya genelinde ve Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan zemin sağlamlaştırma yöntemleri arasında jet grout ve enjeksiyon sistemleri yer almaktadır. Jet grout yöntemi, bölgesel olarak zemini yapay olarak taşıtarak, taşıyıcı kolonlar oluşturmayı amaçlayan bir zemin sağlamlaştırma tekniğidir. Bu yöntem, zeminin özelliklerinin iyileştirilmesi ve taşınmaz kültür varlıklarının temel yüklerinin sağlam tabakalara aktarılması hedefiyle uygulanmaktadır. Enjeksiyon yöntemleri ise, zeminin özelliklerini iyileştirmek için kimyasal maddeler veya dolgu malzemeleri kullanarak boşlukları doldurma işlemine dayanmaktadır. Bu yöntemler, çökme ve oturma hareketlerinin neden olduğu tahribatların önüne geçerek, taşınmaz kültür varlıklarının temellerinin güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Ancak, uygulanacak yöntemin belirlenmesi öncesinde detaylı bir inceleme ve araştırma yapmak gerekmektedir. Bu süreçte, zemin yapısı, taşınmaz kültür varlığı ve çevre faktörleri göz önünde bulundurularak uygun sağlamlaştırma yöntemi seçilmelidir (Utkan, 2014, s.48; Tek, 2016, s.51).

Jet grout yöntemi zemin sağlamlaştırma çalışmalarında kullanılan bir enjeksiyon tekniğidir. Bu yöntemde, zeminin istenilen derinliğine kadar delikler açılır ve bu deliklere çimento esaslı harç 320-440 atmosfer basınçla enjekte edilerek kolonlar oluşturulur. Yöntem, doğal zeminin erozyona uğratılması yerine mevcut zeminin harçla yer değiştirmesiyle sağlam kolonların inşa edilmesine dayanmaktadır (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57). Diğer enjeksiyon tekniklerinden farklı olarak doğal zeminin

tamamen erozyona uğratılmamasını sağlar ve yeni zeminin özellikleri mevcut zemine daha yakın olur (Utkan, 2014, s.48; Tek, 2016, s.52). Türkiye'de birçok taşınmaz kültür varlığının zemin sağlamlaştırma çalışmalarında kullanılmaktadır. Adana Etnografya Müzesi'nde yapılan zemin sağlamlaştırma çalışmaları da bu örnekler arasındadır. Taşınmaz kültür varlığı olan Rum Kilisesi'nde meydana gelen tahribatlar incelendiğinde, oturma hareketleri ve taşıma gücü kaybından kaynaklandığı belirlenmiştir. Bu problemlerin çözümüne yönelik olarak, jet grout yöntemiyle zemin sağlamlaştırma projesi uygulanmıştır. Uygulama kapsamında 60 cm çapında düşey ve açılı jet grout uygulamaları yapılmıştır. Düşey jet grout kolonları 7 m, açılı jet grout kolonları ise 5 m boyunda uygulanmıştır. Bu sayede, zemindeki oturmalar ve taşıma gücü kayıpları önlenerek taşınmaz kültür varlığının temeli güçlendirilmiştir (Utkan, 2014, s.95).

Enjeksiyon ise zeminin kayma mukavemetini arttırmak ve geçirimsizliğini azaltmak amacıyla sıvı harç malzemenin basınç altında zemin boşluklarına veya kayaç çatlaklarına enjekte edildiği bir uygulama yöntemidir. Bu uygulama genellikle sondaj deliklerinden yararlanılarak gerçekleştirilir. Enjeksiyon malzemeleri, enjeksiyon sonrasında hızlı ya da belli bir zaman aralığı içerisinde katılaşacak şekilde tasarlanmaktadır (Mollamahmutoğlu ve Babuçcu, 2006; Tek, 2016, s.52). İşlem hidrofracture, sıkılama ve geçirimsizlik enjeksiyonu şeklinde kategorize edilmektedir. Hidrofracture enjeksiyonu, genellikle çökelmiş zeminlerde uygulanır. Bu yöntemde zemin, çimento esaslı harçlarla parçalanarak 10-15 kg/cm²'ye kadar bir basınç altına alınır ve böylece zemin içinde enjeksiyon mercekleri ve tabakaları oluşur (Toğrol, 19994, s.887). Sıkılma enjeksiyonu ise gevşek veya örselenmiş zeminleri sıkıştırmak ve birim hacim ağırlığını artırmak için kullanılır. Bu yöntemde, zemin-cimento büyük bir basınçla (35 kg/cm²) zemine basılır ve yoğun bir kütle oluşması sağlanır. Geçirimsizlik enjeksiyonu ise çok ince boşluklu-çatlaklı zeminlerde silikat esaslı ve reçine esaslı harçlar kullanılarak uygulanır (Yılmaz, 2019, s.86).

(2) Temel Sağlamaştırma. Taşınmaz kültür varlıklarının temellerinin deformasyona uğraması ve yok olma riski, zemin oturması gibi çeşitli etkenlerle ilişkilendirilir. Zemin oturmasında aşırı yükleme, inşaat malzemesinin tahribata uğraması, su seviyesindeki değişimler ve kazı faaliyetleri önemli bir rol oynar. Doğal yer kabuğu

hareketleri ve sivilaşma da zamanla temel sisteminin yetersiz hale gelmesine neden olabilir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57). Ayrıca Bu nedenle, taşınmaz kültür varlıklarının temel sistemlerinde deformasyon ve tahribatlardan kaynaklanan yok olma riskini önlemek için temel sağlamlaştırma yöntemleri uygulanmaktadır. Geleneksel yöntemler arasında temellerin genişletilmesi veya derinleştirilmesi yer alırken, modern sistemlerde mikro kazıklar veya jet-grouting sistemi temel sağlamlaştırma gibi yöntemler kullanılmaktadır (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57: Tek, 2016, s.52). Ancak, herhangi bir sağlamlaştırma yöntemi uygulanmadan önce zemin incelemesi yapılmalıdır. Bu inceleme, sondajlar, deneme çukurları ve numuneler üzerinde laboratuvar ortamında yapılan deneylerle gerçekleştirilir (Yılmaz, 2019, s.89).

Taşınmaz kültür varlıklarının temel sistemi sağlamlaştırma yöntemleri, zemine yük aktarım davranışını iyileştirme amacıyla genişletme veya derinleştirme yoluyla gerçekleştirilmektedir (Amman, 2012, s.22). Geleneksel temel güçlendirme teknikleri, mevcut temel altına ilave beton kütle oluşturma yoluyla temel-yer etkileşimini arttırmayı hedeflemektedir. Böylece, temellerin zemine yayılım alanı genişleyebilmekte ve sağlam zemine kadar derinleştirilebilmektedir. Ancak kazı işleminde yaşanabilecek sorunlar veya zemin altı suyu problemleri, bu yöntemin her zaman uygulanabilirliğini sınırlayabilmektedir. Bu nedenle, taşınmaz kültür varlıklarının temel sistemlerinin güçlendirilmesi için modern teknikler kullanılmaktadır (Tek, 2016, s.52). Sürekli bir temel sisteminin güçlendirilmesi için, uzunluğu desteksiz bırakılabilen kesitler halinde anolar kazılarak boşaltılmaktadır. Bu kısım toplam temel uzunluğunun dörtte birinden fazla olmamalıdır. Yeni oluşturulan kesit genişletme ve kuşaklama perdeleri, mevcut temelin en az 5-10 cm altında bulunmalıdır. Ayrıca, mevcut temelin altına inen kesit genişletme perdesi, mevcut temel sistemiyle epoksili ankrajlar kullanılarak bağlantı kazandırılmalıdır (Toğrol, 1994, s.889). Taşınmaz kültür varlıklarının temel sistemlerinin güçlendirilmesi için uygulanan modern teknikler arasında burgulu kazık, mikro kazık ve jet-grouting sistemleri yer almaktadır. Bu teknikler, temel yüklerinin daha derin zemin tabakalarına aktarılmasını sağlayarak, temel-yer etkileşimini iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Burgulu kazık sistemi, zemin altı su seviyesi yüksek ve sağlam zemin tabakalarının çok derin olduğu alanlarda kullanılabilen bir temel güçlendirme

yöntemidir. Bu sistemde, burgulu kazıklar kriko yardımıyla zemine itilerek yerleştirilir ve uçları başlıklarla mevcut temel sistemine bağlanır. Burgulu kazık imalatı sırasında her bir kazığın taşıma kapasitesinin belirlenebilmesi, bu sistemin diğer yöntemlere göre daha güvenilir olmasını sağlamaktadır. Temel sistemi altındaki boşluk oranını azaltarak etkinliği artıran burgulu kazık sistemi, çapları 20-60 cm arasında ve uzunlukları 0,50-1,50 m arasında değişen parçalar halinde zemine yerleştirilir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57). Zemin altında yüksek su seviyesi halinde bile uygulanabilen bu sistem, zemin tabakasının taşıma kapasitesini arttırarak temel-yer etkileşimini iyileştirmeyi hedeflemektedir (Namlı, 2001, s.101).

Mikro kazık sistemi, taşınmaz kültür varlıklarının temel sistemlerinin sağlamlaştırılması için kullanılmakta, temel yüklerinin daha derindeki sağlam zemin katmanına iletilmesini hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda, mevcut temel duvarının altına yapılan mikro kazık uygulaması veya mevcut temel sisteminin kalitesi yetersiz olduğu durumlarda yapılan ek temel plakası yardımıyla mikro kazıklara dolaylı olarak aktarma uygulaması gerçekleştirilmektedir (Dietz ve Schürmann, 2006, s.3). İnce kesit çaplarına rağmen yük taşıma ve iletim kapasitesi oldukça yüksek olan mikro kazıklar, çeşitli yöntemler kullanılarak temele sokulmakta ve istenen sağlam zemin katmanına dek indirilmektedir. Mikro kazık sisteminin uygulamasında, sondaj deliği açılarak çelik mini kazıklar yerleştirilir ve sonrasında deliğe beton doldurularak işlem tamamlanmaktadır (Ekinci, 2011, s.52; Namlı, 2001, s.90).

Jet-grouting sistemi, zeminin sağlamlaştırılmasında kullanılan bir yöntem olup taşınmaz kültür varlıklarının temel yüklerinin daha derinlerdeki sağlam zemin tabakalarına aktarılması için de uygulanmaktadır. Bu sistemde, zemini oluşturan malzeme ile çimento harcının karıştırılması işlemi gerçekleştirilir. İlk olarak, belirlenmiş bir derinliğe erişmek için zeminde 90 mm'lik bir delik açılmaktadır. Sonrasında delgi borusu yukarı çekilmekte, basınçlı çimento harcı zemine püskürtülerek parçalanmakta, harç ile karışarak zemin-çimento kolonu oluşturulmaktadır (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.57). Diğer temel güçlendirme tekniklerinden farklı olarak, direkt olarak temel-yer etkileşimini arttırmak yerine, sağlamlaştırılan zemin tabakaları üzerinde temel yüklerini doğrudan taşıyacak bir platform oluşturmaktadır. Bu nedenle, jet-grouting sistemi genellikle, mevcut temelin altına, sağlam zemin tabakasının tespiti

sonrası uygulanmaktadır. Yöntemin avantajları arasında yüksek taşıma kapasitesi, kolay uygulanabilirliği ve hızlı sonuç alınabilmesi sayılabilir. Jet-grouting sistemi, zemin türü ve koşullarından bağımsız olarak uygulanabilen bir yöntemdir (Tek, 2016, s.52; Namli, 2001, s.95).

1.5.2.2. Dolgu Katmanı (Gömü Ortamı) Oluşturularak Koruma

TVK'nın yüksek tahribat veya yok olma riskine yönelik korumanın en etkin ve kabul gören yöntemlerden bir diğeri, kalıntılarla dış ortam koşulları veya yok olma riskini oluşturan faktörler arasındaki temasın kesilmesi amacıyla geçirimsiz dolgu malzemeleriyle gömü ortamının oluşturulmasıdır. Bu yöntem sayesinde, toprak altı oksijensiz ve stabil bir ortam sağlanarak taşınmaz kültür varlıklarının korunması hedeflenmektedir (Johnsen, 2009, s.4). Bu koruma yöntemi özellikle, doğa kaynaklı etkenlerin yanı sıra insan kaynaklı faktörler nedeniyle yok olma riskiyle karşı karşıya kalan taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında kullanılmaktadır. Örneğin, büyük ölçekli bayındırlık yatırımları olan baraj ve ulaşım hatları projesi gibi antropojenik unsurların etkisinde kalan kalıntıların korunması amacıyla uygulanmaktadır. Baraj projelerinde, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında gömü ortamı oluşturularak uygulanan koruma yöntemi, birçok örnekte etkili sonuçlar vermiştir. Bu örnekler incelendiğinde, gömü ortamının oluşturulması uygulamasının iki aşamalı olduğu görülmektedir. İlk aşama, stabil hale getirilerek günümüze kadar ulaşan kalıntıların restorasyon müdahaleleri ile sağlamlaştırılmasıdır. İkinci aşamada ise, kalıntıların temasını kesmek amacıyla geçirimsizliği yüksek dolgu malzemeleri ile gömü ortamının oluşturulması gerçekleştirilmekte ve koruyucu ortam koşulları sağlanmaktadır (Nardi ve Schneider, 2013, s.55; Yılmaz vd., 2019, s.46).

TVK'nın Sağlamlaştırılması İçin Uygulamalar. Taşınmaz kültür varlıkları, toprak üstünde bulunan veya bilimsel kurtarma kazıları sonucunda toprak altından çıkarılan mimari kalıntılardır. Bu kalıntılar zamanla, depremler, savaşlar, yapım teknikleri, kullanım şekilleri, bölgesel özellikler, çevre ve iklim şartları ile malzeme niteliklerine bağlı olarak farklı düzeyde tahrip olarak günümüze ulaşmaktadır (Şener, 2013, s.611; Eskici, 2018, s.465). Bu nedenle, taşınmaz kültür varlıklarının korunmuşluk durumunu arttırmak için, stabil hale getirme, sağlamlaştırma ve

güçlendirme amaçlı restorasyon çalışmaları gömü ortamı (dolgu katmanları) oluşturulmadan önce yapılmalıdır. Bu çalışmalar, aşağıda açıklanmaktadır.

(1) Bitki Örtüsünden Arındırma ve Temizlik: Taşınmaz kültür varlıkları olan mimari miras kalıntıları, üzerlerinde ve içlerinde gelişen iri bitkilerin kökleri tarafından tahrip edilebilmektedir. Bu bitkiler, kalıntılarda derz boşalmaları, çatlama ve yıkılma gibi problemlere neden olur. Bu sebeple, mevcut mimari miras kalıntılarına zarar vermeden mekanik uygulamalarla bitki örtüsündeki köklerin arındırılması gerekmektedir (Eskici vd., 2008, s.26; Şener, 2014, s.985). Bunun yanı sıra, taşınmaz kültür varlığı kalıntılarında yapılacak diğer bir temizlik uygulaması, kalıntıların üstlerinde ve derz boşluklarında biriken topraklı birikimlerin temizlenmesidir. Bu uygulama, tüm mimari kalıntı bölümlerinde topraklı tabakaların mekanik bir çalışmayla temizlenmesini ve daha sonra capping (şapkalama) ve derz uygulamaları gibi işlemler için hazırlık yapılmasını sağlar. Böylece, gömü ortamı oluşturacak kapatma dolgusu uygulamasına geçiş için hazırlık aşaması tamamlanmış olur (Şener, 2013, s.611; Çetin, 2017, s.43).

(2) Eksik Örgü Alanı ve Örgü Yenileme Odaklı Müdahale: TKV mimari kalıntı örgülerinde görülen eksik bölümler, ileride tahribatın büyümesine, yeni göçük veya dökülme alanlarının oluşmasına sebep olabilir. Bu durumda, uygun boyut ve formda, özgün örgüdekiyle aynı cins taş/tuğla/kerpiç malzeme kullanılarak yeni örgü yapımlarıyla eksik bölümler tamamlanmalıdır (Şener, 2014, s.983; Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.76). Bu müdahale, kalıntının güçlendirilmesi ve sağlamlaştırılması için temel bir adım olacaktır (Şener, 2013, s.613; Alioğlu, 2015, s.88). Özellikle gömü ortamı oluşturarak toprak altı ortam koşullarında kalacak olan mimari miras kalıntılarında yapılan koruma müdahalelerinin amacı, kalıntının mevcut halinin olduğu gibi korunmasını sağlamak ve sağlamlaştırmaktır. Bu nedenle, mimari kalıntıların örgülerindeki eksik bölümlerin yeni örgüyle tamamlanması uygulamalarında özgün malzemeye uyumlu benzer nitelikli malzeme kullanılması gereklidir. Ancak, yeni örgünün özgününden daha iyisini oluşturmak veya farklı bir doku yaratmak gibi hatalı müdahaleler yapılmamalıdır. Yeni örgü, özgün mimari kalıntı örgüsü dokusundan ayrılabilmesi için belirgin bir şekilde işaretlenmelidir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.76).

(3) Düşme, Yıkılma, Dağılma Riskli Örgü Bölümlerini Güçlendirme: aşınmaz kültür varlıkları olan mimari kalıntıların örgülerindeki dağılma, düşme veya yıkılma riski, yük dengesinin değişmesiyle zayıflaması sonucu ortaya çıkar. Bu tahribat türü, küçük sarsıntılarla bile büyük alanlarda yıkım riski oluşturabilir. Bu durumda, koruma müdahalesi olarak, tahribatın görüldüğü örgü bölümlerinin lokal olarak destek örgüleri ile sağlamlaştırılması gereklidir. Bu uygulama, mevcut mimari kalıntının güçlendirilmesi ve sağlamlığının tekrar kazandırılmasıyla tahribat risklerinin ortadan kaldırılmasını amaçlar. Yapılacak güçlendirme çalışmalarında, özgün malzeme kullanmak önemlidir. Bu sayede, yapılan müdahalenin özgün mimari kalıntıya uygun bir şekilde yapılması sağlanabilir. Ayrıca, yapılan müdahale özgün mimari kalıntı örgüsünden ayırt edilebilecek şekilde işaretlenmelidir. (Şener, 2013, s.615).

(4) Strüktürel Çatlak-Ayrışmanın Sağlamlaştırılması: Taşınmaz kültür varlıkları üzerinde meydana gelen dinamik veya statik yüklerin etkisi veya malzemelerin zaman içinde hasar görmesi sonucu ortaya çıkan derin çatlak/ ayrışmaların neden olduğu dökülmelerin engellenmesi için uygulanan bir müdahaledir (Eskici vd., 2008, s.26: Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.65). Bu müdahaleler, örgülerin kullanılan malzemeye ve tahribat düzeyine göre değişen çeşitli tekniklerle gerçekleştirilir. geniş çatlaklarda veya örgü malzemesinin (taş, tuğla, kerpiç) yer yer gevşemiş, eksilmiş veya düşmüş olduğu durumlarda dikiş yöntemi uygulanır. Hasardan etkilenmiş örgü malzemesi, strüktürel çatlak/ ayrışmanın her iki kenarından özenle sökülerek zarar vermeden çıkarılır. Kalan sağlam kısımlar temizlenir ve suyla nemlendirilir. Çatlak/ ayrışma boşluğu, dolgu harcı kullanılarak doldurulur. Daha sonra, yeni örgü malzemesi kullanılarak özgün örgü tekniği ve derz düzenine uygun olarak boşluk yeniden örülür. Yeni örgü ile eski örgü arasında cam elyaf kentlerle bağlantılar kurulabilir. Dikiş yöntemi, taş, tuğla ve kerpiç örgü malzemeli kalıntılarda yerel bir onarım türü olarak uygulanabilir (Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.66).

Sıklıkla kullanılan bir diğer yöntem enjeksiyon yöntemidir. Bu yöntem, örgünün içerisine fiziksel ve kimyasal özellikleri uygun sıvı malzeme (harç) enjekte edilmesini kapsamaktadır (Akgönül ve Eliüşük 2016, s.195). njeksiyon uygulaması ile örgü içerisinde mevcut boşluklar ve çatlaklar doldurularak kalıntının statik sürekliliği sağlanmakta ve tekrar bütünleşik bir yapı elde edilmektedir. Enjeksiyon uygulaması,

taşınmaz kültür varlıkları için önemli bir müdahale olarak kabul edilir. Kalıntıların statik yüklerinin kesintisiz olarak temele aktarılması sağlandığından, olası dökülmeler ve göçmeler engellenmektedir (Yılmaz, 2019, s.96). Enjeksiyon uygulaması yapılacak çatlak/ ayrışma boşluklarına plastik borular yerleştirilir ve çatlak/ ayrışmanın üzeri, sızdırmazlık sağlayacak uygun malzeme ile kaplanarak hazırlanan derz harcı ile kapatılır. Derz harcının kurumasından sonra enjeksiyon pompası kullanılarak uygun malzemeden hazırlanan enjeksiyon harcı, çatlak/ ayrışma boşluğuna enjekte edilir. Enjeksiyon uygulamasında, plastik borular aracılığıyla enjekte edilen harçın diğer bir borudan dışarı çıkması, iki nokta arasındaki boşluğun başarılı bir şekilde doldurulduğunu gösterir. Bu yöntem, çatlak/ ayrışma boşluğu boyunca aşağıdan yukarı doğru devam ederek tamamlanır. Enjeksiyon uygulaması, taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında ve sağlamlaştırılmasında oldukça etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. (Ekşi Akbulut vd., 2018, s.160: Zakar ve Eyüpgiller, 2015, s.66).

(5) Derz Boşalması ve Harç (Derz) Dolgusunun Yenilenmesi: Taşınmaz kültür varlıkları içerisinde yer alan mimari kalıntılar, örgü malzemeleri arasındaki bağlantı sağlayan derz harcında meydana gelen boşalma, gevşeme, dağılma ya da yatay/düşey hareketlenme sonucu oluşan derzdeki kayıplar, en yaygın tahribat türleri arasında yer almaktadır (Eskici vd., 2008, s.26: Şener, 2013, s.614). Bu tahribat türüne karşı en etkili çözüm, derz dolgularının yenilenmesi işlemidir. Derz dolgularının yenilenmesi uygulaması, temel olarak, mekanik yöntemlerle temizlenen özgün derz yüzeyine uyumlu bir şekilde hazırlanmış yeni derz harcının doldurulması işleminden oluşmaktadır (Yılmaz ve Tek, 2018, s.68). Derz dolgusu yenileme işleminde, öncelikle yenilenecek olan derzlerin içerisindeki toprak ve bitki artıkları ile fiziksel bütünlüğünü kaybetmiş olan derz harçları, fırça, spatül ve keski gibi mekanik gereçler yardımıyla temizlenmektedir. Daha sonra, derz yüzeyleri su ile ıslatılır ve uyumlu özelliklere sahip özgün derz harcına benzer şekilde hazırlanmış olan yeni derz harcı, spatül gibi gereçler kullanılarak derz yüzeyine doldurulmaktadır (Şener, 2013, s.614: Yılmaz ve Tek, 2018, s.68: Zakar ve Eyüpgiller 2015, s.68). Yenilenen derz harcının kuruma süreci tamamlandıktan sonra, elde edilmek istenen derz dokusunu elde etmek için derz yüzeyleri spatül ile kazınarak pürüzlü hale getirilebilir (Yılmaz vd., 2019, s.46).

(6) Örgü üstlerinde açılma ve capping uygulaması: Kazılar sonucu ortaya çıkan taşınmaz kültür varlığı kalıntıları, genellikle üst örtüsünün tamamen veya kısmen yıkılmış olduğu durumda bulunmaktadır. Bu sebeple, kalıntıların dağılması, çökmesi, yıkılması ve örgü malzemesinde kayıplar gibi tahribatların oluşması kaçınılmazdır. Tahribatların önlenmesi ve kalıntıların üst bölümlerinin güçlendirilmesi amacıyla, yeni ve sınırlı bir ek örgü uygulaması olan capping yapılmaktadır (Eskici, 2008, s.8; Şener, 2013, s.615; Eskici, 2018, s.476).

(7) Sıva Sağlamlaştırmaya Yönelik Müdahaleler: Taşınmaz kültür varlıklarının koruma ve restorasyon çalışmaları, özellikle kurtarma kazıları sonucu ortaya çıkarılan sıvaların sağlamlaştırılması gibi müdahaleleri de içermektedir. Duvar resimlerinden (Freskler) sanatsal ve kültürel belge niteliği taşıyanlar, uygun kaldırma yöntemleri kullanılarak müzelere taşınmakta ve korunmaktadır (Nardi, 2005, s.331). Ancak, döneminde işlev/konfor gibi gereksinimler için yapılmış düz sıvalar genellikle özgün yerlerinde korunmaktadır. Sıva yüzeylerindeki çatlak ve boşlukların sağlamlaştırılması için öncelikle temizlenmesi gerekmektedir. Bunun için, çatlaklar ve boşlukların içinde biriken toz, toprak ve harç artıklarını temizlemek için tel ve puar kullanılmalıdır. Daha sonra, bu bölgeler sulandırılmış alkol ile ıslatılmalı ve akrilik reçine enjekte edilerek güçlendirilmelidir. Geniş ve büyük boşluklar harç enjeksiyonu ile doldurulmalı ve sıvanın düşmesini önlemek için duvara bağlanması sağlanmalıdır. Harç sertleşene kadar bu bölgeler preslenerek desteklenmelidir. Hazır malzemeler kullanılarak enjeksiyon harcı hazırlanabilir. Ayrıca, çatlak ve yarıklar yüzey rengine uygun şekilde hazırlanan harç ile kapatılmalı ve kenarları duvara bağlamak ve güçlendirmek için bordür harcı uygulanmalıdır. Bu doğru yaklaşımla, sıva yüzeyindeki tahribatların önüne geçilebilecek ve taşınmaz kültür varlıklarının sağlamlaştırılması sağlanabilecektir (Eskici, 2004, s.30; Şener ve Kabaoğlu, 2008, s.202; Eskici ve Kabaoğlu, 2011, s.244).

(8) Taban Kaplamaların Sağlamlaştırılmasına Yönelik Müdahaleler: Taşınmaz kültür varlıklarının koruma çalışmaları, taban bölümlerinde yer alan sıva, taş ve tuğla gibi malzemelerden oluşan kaplamaların sağlamlaştırılmasını da içermektedir. Bu amaçla yapılan müdahaleler, kaplamaların özgün yerlerinde ve mevcut haliyle korunması esasına dayanmaktadır. Taban kaplamalarının sağlamlaştırılması amacıyla, ilk olarak kaplama malzemeleri üzerindeki toprak dolgu ve bitki kökleri, mekanik

yöntemlerle temizlenmelidir (Şener, 2013, s.621). Sonrasında, yapı katları arasındaki boşlukları doldurmak için bordür harcı kullanılmalıdır. Yatak harcı bağlayıcılığını kaybetmiş kaplama malzemeleri yeni bir yatak harcıyla yerlerine yeniden yerleştirilmelidir. Eksik kısımların kenarları uygun renk ve dokudaki harç karışımı kullanılarak bordür harcı ile doldurulmalıdır. Bu doğru yaklaşımla, kaplama malzemelerinin sağlamlaştırılması esnasında meydana gelebilecek dağılma, kopma gibi tahribatlar önlenerek, kaplama kenarlarının açılması engellenmiş olacaktır (Şener ve Şahin, 2013, s.55; Şener, 2013, s.621).

(9) Kalıntılarda Yer Alan Mimari Boşlukların Desteklenmesi Müdahaleleri: Öncelikle derz onarımı, capping ve tamamlama gibi güçlendirme uygulamaları yapılmalıdır. Bunun yanı sıra, taşınmaz kültür varlıklarında yer alan kapı, pencere gibi mimari boşlukların altına kuru duvarlar ile desteklenerek güçlendirilmesi de önemlidir. Mimari boşlukların altına doğal malzeme ile yapılan dolgularda, zamanla oturma yapabilmesi ve dolgu malzemesi ile mimari kalıntılar arasında boşluklar oluşması riski bulunmaktadır. Bu durum, koruma amaçlı yapılan dolgu malzemelerinin alt destek olma işlevini tam olarak yerine getirememesi ve mimari kalıntılarda deformasyon veya çökme riski yaratması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, mimari boşlukların desteklenmesi için, kaba yonu doğal taş malzemelerden örülen kuru duvarlar kullanılmalıdır. Bağlayıcı harç kullanılmaması ve düzgün kaba yonu hazırlanması, mimari kalıntıların ileriki zamanlarda kolaylıkla ve en az hasarla açığa çıkarılabilmesi açısından önemlidir. Özellikle yüksekliği fazla olan kaba yonu taş destek duvarların uygulanmasında, duvarın stabilitesinde ve bütünlüğünde meydana gelebilecek olumsuzluklar için çeşitli seviyelerde harç kullanılması uygun olabilir. Ancak, tarihi yapım malzemelerinin korunması amacıyla, mimari boşlukların temas yüzeyleri ayırıcı tabakalar ile korunmalıdır (Arısoy vd., 2011, s.163; Turan vd., 2013, s.653).

Gömmü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturulmasına Yönelik Uygulamalar.

Taşınmaz kültür varlıklarının korunması için, mimari kalıntıların yok olma risklerini oluşturan faktörlere karşı önlem alınması gerekmektedir. Bu amaçla, genellikle deniz ve göl dalgalarının aşındırıcı etkisi veya baraj projelerinin hidrolik ve statik etkisi nedeniyle meydana gelen tahribatların önlenmesi amacıyla, gömmü ortamı (dolgu katmanları) oluşturulması uygulaması tercih edilmektedir (Öztekin Eke, 2014, s.175;

Yılmaz vd., 2019, s.46). Gömü ortamı oluşturma işlemi, kazı öncesi toprak altı koşullarını yapay olarak oluşturarak taşınmaz kültür varlıklarını daha iyi korumayı hedeflemektedir. Bu uygulamada, dolgu malzemeleri kullanılarak kalıntılar örtülerek korunmaktadır. Dolgu malzemesi seçimi, kalıntılarda kalacak hava kabarcıkları, su ve nem çıkışına izin verecek şekilde yapılmalıdır. Dolgu malzemesinin kalıntılarla temasını engelleyerek stabilitenin sağlanması amaçlanmaktadır (Johnsen, 2009, s.4: Öztekin Eke, 2014, s.176). Ancak, dolgu malzemesinin taneciklerinin hareket ettirebileceği ortam koşulları söz konusu olduğunda, dolgu malzemesinin üzerine çakıl, taş veya kaya parçalarından oluşan katmanlar eklenerek daha iyi bir koruma sağlanmaktadır. Korunma amaçlı yapılan dolgu malzemeleri, kalıntıların büyük tahribat risklerini oluşturan ortam koşullarının etkilerine karşı koruma sağlamaktadır. Ancak, dolgu malzemesinin yüzeyini kil malzeme ile kaplamak gibi uygulamalar, kılcal su ve nem hareketini engelleyememektedir. Bu nedenle, stabil bir ortam koşulu sağlamak için, geçirgenliği düşük kil tabakaları yerine dolgu malzemeleri kullanılması önerilmektedir (Yılmaz, 2019, s.102-103). Ancak, doğrudan dolgu malzemelerinin kalıntı yüzeyine baskı ve sürtünme etkisi oluşturarak tahribat riskleri arttırılabileceğinden, ayırıcı bir katman uygulanması gerekmektedir. Bu ayırıcı katman uygulaması için, farklı malzemeler kullanılabilir. Örneğin, kil sıva, jeotekstil keçe veya kireç bağlayıcı harç sıva gibi malzemeler bu amaçla tercih edilebilir. Örnek olarak, Zeugma arkeolojik sit alanındaki taşınmaz kültür varlıklarının dolgu katmanları oluşturularak korunması çalışmalarında, kalıntılar ve duvar resimleri ile mozaiklerin yüzeyleri, ayırıcı katman olarak Japon kâğıdı ve su geçirimsiz katkı içeren hidrolik kireç harcı kullanılarak kaplanmıştır (Nardi ve Schneider 2013, s.70: Şener, 2007, s.193). Hasankeyf arkeolojik sit alanında yer alan Zeynel Bey Külliyesi (Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017, s.25) ile Mardinike Külliyesi kalıntılarında (Yılmaz vd., 2019, s.45). ve Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Süleyman Han ve Koç Camiinin yer aldığı kazı alanında uygulandığı da bilinmektedir (Arisoy, Hamamcıoğlu-Turan, Nuhoglu ve Erturan, 2011, s.163).

Taşınmaz kültür varlığı kalıntılarının dolgu malzemeleriyle örtülmesi, suyun, rüzgarın ve diğer doğal etkenlerin neden olduğu erozyon riskine karşı önlem alınması gerektiği gerçeğinden hareketle yapılmaktadır. Dolgu malzemesinin tanecikleri bu doğal etkenler tarafından hareket ettirilebileceğinden, tahribatın önlenmesi amacıyla çakıl, iri

taş ve kaya parçalarından oluşan ek katmanlar uygulanmaktadır. Bu koruma uygulamalarına bir örnek olarak, Ilısu baraj gölü suları altında kalacak olan Hasankeyf arkeolojik sit alanında yer alan Mardinike Külliyesi kalıntıları incelenebilir. Burada, malzeme çapının 1-10 mm olduğu belirlenerek, dolgu malzemesinin üzerine kalın bir çakıl tabakası eklenmiştir. Bu tabaka, iri taşlarla alternatif boyut geçişleri sağlanarak, malzemenin su hareketiyle taşınması muhtemel riskini en aza indirmeyi hedeflemektedir (Yılmaz vd., 2019, s.45). Yortanlı Baraj gölü suları altında kalmış olan Alliano arkeolojik sit alanındaki ılıca kalıntılarına da koruma uygulanmıştır (Arısoy vd., 2011, s.163; Hamamcıoğlu Turan vd., 2013, s.660).

Deniz ve göl kıyıları ile baraj göl alanlarında bulunan taşınmaz kültür varlıkları, normal işletme seviyesi veya maksimum su kotuna yakın kotlarda bulunması nedeniyle, suyun gel-git ve dalga hareketlerinin doğrudan etkisi altında olup, büyük tahribat riskiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Bu etken göz önüne alındığında, koruma önlemlerinin alınması gerekmekte ve bu önlemler sadece kalıntıların sağlamlaştırılması ve gömü ortamı oluşturma uygulamalarıyla sınırlı tutulmamalıdır. Çünkü uzun vadede gelgit hareketi yapıya zarar verebilir. Bu nedenle "önleyici bariyer" niteliğinde bir set duvar ve gerektiğinde anroşman destek tabakası gibi ek uygulamalar da yapılmalıdır. Bu sayede, taşınmaz kültür varlıklarının su hareketleri nedeniyle zarar görmesi engellenebilir ve kalıcı bir koruma sağlanabilir. Zeugma Antik kenti kalıntıları ve Caesarea Martina'daki Promontory saray kalıntıları bu yöntemle büyük ölçüde korunmaktadır.

1.5.2.3.Yok Olma Riskine Karşı Alınan Önlemlerle Koruma

Bir diğer koruma gurubu, yok olma riskine karşı alınan önlemler ve koruma yöntemlerini içermektedir. Bu grup, enerji nakil hatları, otoyollar, barajlar ve kentleşme gibi büyük ölçekli ulusal projelerin yanı sıra bayındırlık faaliyetlerinin neden olduğu tahribatlara karşı etkili bir koruma sağlamayı amaçlamaktadır. Bu koruma yöntemleri, taşınmaz kültür varlıklarının bu projelerin etki alanında kalmamasını sağlamak amacıyla alternatif ya da revize edilmiş bayındırlık projelerinin uygulanmasını içermektedir. Bu şekilde, taşınmaz kültür varlıklarının varlığını devam ettirmesi ve kurtarılması hedeflenmektedir. UNESCO tarafından 1968'de Paris'te düzenlenen toplantıda taşınmaz kültür varlıklarının korunması için bayındırlık projeleri

öncesinde envanter çıkarılmasını ve projenin bu varlıkları koruyacak şekilde hazırlanmasını önermektedir. Bu tavsiyeler, taşınmaz kültür varlıklarının yerinde korunması açısından önemlidir. Yeterli hassasiyetle hazırlanmış bir bayındırlık projesi, pek çok taşınmaz kültür varlığı kalıntısının korunmasına olanak sağlayabilir. Ancak büyük yatırım gerektiren projelerde beklenmedik durumlarla karşılaşılabilirdiği için alternatifler oluşturulmalıdır. Bu alternatifler, taşınmaz kültür varlıklarını ve kültür miras alanlarını bayındırlık projelerinin etki alanı dışına çıkararak korumayı amaçlamaktadır (Tekeli, 2000, s.170).

Diğer bir yönden ulaşım yatırımı gibi büyük bayındırlık projelerinin etki alanındaki kültürel miras alanlarını koruyabilmek için proje değişiklikleri yapılarak etki alanı dışına çıkarılmalıdır. Bu yöntemi örneklemek için Ankara-Niğde Otoyolu Projesi'nden bahsedilebilir. Bu projede, güzergah üzerinde yapılan bilimsel yüzey araştırmaları sonucunda kayıtlı ve kayıt altına alınmamış toplam 63 kültürel miras alanı tespit edilmiştir. Taşınmaz kültür varlıklarının fiziksel olarak zarar görmemesi için proje güzergahında değişiklik yapılmış ve büyük çoğunluğu proje güzergahı dışında bırakılmıştır. Dışarıda bırakılmayan kültürel miras unsurları kurtarma kazısı ve belgeleyerek koruma yöntemleriyle korunmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi, taşınmaz kültür varlıklarının korunması, bilimsel araştırmalar ve envanter çalışmaları sonucunda tespit edilen varlıkların proje hazırlama aşamasında dikkate alınması ve proje değişiklikleriyle korunması gerekmektedir. Bu sayede, taşınmaz kültür varlıklarının kalıcı olarak korunması sağlanabilir (AECOM, 2018, s.24).

Baraj projeleri, göl alanlarında kalan taşınmaz kültür varlıklarının korunması açısından büyük bir risk oluşturur. Bu nedenle, bu kültür varlıklarının yok olma riskine karşı alınan tedbirler arasında, arkeolojik sit alanlarına koruma seddesi yaparak baraj gölü alanı dışında bırakılması öne çıkar. Bu yöntem sayesinde, taşınmaz kültür varlıkları kalıcı olarak korunabilir. Örnek olarak, Mısır'da Aswan barajının tehdit ettiği Philae adası bu yöntem sayesinde kurtarılmıştır. Bu yöntem, baraj projelerinde taşınmaz kültür varlıklarının kalıcı olarak korunması için önemli bir alternatif oluşturmaktadır. Ancak, bu yöntemin uygulanması da bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, taşınmaz kültür varlıklarının korunması için çeşitli yöntemlerin bir arada kullanılması gerekmektedir (Burat, 1973, s.296). Taşınmaz kültür varlıklarının koruma

seddesi ile çevrilerek baraj gölü alanı dışında bırakılması yöntemi, dünya genelinde birçok yerde uygulanmıştır. Örneğin, Mısır Aswan Barajı projesinde Philae ve Abu Simbel tapınaklarının korunması için bu yöntem kullanılmak istenmiştir. Ayrıca Bulgaristan'da Koprinka Barajı'nın su tutmaya başlaması sonucu Seuthopolis arkeolojik sit alanındaki taşınmaz kültür varlıkları da böyle bir yöntemle korunmuştur (Yılmaz, 2019, s.119-121).

1.5.3. Taşıyarak Koruma Yöntemleri

Doğa etkileri ve bayındırlık projelerinin, taşınmaz kültür varlıklarının özgün konumunda korunmasını zorlaştırarak yok olma riskine neden olduğu bilinmektedir. Bu durumda, Taşıyarak Koruma Yöntemleri, taşınmaz kültür varlıklarının önceden belirlenen uygun bir konuma nakledilmesini sağlayan bir seçenek olarak değerlendirilmektedir. Ancak, taşınmaz kültür varlıklarının özgün konumundan ayırmak, onların özgünlüğünü tehlikeye atabileceği için bu yöntem son çare olarak düşünülmelidir (Curtis, 1979, s.1). Yöntem TKV'nin boyutu, malzemesi, yapım tekniği, konumu ve çevre özelliklerine göre gerçekleştirilebilir. Bu yöntemin doğru bir şekilde uygulanabilmesi için iyi bir planlama, etkin belgeleme ve üstün kalitede işçilik gerekmektedir. Uygulanan örnekler incelendiğinde, kısmi taşıma ve bütüncül taşıma olarak iki gruba karşılaşılmaktadır. Bu yöntemlerin başarılı uygulamaları, taşıma işleminin hassasiyeti ve kalitesine bağlı olmaktadır (Curtis, 1979, s.12; Ahunbay, 2011, s.105).

Kısmi (Belirli Mimari Ögeleri) Taşıma. Bir taşınmaz kültür varlığı içerisindeki yalnızca arkeolojik, sanatsal ya da mimari tarihi açıdan önemli olan ve özel kültürel değere sahip belirli kısımlarının uzman ekipler tarafından hassas bir şekilde sökülerek açıkta veya kapalı alanda sergilenmek üzere müzeye taşınması yöntemidir (Ahunbay, 1998, s.325). Bu yöntem, taşınmaz kültür varlıklarının tamamının değil, çevre özellikleri, konumu, yapım tekniği, malzemesi veya boyutu nedeniyle bütünsel olarak taşınmasının zor, pahalı ve hatta olanaksız olduğu durumlarda uygulanmaktadır. Bezemeli kubbe, tonoz, taç kapı, duvar resimleri, taban döşemesi gibi değerli mimari öğe ve detaylar kısmi taşıma yöntemi ile koruma altına alınabilmekte ve müzelerde sergilenebilmektedir (Dikilitaş, 2014, s.156). Bu yöntemin en yaygın olarak uygulanmasının sebepleri, taşınmaz kültür varlıklarının bulunduğu alanlarda güvenliğin

sağlanamaması, iklim ve çevre koşullarının tahribata neden olması, müzelerin koleksiyonlarını zenginleştirme isteği ve araştırma kazılarının alt kültür tabakalarına ulaşma amacıdır. Kısacası, kısmi taşıma yöntemi dünya genelinde ve Türkiye'de en sık uygulanan koruma yöntemidir (Severson ve Kökten, 2002, s.3).

Yöntemde bazı hususlar önem arz etmektedir (Arpacık, 2022, s.25-28):

- Kültür varlıklarının taşınması işlemi, özenli bir hazırlık süreci gerektirir. Bu süreçte, yapının parça veya bloklar halinde taşınacak olması nedeniyle, rölövelerin çıkarılması büyük önem taşır. Ayrıca, detaylı fotoğraflama ve kamera kayıtlarının titizlikle saklanması da gerekmektedir.
- Yapının taşınma işleminden önce, mevcut korunma durumunu gösteren bir konservasyon raporu hazırlanmalı ve yapı stabil hale getirilmelidir. Bu amaçla, yapının zayıf noktaları (duvar örgüleri, derz onarımları vb.) tamamlanmalıdır.
- Özellikle yığma yapılar için bütüncül taşıma işlemi riskli olabilir. Bu nedenle, yapının bloklar halinde kesilerek taşınması mümkünse, muhtemel riskler azaltılabilir. Yapının taşınacağı topoğrafyada doğal çevre formasyonlarının (kaya, yamaç, tepe vb.) bulunması durumunda, yapının etrafında geçici destek sistemleri inşa edilmesi gerekmektedir.
- Yapı parçalara ayrılırken, restorasyon projesinde kesim hatları ve noktaları gösterilmeli ve mimari detaylara, süsleme unsurlarına vb. dikkat edilmelidir. Mümkün olan en az parçaya bölünmesi, yapının taşınması ve birleştirilmesinde kolaylık sağlar.
- Sökülen parçaların güvenli bir şekilde taşınması için metal veya ahşaptan taşıyıcı kafes sistemleri kullanılmalıdır. Taşınacak yapının tüm kesim hatları belirlendikten sonra, tüm parçalar numaralandırılmalı ve birleşim yerleri işaretlenmelidir.
- Kesim işlemi sırasında olası devrilme veya yıkılma durumlarına karşı, yapıya hem içeriden hem de dışarıdan geçici destek mekanizmaları kurulmalıdır. Kesim işlemi her zaman uzman ve deneyimli personel tarafından ve en uygun araçlarla gerçekleştirilmelidir.

Bu çalışmalar kapsamında, belirli mimari öğelerin kısmi taşınması uygulamasına başvurulmuştur. Keban projesi ve Zeugma korunma ve kurtarma projeleri, bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir (İlter, 1972, s.197; Polat, 2002, s.287; Severson ve Kökten, 2002, s.3; Küçük, 2009, s.60; Nardi ve Schneider, 2013).

1.5.3.1.Bütüncül Taşıma

Bütüncül Taşıma yöntemi, TKV'nin tümünün bütüncül taşıma teknikleriyle önceden belirlenmiş yeni bir lokasyona taşınmasını ifade eder. Taşınacak malzemenin boyutu, yapım tekniği, malzemesi, konumu ve çevre özellikleri gibi faktörlere göre farklı tekniklerle gerçekleştirilir. Bu teknikler aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

(1) Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma

(2) Bloklara Ayırarak Taşıma

(3) Strüktürel Bütüncül Taşıma

(1) Strüktürel bütüncül taşıma için uygun olmayan durumlarda kullanılmaktadır. Yöntemde, taşınacak malzeme tüm birim yapı elemanlarına ayrılarak numaralandırılır ve ardından sökülerek taşınması sağlanır. Taşınma işlemi tamamlandıktan sonra ise malzemenin özgün yapısı ve işçiliği korunarak yeniden kurulumu gerçekleştirilir (Curtis, 1979, s.35). Taşınmaz kültür varlıklarının taşınması işlemi, malzemenin özgün yapısından ve işçiliğinden kayıplar yaşanabileceği için özenli bir çalışma gerektirir. Bu sebeple, detaylı bir belgeleme işlemi yapılmalıdır. Söküm işlemine geçilmeden önce numaralandırma, referans ve aks çizimleri taşınmaz kültür varlığı üzerine aplikasyon edilir. Taşıma işlemi deneyimli ve uzman bir ekibin hassas bir şekilde birim yapı elemanlarını sökmesiyle gerçekleştirilir (Ahunbay, 2011, s.105). Yeniden kullanılamayacak durumda olan birim yapı elemanları yerine benzer malzemelerden yenileri hazırlanır. Taşınması tamamlanan taşınmaz kültür varlıkları özgün işçilik ve teknikte yeniden kurulur. Ancak moloz taş malzeme ile yapılmış bir taşınmaz kültür varlığının bu yöntemle taşınması uygun görülmemektedir (Burat, 1973, s.297). Uzun yıllardır dünya genelinde uygulanmakta olan taşınmaz kültür varlığı taşıma yöntemi, Türkiye'de de pek çok örnekle karşımıza çıkmaktadır. En bilinen örneklerden birkaçı, İstanbul'un Karaköy-Kabataş bölgesinde yer alan II. Abdülhamid Çeşmesi, Koca Yusuf

Paşa Sebili, Süleyman Han Camii, Hekimoğlu Ali Paşa çeşmesi ve Emin Ağa Sebili gibi yapıtlardır. Bu eserler, hassas bir şekilde birim yapı elemanları sökülerek taşınmış ve yeniden kurulmuştur. Bu sayede bu önemli kültür miraslarımız korunarak günümüze kadar ulaşabilmiştir (Aktürk, 2017, s.3; Başkan, 2018, s.194).

(2) Bloklara ayırarak taşıma yöntemi, birim yapı elemanlarına ayırarak taşıma ve strüktürel bütüncül taşıma yöntemlerinin uygun olmadığı durumlarda kullanılır. Bu yöntemde her taşınmaz kültür varlığı özelinde farklı teknikler, ekipmanlar ve malzemeler kullanılır. Projelendirme ve uygulama aşamalarında tecrübeli elemanlar tarafından dikkatli bir şekilde çalışılması gerekmektedir (Curtis, 1979, s.23; Burat, 1973, s.293). Dünya genelinde ve Türkiye'de strüktürel bütüncül taşıma yöntemleri ile benzer mühendislik teknikleri, ekipmanlar ve malzemelerin kullanılması sebebiyle çok az kullanılmaktadır. Mısır'daki Abu Simbel Kaya tapınakları ve Türkiye'deki Hasankeyf orta kale kapısı, bloklara ayırarak taşıma yönteminin uygulandığı az sayıdaki örneklerden bazılarıdır. Dünyada en tanınan bloklara ayırarak taşıma uygulaması, Mısır'da Nil nehri üzerinde yapılan Aswan baraj projesi nedeniyle su altında kalma tehdidi ile karşı karşıya kalan Abu Simbel Kaya tapınaklarının kurtarılması amacıyla gerçekleştirilmiştir (Caman, 2010, s.61). Hasankeyf antik kentindeki taşınmaz kültür varlıklarının Ilısu baraj projesi nedeniyle korunması ve kurtarılması için çalışmalar yürütülmüş, Orta Kale Kapısı 2018 yılında yeni Hasankeyf yerleşiminde hazırlanan arkeopark alanındaki yeni yerine taşınmıştır.

(3) Taşınmaz kültür varlıklarının kurtarılması için en uygun yöntem, taşınmaz kültür varlığını sökmeden ve parçalamadan taşıma tekniğidir. Bu sayede, özgün yapım tekniği ve strüktürel bütünlük korunarak taşınmaz kültür varlığı yeni yerine götürülerek geleceğe aktarılır. Strüktürel bütüncül taşıma ise, taşınmaz kültür varlığının birim yapı elemanlarına veya bloklara ayırmadan, özgün konumundan alınarak önceden saptanan uygun konuma nakledilmesini sağlar. Bu yöntem doğal afetlerden kaynaklanan etkenlerin yanı sıra insan kaynaklı etkenlerden de korunmak ve kurtarılmak için kullanılır. Strüktürel bütüncül taşımanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için, uygun tekniklerin, ekipmanların ve malzemelerin kullanımı gereklidir. Taşıma işlemi öncesinde detaylı bir proje çalışması yapılmalı ve deneyimli personel tarafından dikkatli bir şekilde uygulanmalıdır (Ahunbay, 1998, s.328).

Geçmiş yıllarda büyük boyutlardaki blok taş anıt ve heykellerin taşınması için uygulanan strüktürel bütüncül taşıma teknikleri, günümüzde gelişen teknoloji ve mühendislik teknikleri ile daha uzun mesafelere, sökmeden, parçalamadan ve minimum zararlar taşıyabilen farklı nitelikteki taşınmaz kültür varlıkları için de uygulanabilir hale gelmiştir. Bu alanda özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren uzman firmaların katkıları ile önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Taşınmaz kültür varlıklarının strüktürel bütüncül taşıma süreci, sektörde görev yapan yetenekli mühendislerin çabaları ile geliştirilmiştir ve devam etmektedir. Özellikle ABD'de çoğu ahşap olan taşınmazların taşınması işlemlerinde, ağırlık veya diğer problemlere rastlanma olasılığı oldukça düşüktür. Karmaşık sorunlar daha çok yığma yapı sistemine sahip olan TKV'lerin taşınması esnasında ortaya çıkmaktadır. Strüktürel bütüncül taşıma tekniklerinin uygulama aşamasında, detaylı bir proje çalışması yapılması, kullanılacak tekniklerin ve ekipmanların seçiminin doğru yapılması oldukça önemlidir.

Ayrıca bazı faktörler dikkate alınmalıdır (Yılmaz, 2019, s.173-175);. Taşınmaz kültür varlığının coğrafi konumu, çevreyle ilişkisi, kentsel peyzajla uyumu, yönü, diğer taşınmaz kültür varlıklarıyla ilişkisi ve sanatsal değeri gibi unsurlar yer almaktadır. Özellikle tarihi bir olayın meydana geldiği bir yerde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, özgünlüklerini korumak için mevcut yerlerinde bırakılmalıdır. Bunun yanı sıra, taşınmaz kültür varlıklarının konumlandığı çevre de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, tepe üzerine yapılmış bir taşınmaz kültür varlığı vadi içindeki yeni bir yere taşınmamalıdır. Kentsel peyzajla uyumu da taşınmaz kültür varlıklarının taşınması sırasında dikkate alınması gereken bir diğer faktördür. Bir kent meydanının ortasında yer alan bir taşınmaz kültür varlığı yeni yerinde yine aynı şekilde merkezi bir konuma taşınmalıdır. Ayrıca, taşınacak taşınmaz kültür varlıklarının yönü de önemlidir. Gün ışığının doğru açısından dolayı hasar ve bozulmalar meydana gelebileceği için doğru yönde konumlandırılmaları gerekmektedir. Birbirleriyle ilişkili şekilde konumlanmış taşınmaz kültür varlıkları grup olarak taşınmalı, yeni yerlerinde birbirlerini tamamlamalıdır. Sanatsal değere sahip mimari öğeleri olan büyük boyutlu taşınmaz kültür varlıkları ise müze gibi güvenli bir mekâna taşınabilirler. Son olarak, sanatsal değeri olan taşınmaz kültür varlıklarının mevcut yerinde bakım ve korunmasının mümkün olmadığı durumlarda taşınmaları gerekli olabilir. Ancak taşınma sürecinin

dikkatli planlanması ve uygulanması, taşınmaz kültür varlıklarının özgünlüklerinin ve değerlerinin korunabilmesi için oldukça önemlidir

Bütüncül taşınma çalışmaları, bazı faktörler nedeniyle oldukça zorlu hale gelebilmektedir. Bu faktörler arasında, TKV'nin daha önceki dönemlere ait kalıntıların üzerine inşa edilmiş olabileceği, zemin düzeyine yakın konumlanan, önemli teknik veya sanatsal değere sahip döşeme sistemi, süslemeler ve döşeme kaplamalarının bulunması, dar bir alanda yer alması, taşıma güzergahı üzerinde coğrafi ve fiziksel engellerin bulunması, altyapı ve su şebekesi gibi faktörler yer almaktadır. Ayrıca, taşınmaz kültür varlığının kayalık zemin üzerinde inşa edilmiş olduğu, temelin farklı derinliklerde bulunması, kubbe üst örtüsünden dolayı yeterince esnek olmaması gibi konstrüksiyon özellikleri de işlemi zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, taşınmaz kültür varlığının sahip olduğu sanatsal ve tarihi önem, dini önem ya da kütleli ağırlığı gibi faktörler de işlemi zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır. Tüm bu faktörler göz önünde bulundurulduğunda, taşınmaz kültür varlıklarının strüktürel bütüncül taşınması sürecinde çok dikkatli bir planlama yapılması ve taşıma yöntemlerinin doğru seçilmesi gerekmektedir. Bu sayede, taşınmaz kültür varlıklarının özgünlükleri ve değerleri korunabilir ve gelecek kuşaklara aktarılabilir. (Yılmaz, 2019, s.175-176).

Strüktürel bütüncül taşıma yöntemi, özellikle yığma yapım sistemine sahip taşınmaz kültür varlıklarının taşınması için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, taşınmaz kültür varlığına yeni bir yapısal taşıyıcı sistem eklenerek ve bu yeni sistemin yardımıyla taşınmazın yerinden kaldırılması ve yeni konumuna nakledilmesi esasına dayanır. Bu sayede, taşınmazın mevcut taşıyıcı sistemine zarar vermeden stabilitesi ve strüktürel bütünlüğü korunarak taşınması mümkün hale gelir. Taşınmaz kültür varlığına eklenecek yeni taşıyıcı sistem genellikle çelik karkas, betonarme ızgara veya plaka gibi malzemelerden oluşur ve taşınmazın özelliklerine göre tasarlanarak uygulanır. Taşınmaz kültür varlığı, strüktürel bütüncül taşıma yöntemiyle kaydırılabilir ya da kendinden tahrikli modüler lastik tekerlekli taşıyıcılar ile taşınabilir. Ayrıca, taşınmaz kültür varlığı dinamik kuvvetleri tolere edebilecek kadar sağlıklıysa, çekici tarafından çekilen treyler üzerinde veya nehirde yüzen bir platformda da taşınabilir. Strüktürel bütüncül taşıma yöntemi, genellikle birkaç aşamadan oluşur. Bu aşamalar arasında, taşınmaz kültür varlığının temel kotuna yakın bir derinlikte kazı yapılması,

duvarların temele yakın yerden delinmesi ve grid sisteminin entegre edilmesi, hidrolik krikolar yardımıyla kaldırılması, raylar üzerinde kaydırılması veya SPMT üzerine alınması ve yeni konumuna kadar taşınması yer alır. Son aşamada ise, taşınmaz kültür varlığı kaldırılarak yapı yeni temelleri üzerine oturtulur (Arpacık, 2022, s.28-30). En bilinen uygulama örnekleri;

- Most kentinde yer alan Notre Dame Katedrali (Ahunbay, 2011, s.105)
- Almanya'daki Emmaus Kilisesi (Koitzsch, Bennewitz ve Wenzel, 2008, s.1)
- İtalya, Bolonya'daki Torre della Magione Kulesi
- Mısır'daki Harakhtry ve Amon tapınakları
- ABD'deki Cape Hatteras Deniz Feneri
- Türkiye'deki Hasankeyf Antik Kenti içerisindeki, İmama Abdullah Zaviyesi, Zeynel Bey Türbesi, Kızlar Camii, Artuklu Hamamı ve Er rızk Cami (Yılmaz, 2019, s.171).

Uygulanacak yöntemlerin dikkatli seçimi ve uygulaması önemlidir. Yanlış uygulamalar TKV'nin özgünlüğüne ve değerine zarar verebileceğinden fizibilite çalışmaları gerçekleştirilmeli ve alternatif projeler hazırlanarak uygun yöntem belirlenmelidir.

2. BÖLÜM

DİDİM ÖRNEĞİ

Bir önceki bölümde Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İzlenen Yöntem, Politika ve Uygulamaların kavramsal olarak incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın bu ikinci bölümünde Didim’de Yer alan Taşınmaz Kültür Varlıklarının korunmasında izlenen Yöntem Politika ve uygulamalar irdelenecektir. Bu noktada öncelikle Kırıkıçi Yarımadası sınırları içerisinde yer alan Didim Kentinin coğrafi, demografik ve sosyal yapısı irdelenecektir. Sonrasında Didim Kentinde yer alan Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasında İdari teşkilatlanma ile Didim Taşınmaz Kültür Varlıkları incelenecek olup son olarak Didim TKV Korunmasında izlenen yöntemler Didim kentinde yer alan TKV örnekleri ile ele alınacaktır. Bu bölümde ülkemizde ve Didim kentinde yer alan ve kentleşme ile sanayileşme gibi birçok nedenden ötürü yok olma tehdidi altında olan TKV yok olmasını engelleyebilecek koruma yöntem ve politikalarına ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın ülkemizdeki başka kentlerde alınacak önlemler için faydalı olacağı düşünülmektedir.

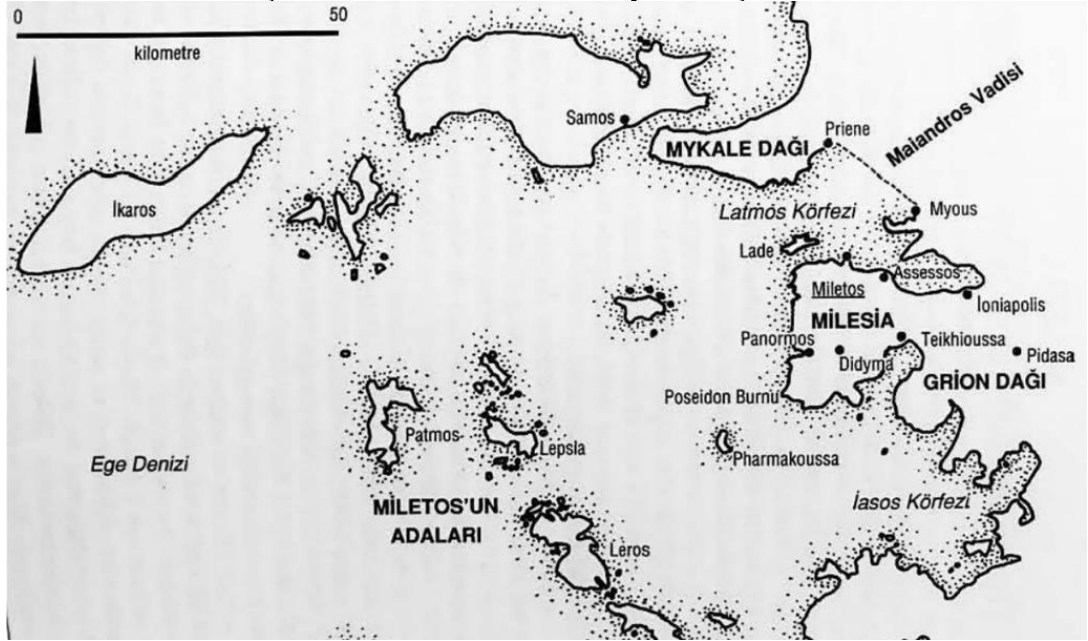
Geçmişte Yenihisar ismine sahip olan ve Kırıkıçi Yarımadası sınırlarında yer alan Didim, oldukça önemli turistik bir merkezdir. Sahil şeridi 90 km olup dünya üzerinde üne sahip Altinkum Plajı başta olmak üzere çok sayıda kumsal barındırmaktadır. Neolitik devirde dolayısıyla M.Ö. 8000 yılında alana ilk yerleşimin gerçekleştiği tahmin edilmektedir. 3644 sayılı kanun ile 20.05.1990 tarihinde ilçe statüsüne kavuşan Didim’in kuzeyinde Menderes Nehri ve Bafa Gölü, güneyinde ve batısında Ege Denizi, doğusunda Akbük Koyu, Güllük Körfezi ve Muğla ili bulunmaktadır.

Bölgedeki yerleşimin tarihi, Miletos şehir sisteminde "ticaret" ve "kehanet" merkezi olarak görüldüğü İyonya dönemine dek uzanmaktadır. Yapıların oluşturdukları kentler, kırsal ve arkeolojik alanlar, farklı zamanlarda yaşamış topluluklar ve onların kültürel yaşamları geçmişin değerlendirebileceği somut kanıtlar sunmaktadır. (Madran & Özgönül, 2005) Arkeolojik kültür varlıkları her toplumun yerel kimliğini oluşturan en temel parçalardan biridir. Bu kültür varlıklarının biriktirdiği bilgiyi topluma anlatmaya yönelik çalışmalar, kültürel miras bilincinin kazanılmasına katkı sağlamaktadır (Tuna,

28/Yaz 2001). Bu kapsamda Antik Dönemden Yoran köyünün oluşumuna dek geçen sürede alanın kültür katmanlarının özellikleri belirlenmiştir.

Antik Dönem ismiyle Didyma, Küçük Asya'nın batısında İonia Bölgesi'nde Milesia sınırları içerisinde Ege Denizi'ne egemen, yüksek bir burnun ortasına kurulmuştur (Şekil 2). Samos (Sisam), Patmos (Batnaz) ve Leros (İleryoz) adalarına yakın konumdadır. Bodrum Yarımadası, yerleşimin güneyindedir (Lloyd, 2007) Miletos'un yaklaşık 16 km güneyinde yer alan Didyma'daki Apollon Bilicilik Merkezi, Milesia'daki en önemli kutsal alanlardan biridir. Didyma'nın kuzeydoğusunda, Teikhioussa (Akbük) kenti ve Didyma Apollon Tapınağı'nın inşasında kullanılan mermer yataklarıyla dikkat çeken İoniapolis (Mersinet İskeleyi) yer almaktadır (Sevin, 2001). Bir tapınak kentçisi olarak anılan Didyma, Antik Dönem'de yönetim açısından bağımsız bir anıt olarak nitelendirilmektedir. Tapınak ve yönetimindeki bilicilik merkezi Miletos sınırları içerisinde yer almaktadır. (Bean, 1997) Miletos ve sınırları içinde yer alan Didyma 'nın bulunduğu Milesia Bölgesi'nde tespit edilen en erken yerleşim izleri Geç Neolitik-Kalkolitik Dönem'e kadar dayanmaktadır (Greaves, 2003) Miletos'ta en erken kültür izleri Kalkolitik Dönem'den başlamakta yerleşim Tunç Dönemi'nde Minos ve Myken kültürü izlerini taşımaktadır. Hitit metinlerinde "Millawanda" olarak özdeşleştirilen yerleşim, Antik Dönem kaynaklarında fon kenti Miletos olarak geçmektedir. Bizans Dönemi kontrolünde MS 13. yüzyıldan itibaren Palatia olarak bilinmeye başlamıştır (Greaves, 2003).

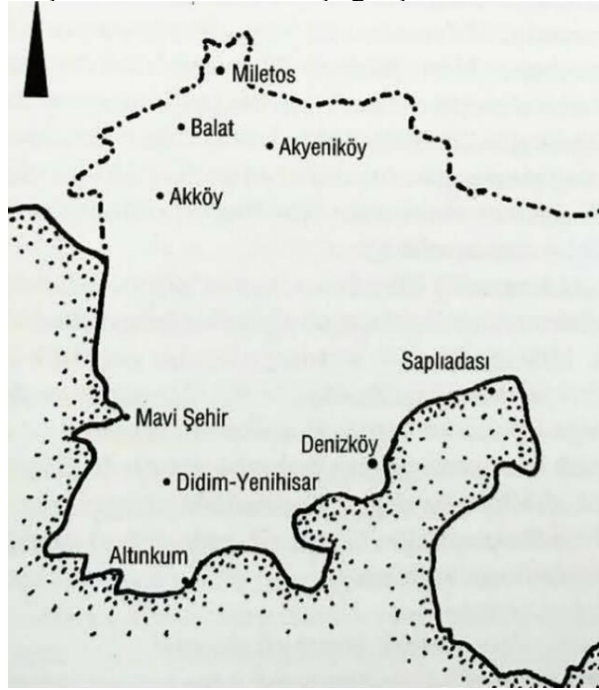
Şekil 2. Antik Dönemde Didyma ve Çevresi

Kaynak: Greaves, 2003

Bizans kontrolündeki Didyma ve Miletos'un bulunduğu Milesia Yarımadası erken 15. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu yönetimine girene kadar 13. yüzyılda Menteşeoğulları Beyliği daha sonraları Aydınoğulları Beyliği tarafından kontrol edilmiştir (Greaves, 2015). 1493'te gerçekleşen deprem sonrasında tapınaktan geriye ayakta üç adet sütun ve enkaz yığının oluşturduğu bir tepe kalmıştır (Fontenrose, 1988). Enkaz yığınının oluşturduğu tapınak ve çevresinde sonraki yerleşimciler tarafından birkaç ev ve yel değirmeni inşa edilmiştir (Naumann, 2019).

Şekil 3. Miletia'daki Çağdaş Yer İsimleri

Kaynak: Greaves, 2003

Didyma Apollon Bilicilik Merkezi, Miletos ile kutsal yol bağlantısı ile yakından ilişki içerisinde. Didim Apollon Kutsal Alanı ve Miletos'u birbirine bağlayan aralarındaki kutsal yoldur. Miletos'un baş kültü Apollon Dephinos Kutsal Alanı'ndan başlayan Stephanía Tepeleri ve Panormos'tan geçerek Didyma'ya ulaşan toplam 16,4 kilometrelik kutsal yol üzerinde heykeller ve çeşitli noktalarda her yıl Molpor (Apollon delphinos rahipleri) alayının durup ilahiler söylediği tapınaklar bulunmaktadır (Umar, 1999). Didyma Apollon Tapınağı, bulunduğu doğal çevreden dolayı tarihsel süreç içerisinde Miletos Antik Kenti ile ayrı düşünülemez bir konumdadır. Bu bağ Antik Dönem'de siyasal gelişmeler sonucunda Didim'in tarihini de etkilemiştir. Didyma'nın Miletos'tan yaklaşık 16 km uzaklıkta olması Miletos kültüründe tapınağa kendine özgü bir konum sağlamıştır (Greaves, 2003). Ancak Roma döneminde merkezi konumunu kaybetmeye başlayan bölge, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yüksek önem ifade etmemiştir. Bu durum şu anki Hisar Mahallesi'nde yer almakta olan Rum köyü Yoran, Yunanistan'la mübadele anlaşmasında değişime uğramıştır. Kuzeyinde bulunan ve "Müslüman Yoran" olarak adlandırılan bölgeye dağılarak, birkaç Türk köylüsü dışında boşaltılmıştır. (Çankaya, 2006, s.16). Selanik'ten gelen Türk göçmenler bölgeye yerleştirilmiştir. Başlıca ekonomik faaliyet olan zeytin ve badem üretimi tütüne yönelmiştir. 1955 yılında yaşanan deprem sonrasında Yenimahalle kısmen başarılı olan

bir iskan geçirmiştir. İç Anadolu'dan da göç alan bölgeye Bulgaristan'dan gelen bir grup Türk göçmen yerleştirilmiştir (Didim Belediyesi, 2023).

1967 yılında kurulan belediyede Altinkum ve Mavişehir adlı ilk iki konut kooperatifi ile kamu eğitim ve tatil tesisleri, 1960 yılında inşa edilmiştir (Kültür Bakanlığı, 1997, s.9). İkinci konut inşaatlarını ağırlık verildiğinden turizm faaliyetleri küçük ölçekte kalmış, organize turizm gelişimi sektöre ugratılmıştır (Çankaya, 2006, s.24). 1980'lerde yeni havaalanları ve altyapı ile turizm sektörünü teşvik eden kamu teşvik politikalarının etkileri ve 1987'de İngiliz tur operatörlerinin bölgeyi keşfetmesi ile turizm faaliyetleri artış göstermiştir. Benzer dönemlerde Yalıköy ve Denizköy, Karakaya ve Atatürk barajlarının inşası için toprakları kamulaştırılan Kars ve Adıyaman sakinlerine yerleşim yeri olmuştur.

1991'de kasaba olarak ilan edilen; Ankara, Söke, Nazilli, Aydın ve Denizli gibi yakın metropollerin “ikinci ev tatilciliği” faaliyetlerine hitap eden tatil beldesi İngiliz turistlerin uğrak mekanı haline gelmiştir. Ülke ortalamasının oldukça üzerinde nüfus artışına sahip olan Didim hızlı kentleşme sürecine girmiştir (Nudralı, 2007).

Didim 2022 yılında 49149'u (%50,67) erkek, 47.851'i (%49,33) kadın olmak üzere 97000 popülasyona sahiptir. İlçenin 2007-2022 döneminde barındırdığı nüfus Tablo 7'de paylaşılmaktadır.

Tablo 7. Didim Nüfusu (2007-2022)

Yıl	Didim Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Yıl	Didim Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2022	97000	49149	47851	2014	73385	37327	36058
2021	93876	47635	46241	2013	64643	33249	31394
2020	90427	45972	44455	2012	59939	30894	29045
2019	86688	44150	42538	2011	58752	30189	28563
2018	85055	43293	41762	2010	55130	28473	26657
2017	79464	40695	38769	2009	52813	27324	25489
2016	77164	39495	37669	2008	50941	26528	24413
2015	73827	37740	36087	2007	42266	21927	20339

Kaynak: https://www.nufusu.com/ilce/didim_aydin-nufusu

Görüldüğü üzere en az nüfus artışı 2015 yılında gerçekleşen Didim, 2008'de en fazla nüfus artış hızına sahip olmuştur. 2020-2022 döneminde nüfus artış hızı yakın seyretmektedir.

Tablo 8. Didim Mahalle Nüfusları

Mahalle	Toplam	Erkek	Kadın	Mahalle	Toplam	Erkek	Kadın
Efeler	24405	12274	12131	Yalıköy	2485	1304	1181
Yeni	17232	8634	8598	Fevzipaşa	2242	1211	1031
Cumhuriyet	10082	5144	4938	Mersindere	1713	853	860
Hisar	9835	5025	4810	Mavişehir	1433	727	706
Çamlık	8372	4169	4203	Akköy	1103	591	512
Akbük	7643	3903	3740	Denizköy	1085	543	542
Altınkum	5516	2803	2713	Balat	1036	521	515
Ak-Yeniköy	2675	1368	1307	Batıköy	143	79	64

Kaynak: <https://www.nufusune.com/didim-ilce-nufusu-aydin>

Görüldüğü üzere en yüksek kadın ve erkek popülasyonu merkez mahalle olan Efeler Mahallesinde ikamet etmektedir.

Yerel halkın demografik verileri, taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve sürdürülmesiyle yakından ilişkilidir. Bu bilgiler, koruma çabalarının yönlendirilmesi, toplumsal uyumluluk ve farkındalığın artırılması, sürdürülebilir turizm olanaklarının değerlendirilmesi gibi birçok alanda önemli bir rol oynamaktadır. Bunun nedeni aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Kültürel Bağlantı: Yerel halk, bir bölgenin veya topluluğun kültürünün canlı tutulmasında temel bir rol oynar. Demografik veriler, yerel halkın nüfus yapısı, etnik kökeni, dil ve gelenekleri gibi faktörleri içerir. Bu bilgiler, kültürel mirası anlamak ve korumak için önemlidir. Taşınmaz kültür varlıkları da bir topluluğun kimliğinin bir parçasıdır ve yerel halk bu varlıklarla güçlü bir bağa sahip olabilir.

Mirasın Gelecek Nesillere Aktarılması: Yerel halk, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasında kilit bir rol oynar. Demografik verilere dayanarak, koruma çabalarının hangi gruplara odaklanması gerektiği belirlenebilir. Örneğin, azalan bir nüfusa sahip olan bir toplulukta, kültürel mirasın sürdürülmesi için özel koruma önlemleri alınabilir. Yerel halkın katılımı, kültürel mirasın korunmasında aktif bir rol oynamalarını sağlar ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar.

Toplumsal Uyumluluk ve Farkındalık: Taşınmaz kültür varlıklarının korunması, yerel halk arasında toplumsal uyumluluğu teşvik edebilir. Mirasını korumak için çalışan bir topluluk, ortak bir hedef etrafında bir araya gelir ve bu da toplumsal bağları güçlendirir. Aynı zamanda, demografik veriler, bir topluluğun kültürel mirası konusunda farkındalığını artırabilir. Bu bilgiler, kültürel mirasın önemini vurgulamak ve koruma çabalarını desteklemek için kullanılabilir.

Sürdürülebilir Turizm ve Gelir Olanakları: Taşınmaz kültür varlıkları genellikle turistlerin ilgisini çeker ve yerel halka ekonomik fırsatlar sunar. Yerel halkın demografik verileri, turizm sektörünün nasıl şekilleneceği konusunda rehberlik edebilir. Örneğin, yerel bir festivale katılan turistlerin taleplerine göre konaklama veya yeme-içme olanakları planlanabilir. Böylece, turizm geliri topluluk üyeleri arasında adil bir şekilde dağıtılabilir ve yerel halkın refahı artırılabilir. Bu kapsamda 16 mahallesi bulunan ilçenin popülasyona ait bazı demografik veriler Tablo 9’da paylaşılmaktadır.

Tablo 9. Didim Popülasyonu Demografik Verileri

		N	%			N	%
Eğitim Durumu	Bilinmiyor	3200	4,15	Yaş Grubu	0-4	4949	5,27
	Okur yazar değil	933	1,21		5--9	5773	6,15
	Okuryazar eğitimsiz	6377	8,27		9--14	5598	5,96
	İlkokul	17652	22,90		15-19	4773	5,08
	Ortaokul	13920	18,06		20-44	29229	31,14
	İlköğretim	4895	6,35		45-49	6496	6,92
	Ortaöğretim	17624	22,86		50-54	6314	6,73
	Lisans	11597	15,04		55-59	7970	8,49
	Yüksek lisans	794	1,03		60-64	7383	7,86
	Doktora	94	0,12		65+	15391	16,40
Toplam		77086	100,00	Toplam		93876	100,00
Medeni Durum	Evli	47347	64,00	Hemşerilik	Aydın	24211	51,03
	Bekar	15530	20,99		Ankara	3471	7,32
	Boşanmış	7106	9,61		Denizli	3223	6,79
	Eşi vefa etmiş	3993	5,40		İzmir	2994	6,31
Toplam		73976	100,00		İstanbul	2798	5,90
Sosyoekonomik Statü	A+	7539	8,03		Çorum	2773	5,84
	A	31702	33,77		Sivas	2255	4,75
	B	23183	24,70		Adıyaman	2184	4,60
	C	18045	19,22		Muş	1795	3,78
	D	13407	14,28		Samsun	1745	3,68
Toplam		93876	100,00	Toplam		47449	100,00

Kaynak: <https://www.endeksa.com/tr/analiz/aydin/didim/demografi>

Araştırma alanında; düz-düze yakın (%0-5), hafif (%5-10),orta (%10-20), dik (%20-50), çok dik-sarp (%50-100) niteliklerini taşıyan eğim grupları mevcuttu .

Araştırma alanının geneli, düz ya da düze yakın hafif eğimli topoğrafik yapıya sahiptir. Araştırma alanının genelinde, kıyı kesimlerden içlere doğru gidildikçe yükseklik artmakta, rakım 100 metrenin altında seyretmektedir. (Atak. 2013, s:42)

Araştırma alanının en yüksek noktası, İlbir Dağı'nın uzantısında yer almakta olup, yaklaşık 850 m yüksekliğe sahiptir. Bafa Gölü'nün güneyinde yer alan İlbir Dağı, kuzeybatı-güneydoğu yönünde Ege Denizine paralel olarak uzanmaktadır. Bafa Gölü ile Akbük Körfezi'ni birbirinden ayıran bu dağ, *Pinus brutia* (kızılçam) ormanları ile kaplıdır. Yeniköy'ün güneyinde ise 236 m rakımlı Mengereb Tepe bulunmaktadır. Araştırma alanında çöküntü alanı oluşturan Büyük Menderes Deltası ırmak, çay, yan dere ve yüzeysel akışlarla taşınan, daha sonra tortullaşan alluvial birikintiler ile bugünkü fiziksel görünümünü almıştır (Eşbah vd., 2009)

Didim ilçesi belediye sınırları içerisinde çok az miktarda tahıl tarımı yapılmaktadır. Bu tarım faaliyetleri, maki ve fundalık araziler içerisinde küçük parçalarda gerçekleştirilmemektedir. Bölgede genel olarak zeytinlikler mevcuttur. Günümüze kadar bu alanlardaki üretim genellikle yağ elde etme ve günlük ihtiyaçları karşılama amacına yönelik olduğu görülmektedir. Ancak son yıllarda ticari değeri artmakta olup yağ üretiminde entegre üretim tesislerinin arttığı görülmektedir. İlçede turuncgiller, incir ve dut gibi meyveler yetişmektedir.

Araştırma alanı ve çevresi kuşların önemli üreme ve kışlama alanlarından. Alanın bu özelliği, genelde Bafa Gölü ve Büyük Menderes Deltası'nın sulak alan özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Büyük Menderes Deltası ile Bafa Gölü ve çevresi, su kuşları için önemli üreme ve kışlama alanlarıdır. Bu kuşlar arasında, tepeli pelikan (*Pelecanus crispus*), sakarmeke (*Fulica atra*), elmabaş pakta (*Nycticorax nycticorax*), erguvani balıkçıl (*Egretta garzetta*), küçük kerkenez (*Falco naumanni*), akkuyruklu kartal (*Haliaeetus albicilla*) ve mahmuzlu kuşu (*Vanellus spinosus*) sayılabilir. Delta aynı zamanda, Akdeniz martısının (*Larus melanocephalus*) ürediği az sayıda alanlardan biridir. Ayrıca, flamingo (*Phoenicopterus roseus*) ve on binlerce kuş türü bu Büyük Menderes deltasında kışlamaktadır (Eken, 2006; Hansen et al., 2009).

Didim ilçesi sahil şeridinde Kuşadası-Didim arasında Akdeniz Foku (*Monachus monachus*) Yaşam Alanları bulunmaktadır. Ayrıca deniz kaplumbağası (*Caretta caretta*)

bu sahillerde rastlanan diğer türler arasında yer almakta ve son zamanlarda sahillere yumurta bırakma sıklığı artışı gözlemlenmektedir.

Alanda genellikle sert ve yer yer yumuşak kireç taşları üzerinde oluşmuş kırmızı kahverengi Akdeniz toprakları ile kahverengi orman toprakları hakimdir. Toprak derinlikleri genellikle çok sığdır ve toprak killi yapıya sahiptir. Yüzey profilinde taşlar bulunmakta ve bazı bölgelerde ana kayalar görülmektedir. Taşlık alanlar, arazilerin genelinde yaygın bir sorundur.

Bölgenin ana jeolojik gruplarından birincisi Miliesia Yarımadası'nın doğusunda ve Büyük Menderes Vadisi'nin kuzeyi ve güneyinde bulunur. Bu alan granit (ya da granodiyorit), şist, mermer ve gnaystan oluşur. Gnays, Türkiye'deki en eski jeolojik bölgelerden biri olan Menderes Masifi'nin kalıntısıdır. İkinci jeolojik alan, Miliesia Yarımadası'nın kendisidir. Jeokronolojik bakımdan görece genç bir kaya kütlesi olan bu alan esas olarak Neojen bölüm tortullarından oluşur (Neojen bölümün Miyosen [yak. 26-7 myö.] ve Pliyosen [7-2 myö.] adında iki alt bölümü bulunur). Miliesia Yarımadası, temel olarak kuzey ucunda yükselen ve güney kısmında hafif bir eğime sahip olan dik bir kayalıktır. Genel olarak, daha yumuşak poros katmanlarına da sahip kireçtaşı kütlelerinden oluşmuştur. (Greaves, 2003)

Ayrıca Didim, 1. derece deprem kuşağında yer almaktadır. Zemini genel olarak Neojen ve pliyosen kireçtaşlarından oluşmaktadır. İl ve ilçe çevresinde yapılan deprem risk analizi için taranan 100 km çapa sahip alan içerisinde Didim merkezinde 1 adet ölü, 2 adet aktif fay hattı bulunmuştur. Aktif olarak deprem üretebilecek hatlar, Didim merkezine 7 km ve 11 km mesafede bulunan Kuvaterner faylarıdır. (MTA Genel Müdürlüğü. Erişim: 19.08.2023)

Nitekim 16.07.1955 tarihinde Yuvaca –Söke merkezli olan 6.8 şiddetindeki depremin etkisi bölgede hissedilerek kentte bazı yıkımlara neden olduğu görülmektedir. Hatta anılan depremin verdiği hasar nedeniyle “Hisar” adıyla varlığını sürdüren yerleşke “Yenihisar” adıyla kurulan deprem konutlarına taşındığı görülmektedir.

Eskiden Ege Denizi'nin bir koyu olan Bafa Gölü'nün, Büyük Menderes nehri tarafından taşınan alüvyonlarla denizle olan ilişkisi kesilmiş ve bu koy bir "lagün"

haline dönüşmüştür. Göl, Didim merkez'e 10 km mesafededir. Söke-Milas Karayolunun doğusunda yer almakta olup; ortalama olarak 7 bin hektarlık alanı kaplamaktadır. Maksimum derinliği 25 metre kadardır. Gölün su kaynağı, Büyük Menderes nehrinin düzenli taşkınlıkları ve etrafındaki dağlıklardan gelen yeraltı ve yerüstü sularıdır. Tipik Akdeniz bitki örtüsünün gözlemlendiği göl çevresi, zeytinlik ve çam ormanları ile kaplıdır. Gölde irili ufaklı adalar mevcuttur. Yapılan araştırmalar neticesinde gölün en az Büyük Menderes Deltası kadar önemli olduğu ortaya çıkartılmıştır. Uluslararası önemli kuş alanları listesinde ilk sıralarda yer alan göl ve çevresince, dünya çapında nesli tehlike altında olan Cüce Karabatak ve Deniz Kartalı gibi kuş türlerinin ürediği, bunun yanı sıra gölün kış aylarında yüz binlerce ördek ve su kuşu türü tarafından beslenme ve barınma yeri olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.(Bafa Gölü. Erişim:19.08.2023)

Günümüzde, Bafa Gölü dünyada nesli tükenmekte olan Cüce Karabatak (*phalacrocorax pygmeus*), Deniz Kartalı (*Haliaeetus albilicilla*) türlerinin yanı sıra binlerce su kuşu ve ördek tarafından beslenme ve barınma yeri olarak kullanılmaktadır (Koç, 2008). Bafa Gölü 1985 yılında sahip olduğu flora, fauna zenginliği ve kültürel miras olan antik kentler nedeniyle İzmir ili 2 No.lu Tabiat ve Kültür Varlıkları Koruma Kurulu tarafından 1. Derece sit alanı ilan edilmiştir. Özellikle kurak dönemde, Bafa Gölü su seviyesinde yaşanan düşüş nedeniyle artan kaygıların yarattığı baskı sonucunda sivil toplum örgütlerinin de etkisiyle 1994 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Tabiat Parkı ilan edilmiştir.(Küçüksümbül,A. Akar,A.T. Targan,G. 2020, S:197-198)

Bölgede Bafa Gölü ve Büyük Menderes Nehri Önemli yer üstü su kaynakları olduğu görülmektedir. Yaz aylarında su sıkıntısı yaşanan bölgenin su açısından zengin bir bölge olmadığını söylemek mümkündür.

Araştırma alanı sınırları içerisinde küçük dereler bulunmaktadır. Bu dereler de epizodik karakterde olup yaz aylarında tamamen veya kısmen kurumaktadırlar. Bu akarsulardan en önemlileri Ege Denizi'ne dökülen Mersinli dere, Sulu bataklık deresi, Mermerik deresi, Çavuş deresi ve Çınarlı dere ile Bafa Gölü'ne dökülen Dipçik deresidir (Sezer, 2011).

2.1.Didim TKV Politikalarında Tarihsel Gelişim

Didim, Ege Bölgesi'nde yer alan Aydın iline bağlı bir ilçedir. Ege Denizi kıyısındaki Didim, Türkiye'nin önemli turizm destinasyonlarından biridir. Aydın ilinin

güneybatısında, Muğla il sınırında yer alan ilçe, kuzeyde Söke, doğuda ise Muğla'nın Milas ilçesi ile komşudur. Batı ve güney yönünde ise Ege Denizi ile çevrilidir. Belediye teşkilatının 1967 yılında kurulduğu Didim, 1990 yılında ilçe ilan edilmiştir. Günümüzde, Aydın ilinin 17 ilçesinden biridir (Şekil 2).

Şekil 4. Aydın İlçeleri

Kaynak: <https://www.worldmap1.com/map/turkey/aydin-map.asp>

6.12.2012 tarih ve 28489 sayılı resmi, gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren “Ondört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Aydın ili belediyesi Büyükşehir Belediyesine dönüştürülmüştür. 6360 sayılı yasa kapsamında bu illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı bulundukları ilçe belediyesine katılmıştır. Bu değişim ile ilgili maddelerin yürürlük tarihi aynı yasada ilk mahalli seçimler olarak belirlendiğinden 30.03.2014 tarihi olarak düzenlenmiştir. 30.03.2014 yılı öncesine kadar Didim ilçesi idari sınırları içinde Akbük ve Akyeniköy beldeleri ile dört köy; Akköy, Balat, Batıköy ve Denizköy ile mücavir alan içinde yer alan Yalıköy yerleşimi bulunmaktadır (Şekil 3). Ancak 30.03.2014 tarihli mahalli seçimler sonrasında 6360 sayılı yasanın yürürlüğe girmesi ile Akbük ve Akyeniköy beldeleri ile Akköy, Balat, Batıköy ve Denizköy mahalle olarak

Didim ilçesi mücavir alan sınırlarına dahil edilmiştir. Bunun sonucunda Didim Belediyesi sınırları içerisinde toplam 16 mahalle yer almaya başlamıştır. Bunlar; Altinkum, Cumhuriyet, Çamlık, Efeler, Fevzipaşa, Hisar, Mavişehir, Yenimahalle, Mersindere, Yalıköy, Akbük, Akyeniköy, Akköy, Balat, Batıköy ve Denizköy Mahalleleridir.

Şekil 5. Aydın İli Didim İlçesi Mahalli Sınırları

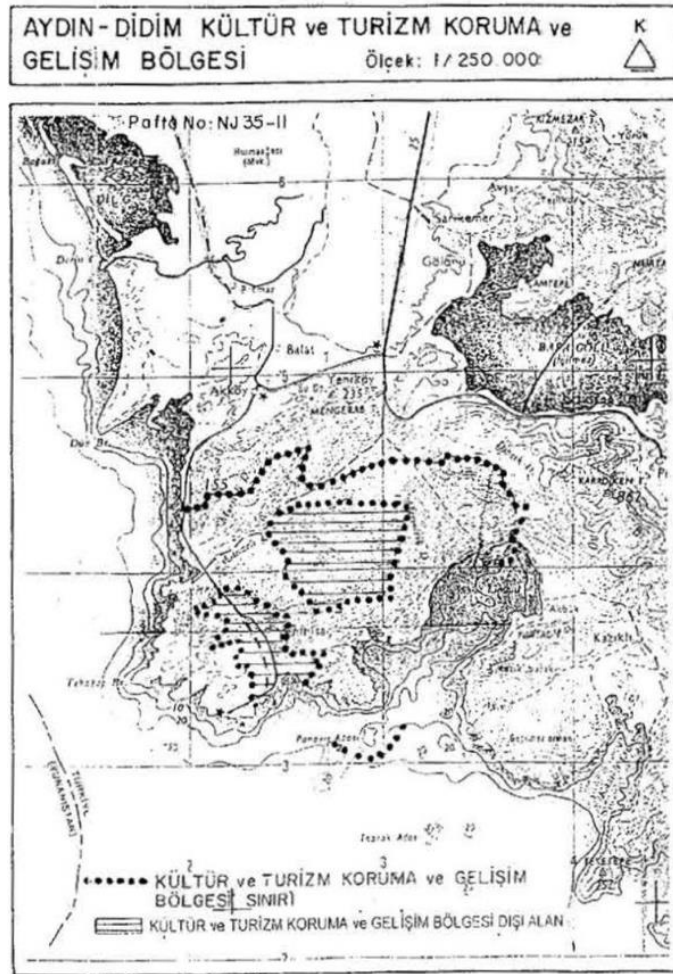

Kaynak: Yazar tarafından Goole Earth yazılımı ile üretilmiştir.

5393 sayılı Belediye Kanunun 9. Maddesi gereğince Didim Belediye Meclisinin 07.04.2017 tarih 43 numaralı kararı ile uygun görülen ve 03.08.2017 tarihli Valilik oluru ile kesinleşen son mahalle sınırlarıdır.

Didim Belediyesi sınırlarının büyük bir bölümü ile Didim mücavir alanı ve Denizköy, 06.01.2005 gün ve 25692 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 22.10.2004 gün ve 2004/8328 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile “Kültür Ve Turizm Koruma Ve Gelişim Bölgesi (KTKGB)” ilan edilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. 6/1/2005 tarihli ve 25692 sayılı Resmî Gazetede Yayımlanan KTKGB Sınırı

Kaynak: RG: 6 Ocak 2005, S: 25692

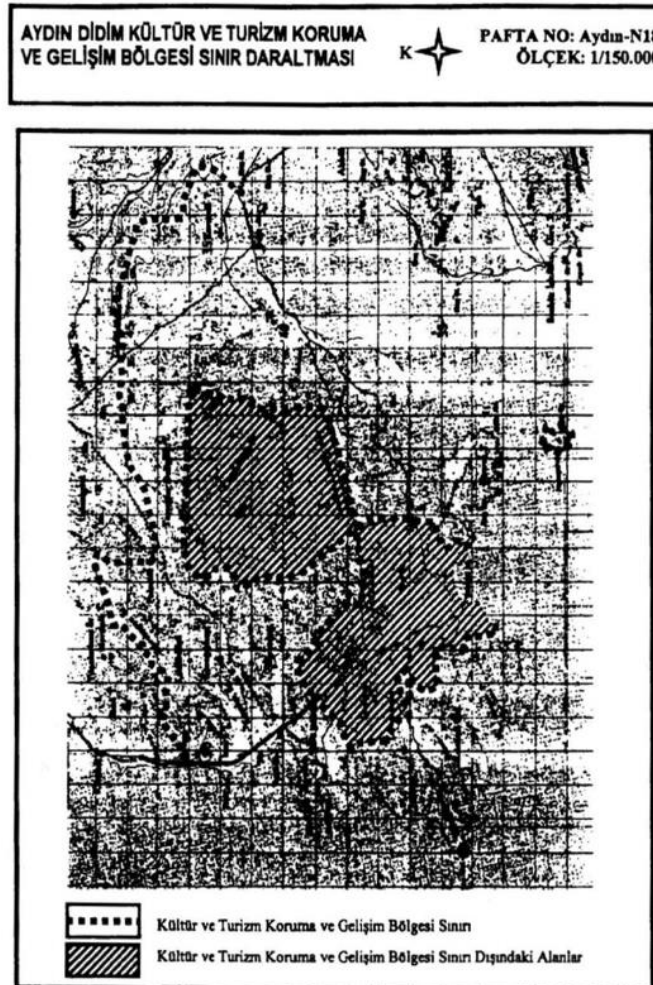
Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi sınırı, 23.10.2011 gün ve 28093 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 26.09.2011 gün, 2011/2295 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile değiştirilerek sınır daraltmasına tabi tutulmuş ve son halini almıştır (Şekil 7-8).

Didim Çevre Düzeni Planı Revizyonu 28/12/2006 tarihinde 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun 7. maddesi uyarınca Kültür ve Turizm Bakanlığınca onaylanmıştır.

Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi sınırları içinde Kültür ve Turizm Bakanlığınca tahsis edilebilecek 6 bölge Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Alt Bölgesi olarak tespit edilmiştir.

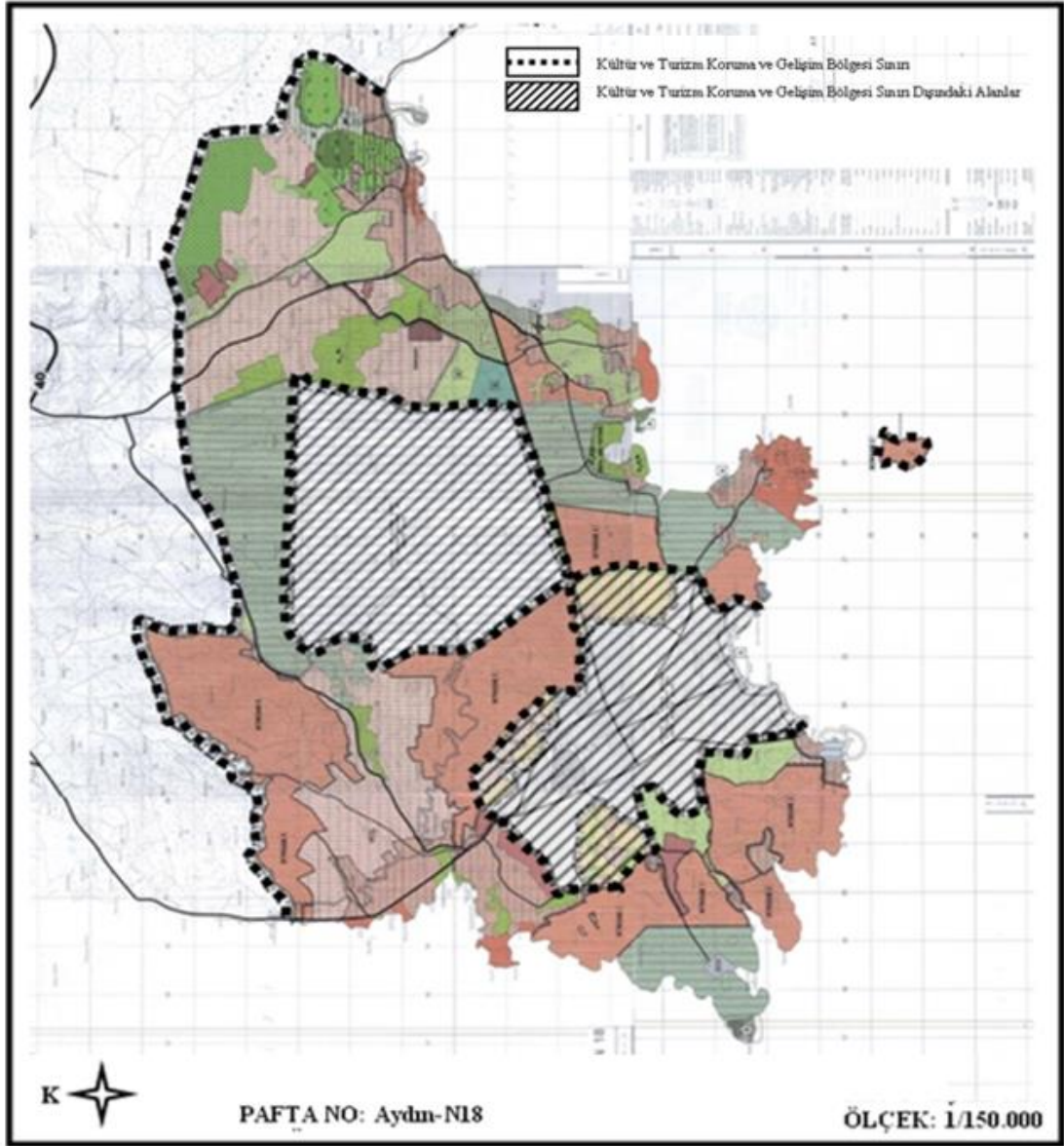
Mera vasıflı alt bölgelerin tasarruf hakkının Kültür ve Turizm Bakanlığı'na alınması sürecinin uzaması nedeniyle Didim'de turizm gelişimine ivme kazandırmak, nitelikli turizm tesislerinin yapılmasını sağlamak amacıyla alt bölge içerisinde yer alan Hazine adına kayıtlı taşınmazların alt bölge sınırları dışına çıkarılarak turizm tesis alanı olarak planlanması ve müstakilen tahsis amaçlı değerlendirilmesine olanak sağlanması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda planlanan alanlar, turizm yatırımcısına tahsis edilmiş ve faaliyete başlanmıştır. Alt bölgelerin tasarruf hakkının alınmasına yönelik çalışmalar Bakanlık tarafından sürdürülmektedir.

Şekil 7. 23/10/2011 tarihli ve 28093 sayılı Resmî Gazetede Yayımlanan KTKGB Sınırı

Kaynak: RG: 23 Ekim 2011 S.28093

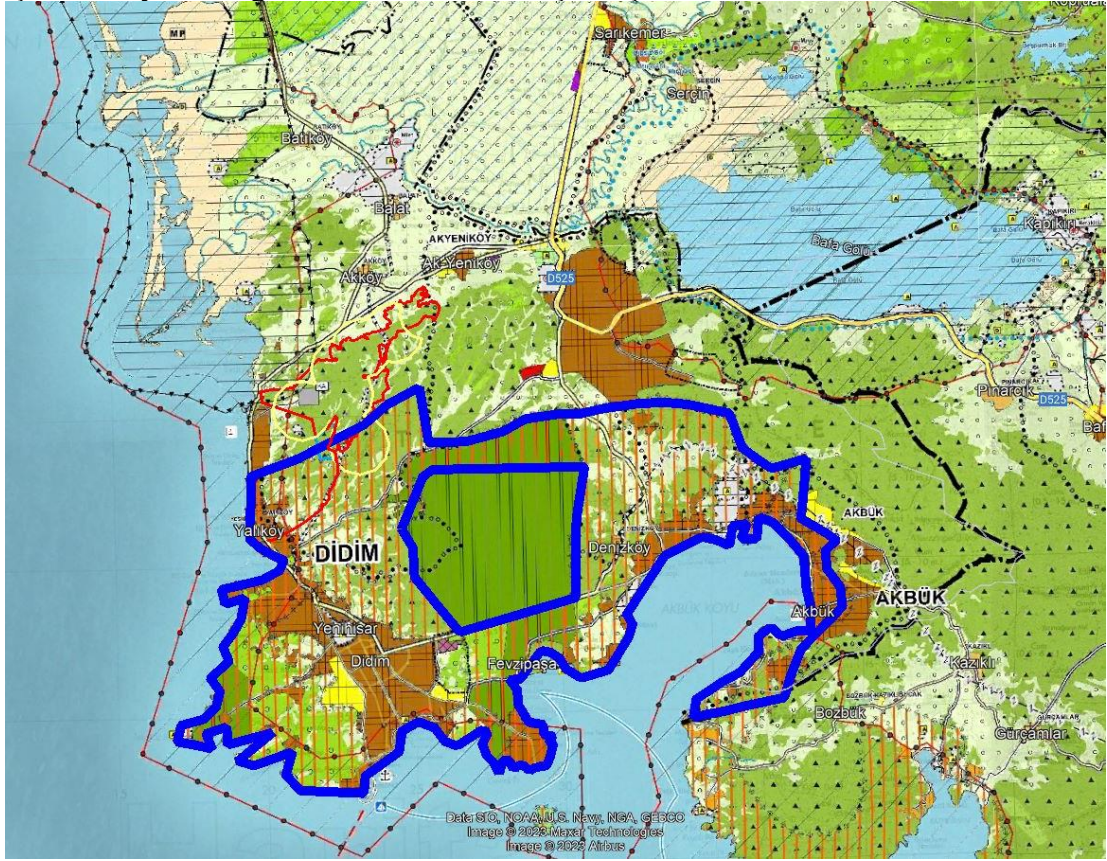
Şekil 8. Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri

Kaynak: <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-142836/didim-kultur-turizm-gelisim-bolgesi.html>

Aydın Didim Kültür ve Turizm Koruma Gelişim Bölgesinde Kültür ve Turizm Bakanlığınca onaylı  evre Düzeni Planı (Şekil 9) doğrultusunda alt ölçekli planlama çalışmalarına devam edilmektedir.

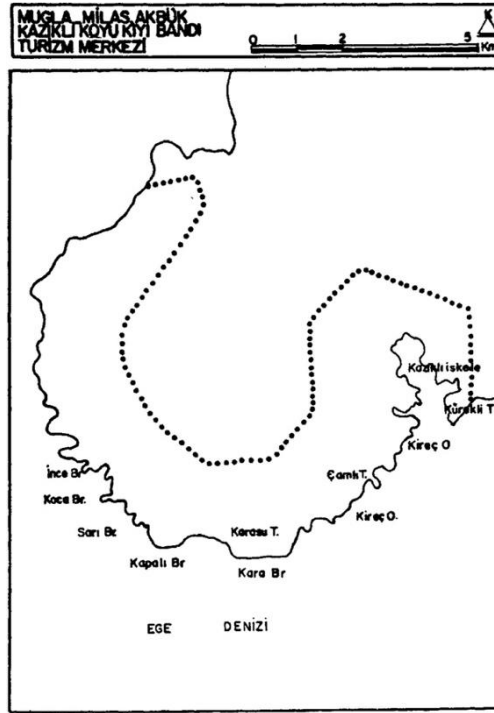
Şekil 9. Aydın Muğla Denizli 1/100000 ölçekli Çevre Düzeni Planında KTKGB-TM

Kaynak: <https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/n18-20221221140642.pdf>

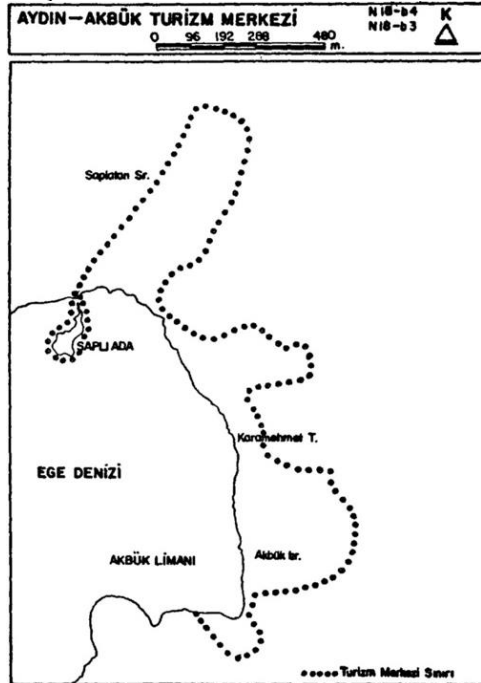
Ayrıca 6360 sayılı yasadan evvel Belde Belediyesi olarak tüzel kişiliği olan Akbük Mahallesi'nin haritada gösterilen kısım kıyı bandı “Akbük Turizm Merkezi” olarak 20 Eylül 1991 tarih 20997 sayılı Resmi Gazete ile yine bu mahallede yer alan Çukur Mevkiinde yer alan kıyı bandı ise 13 Eylül 1989 tarih 20281 sayılı resmi gazetede yayımlanarak “Muğla Milas Akbük Kazıklı Koyu Kıyı Bandı Turizm Merkezi” olarak ilan edilmiştir. Burada 1989 tarihinde bugünkü Akbük mahallesi'nin “Muğla Milas Akbük koyu kıyı bandı” olarak adlandırılmasının nedeni o tarihte (1991’e dek) Akbük’ün Muğla ili Milas ilçesine bağlı yerleşke olmasından kaynaklanmaktadır. Şekil 10’de 13 Eylül 1989 tarih 20281 sayılı resmi gazete ekinde yer verilen Akbük Çukur Mevki, “Muğla Milas Akbük Kazıklı Koyu Kıyı Bandı Turizm Merkezi”, Şekil 11’de ise 20 Eylül 1991 tarih 20997 sayılı Resmi Gazete eki Akbük Merkezinde yer alan “Akbük Turizm Merkezi” paylaşılmaktadır.

Şekil 10. Muğla Milas Akbük Kazıklı Koyu Kıyı Bandı Turizm Merkezi

Kaynak:RG. 13.09.1989 S.20281

Şekil 11. Akbük Turizm Merkezi

Kaynak: RG. 20 Eylül 1991 S.20997

Bu kapsamda Didim Belediyesi sınırları içerisinde toplam 4 adet Koruma Amaçlı İmar Planı (KAİP) tamamlandığı görülmektedir. Bu planlara Tablo 10'da yer verilmektedir.

Tablo 10. Tamamlanan Koruma Amaçlı İmar Planları

KAİP	Onaylayan Kurum	Onay Tarihi	Büyüklik
Altinkum Mah. Gevrek Mevkii 232 ada 16 parşel KAİP	*Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü	*18.10.2012 tarih 1042 sayılı karar *Didim Belediyesi 03.11.2008b tarih 77 sayılı B.M.K.	3,5 ha
Akbük Mahallesi Teichiussa Antik Kenti KAİP	*Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü *Kültür ve Turizm Bakanlığı	*17.02.2012 tarih 447 sayılı karar *25.05.2012 tarih 133/09 sayılı olur	158.1 ha
Fevzipaşa Mah. Teichiussa Antik Kenti KAİP	*Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü *Kültür ve Turizm Bakanlığı	*29.09.2016 tarih 5508 sayılı karar *09.01.2017 tarih 3626 sayılı olur	298 ha
Hisar Mah. Kızılyer Mevkii 2635 ve 2636 ada KAİP	*Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü *Kültür ve Turizm Bakanlığı	*24.12.2021 Tarih 12989 sayılı Karar *Didim Belediye Meclisi 03.08.2022 tarih 77 sayılı ve Aydın Büyükşehir Belediyesinin 23.11.2022 tarih 372 sayılı B.M.K.	1.5 ha

Kaynak: <https://www.didim.bel.tr/duyurular>

Gordon ve Goodall (2000, s.293) bir tatil bölgesini, turizmin, emekliliğin ya da nekahet döneminin, her zaman istatistiksel olarak baskın olmasa da ekonomik tabanın belirleyici unsurları olduğu bir bölge olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan Didim'de en belirleyici sektör olan tarım sektörünün önemini kaybettiği söylenebilmektedir. Belediye sınırlarında yer alan arazilerin tümü imara açıktır (Çankaya, 2006, s.23). Dolayısıyla günümüzde belirleyici sektör turizm ve inşaatır. Kıyı turizmi, yat turizmi, ekoturizm ve kültür turizmi yapılabilen Didim'de inşaat sektörünün hızlı gelişimi, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan kente düşük vasıflı işgücü göçünün temel nedeni olarak görülmektedir (Çankaya, 2006, s.21).

Diğer bir yönden Tapu Kanunu ve Köy Kanunu'nda 19.07.2003 tarihinde yapılan değişikliklerin ve Temmuz 2005'te bu değişiklikleri iptal eden Danıştay kararının ardından "yabancıların mülk edinmesi" ülkede sıcak bir siyasi konu haline gelmiştir. Didim bu olgudan en çok etkilenen yerlerden biri olarak anılmaktadır. Henüz 2004 yılında 786 yabancılara satılan mülk ile ülkede 8. sıraya yerleşmiştir. Halen Türkiye'de yabancılar tarafından en çok tercih edilen bölgelerin başında geldiği söylenebilmektedir (Erdoğanaras vd., 2004). Alandaki yabancıların varlığı ve göçmen yaşamı, kültürel miras üzerindeki ana akım söylemin etkisini ve farkındalığını arttırmak için hem yardımcı hem zedeleyici görülmektedir (Nudralı, 2007).

Ayrıca Didim doğal kaynaklarıyla zengin bir ilçedir. Büyük Menderes Deltası ve Bafa Gölü Önemli Doğa Alanları gibi bölgelerle çevrilidir. Ayrıca, Kuşadası-Didim arasındaki sahil şeridi Akdeniz Foku Yaşam Alanı olarak koruma altındadır. İlçe, il ve ülke genelinde ekolojik öneme sahip bir bölgededir. İlçenin kuzeyinde Bafa Gölü ve Batı Menteşe Dağları Önemli Doğa Alanları bulunmaktadır. Kuzeybatıda ise Büyük Menderes Deltası Önemli Doğa Alanları, Batıköy ve Akköy bölgelerini içermektedir. Aynı zamanda kültür ve deniz turizmi açısından uluslararası anlamda çekim merkezlerinden biridir. İlçe sınırları içinde Apollon Tapınağı, Artemis Kutsal Alanı, Kutsal Yol ve Miletos Antik Kenti gibi önemli tarihi ve arkeolojik mekanlar bulunmaktadır. Ayrıca, Aydın iline bağlı Priene, Afrodisias, Tralleis, Alabanda, Alinda, Nysa ve Magnesia gibi antik kentler de Didim'in yakınında konumlanmıştır. Didim ilçesi ayrıca yaklaşık 60 km'lik bir kıyı şeridi ve 13 km'lik bir plaja sahiptir. Dolayısıyla Didim, turistik cazibesiyle Aydın ili ve Türkiye'nin en önemli turistik merkezlerinden biridir. Ancak, turizm ve ikinci konut gelişimiyle birlikte tarım topraklarının azalması ve çevre sorunlarının artması gibi bazı zorluklarla karşı karşıyadır.

Turizm sezonunun başlamasıyla birlikte evsel katı atık miktarında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Ayrıca, turizm sezonunun bitmesiyle inşaat faaliyetlerinin yoğunlaşması, yapı yıkımları ve inşaat atıklarının artmasına neden olmaktadır. Bu durum, katı atık miktarının artmasına yol açmaktadır.

Didim'de sanayi sektörünün gelişmemiş olması hava kirliliğini henüz önemli bir çevre sorunu haline getirmemiştir. Ancak su kirliliği, arıtma tesislerinin yetersizliği, evsel atıklar ve tarımda kontrolsüz ilaç kullanımı gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

İkinci konutların yeraltı su seviyesine yakın bölgelere yapılması da yeraltı suyu kirliliğine neden olmaktadır. Ayrıca, ikinci konut ve turistik tesislerden kaynaklanan çöpler deniz ve sahillerde fiziksel kirlenmelere sebep olmaktadır. Toprak kirliliği ise kentsel ve evsel atıklar, hatalı gübreleme ve kirli sulardan kaynaklanmaktadır.

Didim İlçesi'nde çevresel sorunların çözümü için önemli çalışmalar yapılmıştır. Didim Çevre Koruma Projesi kapsamında düzenli katı atık depolama alanı oluşturulmuş ve kanalizasyon şebeke sistemi büyük ölçüde tamamlanmıştır. Evsel atık su arıtma sistemi de devreye alınmıştır. Kanalizasyon altyapı sorunu Fevzipaşa Mahallesi dışında kalan bölgelerde büyük ölçüde çözülmüştür.

Didim'de ayrıca uzun süren sıcak ve güneşli günler nedeniyle yenilenebilir enerji sistemleri yaygın olarak kullanılmaktadır, özellikle güneş enerjisiyle çalışan ısıtma sistemleri tercih edilmektedir. Ancak, uygun çözümler üretilemediğinde görsel kirlilik yaratabilmektedir. Ayrıca ilçede çeşitli enerji santralleri projeleri varlığı mevcuttur. Bu projeler Tablo 11'de sunulmaktadır.

Tablo 11. Didim Enerji Sistemleri

Proje Adı	Ada/parsel	Onaylayan kurum	Onay tarihi	Ruhsat /no	tarih
Akbük RES	2129 ada 20,21,32,33 parcel 2031 ada 1parcel	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	20.11.2014	18.11.2015/576	
Akyeniköy GES	2127 ada 73 parsel	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	17.12.2020	30.03.2023/205	
Yenihisar RES	1834 ada 3,4 parsel, 2076 ada 148 parsel, 1786 ada 7 parsel,	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	19.04.2018	--	
Akyeniköy RES	2031 ada 1 parsel,	Akyeniköy Belediyesi	03.01.2008/02 B.M.K.	--	
Yalıköy GES	3089 ada 83, 123, 124, 125, 126 parseller 3092 ada 5,6,7,8, parseller	Kültür ve Turizm Bakanlığı	09.04.2018	--	
Akköy RES	547,1320 ve 1662 parseller	Çevre, şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	06.06.2023	Onay süreci devam ediyor.	

Kaynak: <https://www.didim.bel.tr/duyurular>

Didim, çevre sorunlarının farkında olan ve çözüm için adımlar atan bir ilçedir. Ancak, sürdürülebilirlik ve çevre koruması konularında daha fazla çalışmanın yapılması gerekmektedir. Tüm bu durumların yanı sıra Didim’de taşınmaz varlıkları koruma amacıyla gerçekleştirilen uygulamaların düşük bir düzeye sahip olduğu görülmektedir. Buna rağmen hazırlanan ve gerçekleştirilen imar planı ve uygulamalarında geçerli olan hükümler bazı temellere dayanmaktadır. Bu temeller aşağıda listelenmektedir.

- 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu
- 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
- 3194 Sayılı İmar Kanunu
- 2872 Sayılı Çevre Kanunu
- 6831 Sayılı Orman Kanunu
- 3621 Sayılı Kıyı Kanunu
- Diğer Mevzuat Hükümleri ve Mevzuat Değişiklikleri
- Koruma Yüksek ve Bölge Kurulu İlke Kararları

I. Derece arkeolojik sit alanlarında uygulanmak üzere KYK'nın 05.11.1999 tarihli ve 658 sayılı ilke kararları önemlidir. Bu kararlar ile yapılaşma, tarımsal faaliyetler, ağaçlandırma, ocak açma gibi konular düzenlemektedir. Buna göre, I. Derece arkeolojik sit alanlarında hiçbir yapılaşmaya izin verilmez ve bilimsel amaçlı kazılar dışında herhangi bir kazı yapılamaz. Ancak zorunlu durumlarda alt yapı uygulamaları için talepler değerlendirilebilir. Tarımsal faaliyetler sınırlı mevsimlik olarak devam edebilir ve seracılık yapılması KVKBK tarafından uygun görüldüğünde mümkündür. Toprak sürme tabanlı tarımsal faaliyetler höyük ve tümölüslerde yasaktır. Ağaçlandırma yapılamaz, ancak mevcut ağaçlardan ürün alınabilir. Taş, toprak, kum gibi malzemeler alınamaz ve ocaklar açılmaz. Ören yerlerinde gezi yollarının düzenlenmesi ve diğer ünitelerin yapılması için KVKBK'dan izin alınması

gerekmektedir. Umuma açık mezarlıklarda sadece defin işlemleri yapılabilir ve taşınmaz kültür varlıklarının birleştirme veya ayırma işlemleri KVKBK'nın iznine tabidir.

II. Derece arkeolojik sit alanlarında uygulanmak üzere KYK'nın 05.11.1999 tarihli ve 658 sayılı ilke kararları önemlidir. II. Derece arkeolojik sit alanlarında yeni yapılaşmaya izin verilmemektedir. Ancak, ruhsatlı olarak kullanılan mevcut yapıların basit onarımları yapılabilir. Bu onarımlar yürürlükteki ilke kararlarına uygun olmalıdır. Yeni yapılaşmaya izin verilmemesi, mevcut yapıların korunmasının ve sit alanlarının bütünlüğünün sağlanmasının amaçlandığını göstermektedir. Ancak, zorunlu durumlarda basit onarımlar yapılarak kullanılan yapıların bakımı ve sürdürülebilirliği sağlanabilmektedir. Ayrıca, I. Derece arkeolojik sit alanlarında geçerli olan koruma ve kullanma koşulları II. Derece arkeolojik sit alanları için de geçerlidir.

Aynı ilke kararları III. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında da geçerlidir. Koruma ve kullanma kararları çerçevesinde yeni düzenlemelere izin verilebilir. Ancak, inşaat izni almadan önce müze müdürlüğü uzmanları tarafından sondaj kazısı yapılması gerekmektedir. Sondaj sonuçları, varsa kazı başkanının görüşüyle birlikte Müze Müdürlüğü tarafından KVKBK'na iletilir ve kurul kararı alındıktan sonra uygulama yapılabilir. Kültür varlıklarını koruma bölge kurulları genel sondaj kararı olarak sondaj kazısı yapılacak alanları belirleyebilir. Taşınmaz kültür varlıklarının dokusuna zarar vermeyecek şekilde, KVKBK'dan izin alınması koşuluyla birleştirme (tevhit) ve ayırma (ifraz) işlemleri gerçekleştirilebilir. Ancak taş, toprak, kum vb. malzemeler alınamaz ve kireç, taş, tuğla, mermer, kum, maden vb. ocaklar açılmaz. Toprak, cüruf, çöp, sanayi atığı gibi malzemeler de bu alanlara dökülemez. Rüzgâr enerji santralleri ise KVKBK tarafından uygun görülmesi durumunda, ülke enerji üretimine katkı sağlaması ve kamu yararı doğrultusunda yapılabilir.

Fiziksel çevrenin yaşanabilir hale getirilmesi için, kentsel sosyal ve teknik altyapı alanlarında ve kamuya açık yapılarda Türk Standartları Enstitüsü'nün ilgili standartlarına uyulması gerekmektedir. Didim, I. Derece Deprem Bölgesi'nde yer aldığından dolayı, bu plan dahilindeki alanlarda inşa edilen tüm yapıların "Deprem Bölgelerinde Yapılacak Binalar Hakkında Yönetmelik" ve "Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkında Yönetmelik" hükümlerine göre inşa edilmesi zorunludur.

Plan çerçevesindeki zeytinlik alanlarında ise "3573 Sayılı Zeytinciliğin Islahı ve Yabanilerin Aşılınması Hakkında Kanun" ve ilgili yönetmelikler geçerlidir. Ayrıca, bu planın kapsadığı alanlarda, İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü tarafından onaylanmış olan imar planına esas jeolojik-jeoteknik etüt raporundaki belirtilen koşullara uyulmalıdır. Aynı şekilde, dere güzergahında ise D.S.İ. Genel Müdürlüğü'nün görüşünde belirtilen koşullara uymak gerekmektedir.

Enerji nakil hatlarının altında kalan yapı adalarında ise "Elektrik Kuvvetli Akım Tesisleri Yönetmeliği" hükümlerine uyulmalıdır.

Planlama sürecinde, su kirliliği kontrolüne ilişkin yönetmeliklere uyulması gerekmektedir. "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği" ve "Su Kirliliği Kontrolü Yönetmeliği Teknik Usuller Tebliği"ndeki hükümler doğrultusunda uygulama gerçekleştirilecektir. Bu kapsamda, kapasite ve sağlık normlarına uygun pis su şebekesi ve arıtma tesislerinin kurulumu zorunludur.

Didim İlçe sınırları içerisinde 6360 sayılı yasa sonrasında mahalle olarak bağlanan köy ve beldeler hariç kanalizasyon sistemi tamamlanmış durumdadır. Tüzel kişiliği sonlanarak mahalleye dönüşen Akbük, Fevzipaşa ve Denizköy mahallelerinde ise Aydın Su ve Kanalizasyon İdaresi tarafından “Akbük, Fevzipaşa ve Denizköy Mahalleleri Kanalizasyon Ana Kuşaklama Kolektörü İnşaatı” yapımına başlanılmıştır. Ancak Sit alanları içerisinde 1. ve 2. Derece arkeolojik sit alanlarında yapı yasağı olması sebebiyle kanalizasyon sistemlerinin olmadığı görülmektedir. 3. Derece arkeolojik sit alanlarında ise hem koruma amaçlı imar planlarındaki eksiklikler hem de kentleşmede yaşanan problemler nedeniyle kanalizasyon sistemlerinin tamamlanamadığı görülmektedir.

Eğer mevcut bir pis su sistemi bulunuyorsa, mevcut yapılar ve tesisler, kapasiteleri doğrultusunda yeni standartlara uygun hale getirilerek bu sisteme bağlanmalıdır. Ancak pis su sistemi olmayan konutlarda, "Lağım Mecrası İnşası Mümkün Olmayan Yerlerde Yapılacak Çukurlara Ait Yönetmelik"te belirtilen boyut, nitelik ve şartlara uygun olarak pis su çukurları inşa edilmeli ve kanallar bu çukurlara bağlanmalıdır. Pis suyun akarsulara, kanallara, derelere veya doğal arazilere deşarj edilmesi kesinlikle kabul edilemez.

Turistik tesislerde ise atık su arıtma tesisi kurulumu zorunludur. Arıtma sisteminin çevre kirliliği yaratmayacağı, yerel yönetim tarafından belgelendirilmedikçe ve tesis faaliyete geçmeden, yapıya iskân izni verilmeyecektir. Turistik tesisler ve toplu konut alanlarında, pis sular için atık su arıtma sistemi kurulmalı ve işletilmelidir. Atık su, %90 oranında arıtılmadan deşarj edilemez ve bu arıtma sistemleri tamamlanmadan yapı kullanım izni verilemez. Ayrıca, arıtma tesisinden çıkan kullanma suları bahçe sulamasında kullanılmak üzere uygun sistemlerle yönlendirilmelidir.

Bu kurallar çevrenin korunması, yapıların dayanıklılığı ve mevzuata uyum açısından önemlidir. Belirlenen yönetmeliklere ve standartlara uyum, planlanan yapıların güvenliğini sağlamak, afetlere karşı hazırlıklı olmak ve doğal kaynakların korunmasına katkıda bulunmak çevre kirliliği önlemek, yaşanabilir bir çevrenin sağlamak amacıyla belirlenmiştir. Dolayısıyla ilgili yönetmeliklere uyum gösterilmeli, planlama alanında yer alan yapılar su kirliliği kontrolüne ilişkin gerekliliklere uygun olarak tasarlanmalıdır. Teknik altyapı ve sistemlerin standartlara uygun olması, çevrenin korunması ve insan sağlığının güvence altına alınması açısından önem arz etmektedir. Genel hükümler olarak adlandırılan bu hükümlerin haricinde uygulama hükümleri de önem arz etmektedir. Uygulama hükümleri konut ve ticari yapıların yanı sıra kamusal alanları kapsamaktadır. Ayrıca ticaret alanları, belediye hizmet alanları, turizm tesis alanları, günübirlik turizm tesis alanları, yapı yasağı ya da sınırlama getirilen alanlar, açık ve yeşil alanlar, kentsel ve sosyal yapı alanları, orman alanları ve ağaçlandırılacak alanlar, tarım reformu uygulama alanları için ayrı ayrı belirlenmektedir.

Günümüzde Didim ilçesi, T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından onaylanan "Aydın-Muğla-Denizli 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı Revizyonu" kapsamında yer almaktadır. Bu plan, ilçenin büyük bir bölümünün Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın yetkisi altında olan özel kanunlara tabi alanlardan oluştuğunu belirtmektedir. Bu nedenle, bu alanlarda yeni kullanım kararları getirilmemiştir.

Ancak, plan açıklama raporunda, bölgesel bütünlük ve sürdürülebilir kalkınma amacıyla bu alanlarda yapılacak planlama çalışmalarının, ilgili özel kanun hükümleri saklı kalmak kaydıyla, 1/100.000 ölçekli planın ilke ve stratejilerine uygun şekilde yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, özel kanunlara tabi olmayan alanlarda

nazım ve uygulama planlarının yapımında da bu planın ilke ve stratejilerine uyulması önem taşımaktadır.

Didim'in çevre düzeni planı, ilçenin kültür ve deniz turizmi odaklı gelişmeye devam edeceğini öngörmektedir. İlçe merkezinin 2025 yılında oluşması beklenen kentsel nüfusu 280.000 olarak kabul edilmiştir.

Didim'in ilk 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planı, 1983 yılında Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Ancak, turizm sektöründeki hızlı gelişme ve mekânsal değişim nedeniyle bu planlar hızla yetersiz kalmış ve birçoğu 1989 yılında revize edilmiştir. Bugün yürürlükte olan Aydın Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi 1/25.000 Ölçekli Çevre Düzeni Revizyon Planı ise 2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onaylanmıştır.

Didim belediye ve mücavir alan sınırları içinde yer alan bölgeler ile Denizköy dahil olmak üzere 1/25.000 ölçekli çevre düzeni planında, Didim yerleşim alanları dışında 6 adet kültür ve turizm koruma ve gelişim alt bölgesi bulunmaktadır. Akbük Mahallesinde iki adet Turizm Merkezi alanı bulunmaktadır. Bu doğrultuda yapılan "vizyon geliştirme" çalışmaları, Didim'in turizm odaklı yeni kimliğini belirlemekte önemli bir rol oynamıştır.

2.2.Didim Kültür Varlıklarının Korunmasında İdari Teşkilatlanma

2.2.1. KVKBK

Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu (KVKYK) ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları Yönetmeliği (KVKBKY)'nin 8. maddesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından belirlenen yerlerde KVKBK kurulacağı sorumluluk bölgelerini ve merkezlerini düzenlemektedir (KVKYK, 2012). Mevcutta 6'sı İstanbul'da olmak üzere 33 ilde Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü bulunmaktadır (KV, 2023). KVKBK, belirlenen bölgelerde faaliyet gösteren idari birimlerdir ve ayrı bir tüzel kişilikleri yoktur. Teşkilat yapısı içinde, merkeze bağlı taşra teşkilatı statüsünde yer almaktadır (KTB, 2023). Aydın bu illerden biridir.

İlk bölümde konu ile ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verildiğinden bu bölümde yalnızca 2863 sayılı Koruma Kanunu'nun 7. maddesi gereğince, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ve doğal sit alanlarının tespitinin, Kültür ve Turizm Bakanlığı koordinasyonunda ilgili kurumların görüşü alınarak yapıldığı ve Koruma Bölge Kurulu kararı ile tescil edildiğine yer verilmektedir (2863 sayılı Kanun).

Danıştay 14. Dairesi'nin 28/11/2011 tarihli ve E:2011/14463, K:2011/3588 sayılı kararı, koruma bölge kurullarının yetkilerine ilişkin önemli bir açıklama yapmaktadır. Kararda belirtilen mevzuat hükümleri uyarınca, koruma bölge kurulları kültür ve tabiat varlıklarının korunması için karar alabilirler ve bu kararlar tüm kamu kurumları ve gerçek/tüzel kişiler için bağlayıcıdır. Bu nedenle, ilgili idareler aldıkları kararları uygulamakla yükümlüdürler. Bu çerçevede, Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu III. derece arkeolojik sit bölgesindeki bir yapıdaki aykırılıkları kaldırmaya karar vermiş ve bu kararın uygulanması için Didim Belediyesine yazı göndermiştir. İlgili belediyenin de konuya ilişkin olarak gerekli işlemleri yapması gerekmektedir. Kararda ayrıca, koruma bölge kurullarının bu gibi uygulamaya yönelik kararlar almaya yetkili olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla dava konusu işlemde yetki yönünden hukuka aykırılık bulunmadığı ve idare Mahkemesi kararında hukuki isabet bulunmadığı vurgulanmıştır. Bu karar, koruma amaçlı alanlarda yapılan işlemlerin yasal zeminine ve yetki dağılımına ilişkin olarak önemli bir örnek teşkil etmektedir. Koruma bölge kurullarının yetkileri, kültür ve tabiat varlıklarının korunması için hayati öneme sahip olup, bu kurulların kararlarına saygı duyulması ve uygulanması gerekmektedir.

2.2.2. KVKYK

Didim hususiyetinde incelenen konu Kültür Bakanlığı tarafından paylaşılan Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri listesinde anlam kazanmaktadır. Bu göre Didim KVKBKM ve Sit Alanları Tablo 12'de paylaşılmaktadır.

Tablo 12. Didim KVKBKM ve Sit Alanlar

Sitler	Tür	No
Akköy Köyü	KENTSEL SİT	0915230
Akyeniköy Beldesi, Çatalan Derinkuyu Mevkii, 488, 496 ada	I. Derece Arkeolojik Sit	0915223
Akyeniköy Beldesi, Çatalan Derinkuyu Mevkii, 590, 591, 592, 593, 5953 596 ada	I. Derece Arkeolojik Sit	0915223
Balat Köyü, Temenos Bölgesi Zeytintepe Aphrodite Tapınağı	I. Derece Arkeolojik Sit	0915346
Batnaz Köyü, Karaincirlik Mevkii, 806, 804 parsel	I. Derece Arkeolojik Sit	
Denizköy Köyü, 144 ada, 1 parsel, 146 ada, 1, 2 parsel, 555 ada, 1 parsel	I. Derece Arkeolojik Sit	
Denizköy Köyü, Atanaj Deresi Mevkii, 135 ada, 6 parsel,	III. DERECE ARKEOLOJİK SİT	
Fevzipaşa Mahallesi, 101 ada, 238, 153 parsel, 462 ada, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 18 parsel,	I. Derece Arkeolojik Sit	
Gevrek Mevkii, 675, 1008 parseller,	I. Derece Arkeolojik Sit	
Karakaya Mevkii, 232 ada, 1 parsel	III. Derece Arkeolojik Sit	091559
Kızılyer Mevkii,	III. Derece Arkeolojik Sit	
Mangereb Boğazı Mevkii, Assesos Kutsal Mevki	I. Derece Arkeolojik Sit	091549
Mercimek Mevkii,	I. VE II. Derece Arkeolojik Sit	
Mercimek Mevkii, Zonguldaklılar Sitesi,	I. VE III. Derece Arkeolojik Sit	
Merkez Mahallesi, Gevrek Mevkii, 12648 parsel,	I. ve III. Derece Arkeolojik Sit	
Merkez Mahallesi, Kızılyer Mevkii,	III. Derece Arkeolojik Sit	
Mermerlik Mevkii, Ta Marmara Mezar Anıtı	I. ve III. Derece Arkeolojik Sit	0915200
Milet Antik Kenti	I. ve II. Derece Arkeolojik Sit	091588
Taşburun Mevkii, Çadırtepe	I. Derece Arkeolojik Sit	0915309
Tavşan Adası, Tavşan Burnu, Tavşan Adası Höyüğü	I. Derece Arkeolojik Sit	
Teichiussa Antik Kenti	I. II. ve III. Derece Arkeolojik Sit	0915215
Kızılyer Mevkii, 1195 parsel,	I. Derece Arkeolojik Sit	24.06.2014 tarih ve 2888 sayılı karar
Kutsal Yol	I. ve III. Derece Arkeolojik Sit	29.01.2015 tarih ve 3485 sayılı karar
Taşınmaz Kültür Varlıkları		
Altınkum Çamlık Mahallesi, 2005 ada, 1 parsel, Sarnıç		

Kaynak: KTB Didim, 2023

Örneğin Kutluay (2016) tarafından gerçekleştirilen Teichiussa Antik Kenti’ni konu edinen bir araştırmada koruma kullanma dengesini sağlayabilecek etkinlik korumayı güvence altına alabilecek imar planı onanmasının ardından uygulama basamağını optimum biçimde yürütebilecek örgütsel bir yapı oluşturulmuştur. Kaynak yaratma, halkın katılımı, korunma ve uygulama hususlarında aktif sorumluluk ve görev almanın yanı sıra yönlendirme ve denetleme gerçekleştirebilecek yönetsel bir yapı oluşturulmuştur. Bölgesel yerel ve küresel ülkesel aktörlerden oluşan bu yapıda mahallede ikamet edenleri temsil edebilecek sivil toplum örgütü veya bir kurul, Didim Belediyesi, Aydın KVKBK, Kültür ve Turizm Bakanlığı yer almıştır. Hazırlanan imar eylem planı Tablo 13’te paylaşılmaktadır. Bu plan Didim kültür varlıklarının korunmasında idari teşkilatlanma için iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Tablo 13. Teikhiussa Sit Alanı Koruma Amaçlı İmar Planı Eylem Planı

Eylem Adı	Sorumlu Kuruluş	İşbirliği Yapılacak Kuruluşlar	Etaplama
Didim-Akbük Sahil Yolu Karayolu güzergahının iyileştirilmesi ve düzenlenmesi	Karayolları Bölge Md.	Karayolları Genel Md.	Orta Vade
Su, atık su ve kanalizasyon altyapısının iyileştirilmesi, yapılması	Belediye	Kültür ve Turizm Bk.	Kısa Vade
Çiftekuyular Deresi'nin ıslahı	DSİ Bölge Md.	Belediye	Kısa Vade
Meydan, yeşil alan, yol gibi kullanımların kamulaştırılması.	Belediye	Fevzipaşa Mahallesi Koruma-Geliştirme Derneği	Kısa Vade
Kurul ve Müze Müdürlüğü tarafından belirlenecek alanlarda kazı çalışmalarının yapılması	Aydın KVKBK	Müze Müd. Belediye	Kısa Vade
Doğal peyzaj dokusunun, orman ve zeytinlik alanların korunması.	İl Orman ve Su İşleri Müd., İl Gıda Tarım ve Hayv. Müd.	Belediye	Sürekli
Kent mobilyaları, aydınlatma gibi elemanların tasarımı ve yerleştirilmesi	Belediye	Kalkınma Ajansı	Uzun Vade

Kaynak: KTB Didim, 2023

2.2.3. Müze Müdürlükleri

Aydın Milet Müze Müdürlüğü Didim ve Söke ilçelerinden sorumlu olan müdürlüktür. Bağlı birimleri Priene Antik Kenti (Söke – Güllübahçe Mahallesi), Didyma Apollon Tapınağı (Didim – Hisar Mahallesi), Milet Antik Kenti (Didim – Balat Mahallesi), Milet Müzesi (Didim – Balat Mahallesi) olarak belirtilmektedir (KVMGM, 2023). Milet Müze Müdürlüğü, Aydın İli, Didim İlçesi, Balat Köyü yakınlarında bulunan Milet Antik Kenti içinde yer almaktadır.

2.3. Didim Taşınmaz Kültür Varlıkları

Didim, zengin bir tarihi ve kültürel mirasa sahip olan bir ilçedir. İlçe sınırları içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları, Didim'in zengin tarihini ve kültürel mirasını yansıtmaktadır. Tablo 14'te Didim Tescilli Yapılar Listesi paylaşılmakta olup ardından turistler ve yerli halk tarafından ziyaret edilen önemli noktalar olarak görülen ve korunmaları için çeşitli önlemler alınan bazı TKV hakkında kısaca bilgi sunulmaktadır.

Tablo 14. Didim Tescilli Yapılar Listesi

	Adı	Dosya No	Env. No	Mahalle Köy Mevkii	Parsel
1	Tonozlu Yapı	09 15 335	1036	Akbük	1-7,14
2	Kilise Kalıntısı	09 15 28	1233	Akbük	38 (Eski 417)
3	Akköy Değirmeni	09 15 1344	1666	Akköy	205,223, 1525
4	Akköy Gözetleme Kulesi	09 15 1344	1667	Akköy	205
5	Su Yolu	09 15 1344	1668	Akköy	223
6	Konut	09 15 230	219	Akköy	731
7	Konut-Kuyu	09 15 230	221	Akköy	734
8	Dükkan	09 15 230	203	Akköy	739
9	Konut	09 15 230	208	Akköy	740
10	Konut	09 15 953	222	Akköy	741
11	Dükkan	09 15 230	209	Akköy	742
12	Dükkan	09 15 230	210	Akköy	743
13	Dükkan-Konut	09 15 620	211	Akköy	746
14	Kütüphane	09 15 230	214	Akköy	752
15	Konut	09 15 230	216	Akköy	762
16	Konut	09 15 230	213	Akköy	767
17	Konut	09 15 230	212	Akköy	768
18	Depo	09 15 230	206	Akköy	771
19	Konut	09 15 1473	207	Akköy	772-773
20	Konut-Dükkan	09 15 230	204	Akköy	774
21	Dükkan	09 15 230	205	Akköy	775
22	Konut	09 15 230	195	Akköy	792-799
23	Konut	09 15 230	197	Akköy	794
24	Konut	09 15 230	194	Akköy	797
25	Konut	09 15 230	217	Akköy	798-918
26	Konut	09 15 230	193	Akköy	805
27	Konut	09 15 230	199	Akköy	808
28	Konut	09 15 230	198	Akköy	809
29	Konut	09 15 230	200	Akköy	813
30	Konut	09 15 230	188	Akköy	829
31	Konut	09 15 230	189	Akköy	834
32	Konut	09 15 230	202	Akköy	835
33	Konut	09 15 959	192	Akköy	839-852
34	Kuyu	09 15 230	201	Akköy	842
35	Konut	09 15 230	191	Akköy	844
36	Konut	09 15 230	190	Akköy	853
37	Konut	09 15 230	187	Akköy	862
38	Konut	09 15 230	185	Akköy	870
39	Konut	09 15 230	186	Akköy	871
40	Eski Kilise (Ayyios Georgiayu)	09 15 230	184	Akköy	878
41	Konut	09 15 230	220	Akköy	910
42	Dükkan	09 15 230	215	Akköy	917
43	Gözetleme Kulesi	09 15 1348	1572	Akköy	937, 938

Tablo 14. Devam

	Adı	Dosya No	Env. No	Mahalle Köy Mevkii	Parsel
44	Kilise	09 15 94	1034	Akbük	1017
45	Mezar	09 15 201	43	Akköy	1162
46	Konut	09 15 230	218	Akköy	1618
47	Panayır (Altın) Adası Kilise	09 15 376	1171	Akbük	2008
48	Sarnıç	09 15 385	843	Akbük	
49	Kutsal Yol	09 15 178	139	Akköy	
50	Sarnıç	09 15 223	1035	Akyeniköy, Çatalan Derinkuyu Mevkii	4
51	Sarnıç	09 15 792	261	Akyeniköy	13
52	Kuyu	09 15 1234	1459	Akyeniköy	445
53	Sarnıç	09 15 1142	1348	Akyeniköy, Kırkiçi Mevkii	716
54	Sarnıç	09 15 974	1181	Çamlık	1
55	Su Kuyusu 1-2	09 15 750	17	Denizköy, Atanaj Deresi Mevki	9
56	Poseidon Altarı 15328	09 15 1183	839	Efeler, Tek ağaç Burnu	15716 (1047)
57	Oda Mezar	09 15 243	282	Fevzipaşa	23
58	Şapel	09 15 243	283	Fevzipaşa	23
59	Sarnıç	09 15 1144	1346	Fevzipaşa, Atanaj Deresi	256
60	Kule	09 15 40	824	Fevzipaşa, Atanaj Deresi	11561-11562
61	Şapel	09 15 189	33	Fevzipaşa, Kocaharip Mevki	13499
62	Helenistik Dönem Mezar Yapısı	09 15 304	840	Hisar	1412
63	Konut			Hisar	1597
64	Konut	09 15 43	972	Hisar	1680
65	Konut	09 15 43	973	Hisar	1683
66	Konut	09 15 43	974	Hisar	1684
67	Konut	09 15 43	975	Hisar	1686
68	Kilise Cami	09 15 39	841	Hisar, Cumhuriyet Cad.	1703
69	Konut	09 15 43	828	Hisar, Aşıklar	1718
70	Kazı Ekibi Deposu (Hastane)	09 15 340	842	Hisar, Mabel Sokak	1733
71	Konut	09 15 607	829	Hisar, Mabel Sokak	1735
72	Konut	09 15 43	976	Hisar	1744
73	Konut	09 15 1248	977	Hisar	1745
74	Konut	09 15 858	835	Hisar, Mabel Sokak	1748
75	Konut	09 15 1058	1544	Hisar	1794
76	Konut	09 15 1188	978	Hisar	1838
77	Konut	09 15 1220	831	Hisar, Meltem Sokak	1842
78	Konut	09 15 1120	1343	Hisar	1843
79	Şapel	09 15 522	825	Hisar	1878
80	Konut	09 15 43	965	Hisar	1891
81	Konut	09 15 43	838	Hisar, Dülger Sokak	1894
83	Konut	09 15 43	836	Hisar, Cumhuriyet Cad.	1944
84	Konut	09 15 1244	833	Hisar, Dülger Sokak	1946
85	Konut	09 15 43	966	Hisar	1953
86	Şapel	09 15 43	834	Hisar, Doğan Sokak	1955
87	Konut	09 15 43	832	Hisar, Doğan Sokak	1958
88	Konut	09 15 586	1039	Hisar	1965
89	Konut	09 15 43	967	Hisar	1967
90	Konut	09 15 43	968	Hisar	1984
91	Konut	09 15 43	969	Hisar	1986
92	Konut	09 15 43	970	Hisar	1994
93	Konut	09 15 43	971	Hisar	1997
94	Konut	09 15 791	23	Hisar	2610
95	Konut	09 15 43	837	Hisar, Cumhuriyet Cad.	7616
96	Konut	09 15 935	827	Hisar	2-3 (Eski 1597)
97	Yapı Kalıntısı	09 15 1329	1719	Hisar	23 (Eski 1708)

Kaynak: <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/102051,didim-anit-pdfpdf.pdf>

2.3.1. Milet (Miletos) Antik Kenti

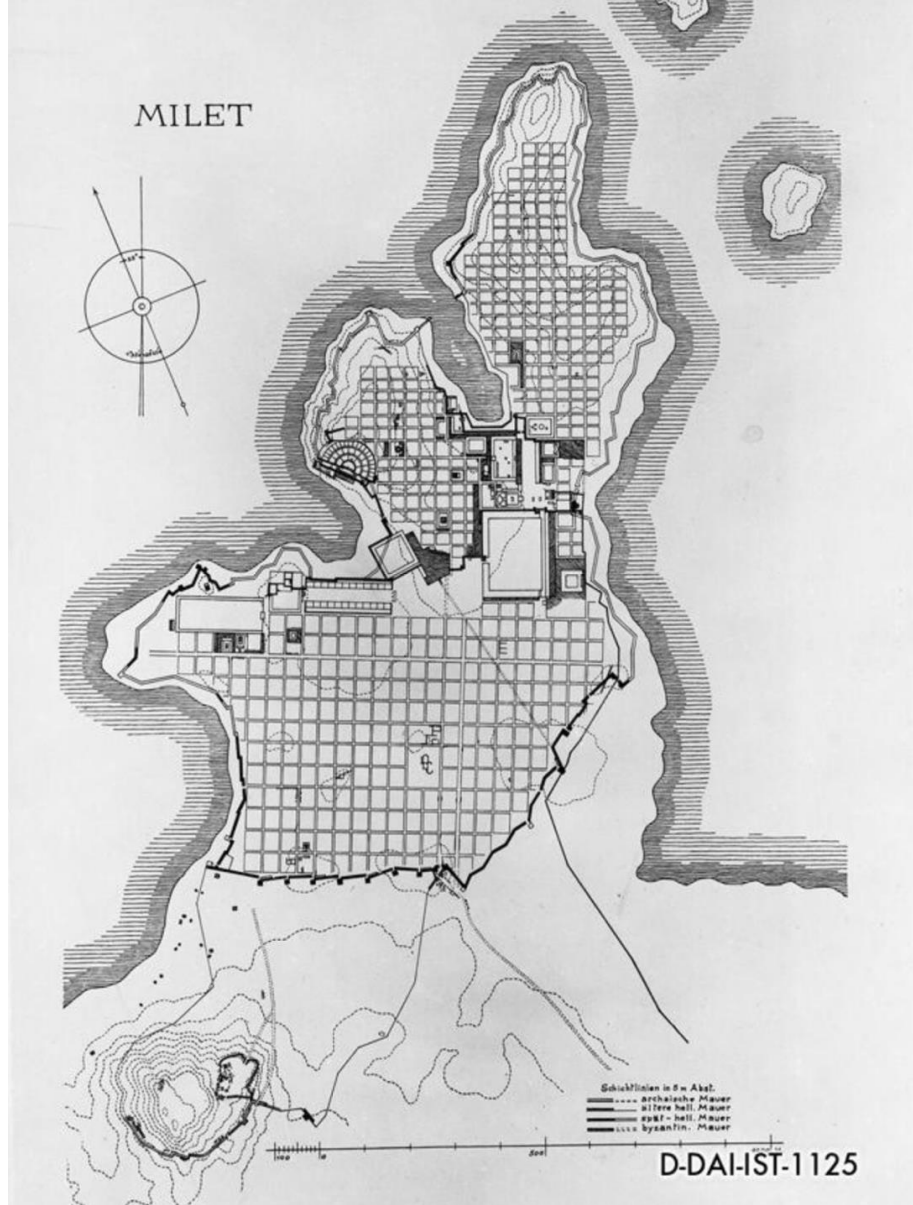
Balat Mahallesi, Didim ilçesi sınırları içerisinde yer alan bir bölgedir. M.Ö. 2000'li yıllarda önemli bir Miken kolonisi olarak kurulan ve ticari açıdan oldukça gelişmiş olan Milet (Miletos), bu özelliğini Roma İmparatorluğu döneminde de devam ettirmiştir. Ancak Bizans İmparatorluğu zamanında, Latmos Körfezi'ne akan Büyük Menderes Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla dolması sonucu ticari önemini yitirmiştir. Bölge, 13. yüzyılda Menteşe Beyliği tarafından ele geçirilmiş ve Türkler tarafından Balat olarak adlandırılmıştır. Balat, dönemde Menteşeoğulları'nın başkenti olup parlak bir dönem yaşamıştır. Milet, yetiştirdiği filozofları ile Antik Çağ'ın bilim, kültür ve sanat merkezidir. Bilimin ve felsefenin öncüsü Thales gibi filozoflar doğa bilimleri, astronomi, matematik ve geometri alanlarında önemli çalışmalar yapmış; hatta M.Ö. 585'teki güneş tutulması doğru bir şekilde hesaplanarak, günümüzde de kullanılan bazı matematik teoremleri keşfedilmiştir (Yıldırım, 2012). Bölgenin coğrafya bilimi açısından da ayrı bir önemi vardır. Anaksimandros gibi filozoflar haritacılık ve matematik coğrafyanın kurucuları olarak kabul edilir. Uzayın sonsuzluğu, güneş ve yer ekseninin eğikliği ve gökyüzünün Kutup Yıldızı'nın çevresinde dönmesi gibi kavramlar, bu filozof ve coğrafyacılar tarafından ortaya atılmıştır (Tuncer, 2021, s.149).

Milet Antik Kenti'nde gezebileceğiniz birçok tarihi yapı bulunmaktadır. Bu yapılar arasında tiyatro ve Ortaçağ Bizans kalesi dikkatleri çekerken, ören yerinde Faustina Hamamı, Delfiniyon, İyonik Stoa, Bouleuterion, Tapınak Bulvarı, Heroon, Kutsal Yol, Kuzey Agaro, Liman Anıtı ve St. Michael Kilisesi gibi önemli yapılara da rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra, Milet Antik Kenti'nde Beylikler dönemine ait İlyasbey Camii'si önem arz etmektedir. İlyasbey Camii, Didim'in en nadide eserlerinden biridir. Türk-İslam medeniyetinin mimari eserleri arasında yer alan cami haricinde Milet Antik Kenti'nde bulunan kervansaray ve İlyasbey Camii külliyesi de Türk-İslam medeniyetinin güzel örneklerinden biridir (Milet, 2023).

Milet Antik Kenti'nde gerçekleştirilen ilk arkeolojik kazı çalışmaları 1873'te Fransız araştırmacı Olivier Rayet tarafından başlatılmıştır. Daha sonra Alman arkeologlar Hülsen ve Wiegand bu çalışmalara devam etmiştir. Kazı çalışmalarının başarısıyla 1938 yılında önemli bir dönüm noktasına gelinmiş ve sonraki yıllarda da Alman ekipler tarafından yönetilmiştir. Bugün Bochum Ruhr Üniversitesi tarafından

sürdürülmekte olup, bölgedeki tarihi kalıntıların keşfi, korunması ve antik kentin geçmişi hakkında daha fazla bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır (Tuncer, 2021, s.149).

Şekil 12. Miletos Antik Kenti-Kent Planı

Kaynak: <https://arachne.dainst.org/entity/886/image/133539>

Milet Tiyatrosu, Greko-Romen mimarisinin güzel bir örneğidir. Helenistik dönemde 5300 kapasitesiyle yapılan tiyatro, Roma döneminde 15 bin kişiye kadar çıkarılarak üç katlı anıtsal bir tiyatroya dönüştürülmüştür. Tiyatro, liman körfezinin hemen yanında konumlanmış ancak zamanla toprakla dolmuştur. Sahne binasına ait

yapı parçaları hala tiyatro önünde görülmektedir. Günümüzde tiyatronun üçüncü katında Bizans ve Osmanlı dönemlerine ait bir kale kalıntısı yer almaktadır. Tiyatro atmosferini canlı tutan galeriler ve ayakta kalan parçalar ve galerilerin içinden geçen basamaklar takip edilerek, tiyatronun arkasındaki antik limana ulaşılabilir. Milet Antik Kenti, Büyük Menderes Nehri'nin alüvyonlarla dolmasından önce dört büyük limana sahip olmuştur. Bu limanlardan geriye kalan tek örnek Triton adı verilen yarı insan yarı balık şeklindeki kabartmalı anıt limandır. Bu liman, dönemde kentin dönemin ticari hayatının en önemli merkezlerinden biridir (Söke, 2023).

Milet Antik Kenti'nde birçok tarihi yapı ve bölge bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan St. Michael Kilisesi, tiyatrodan Güney-doğu yönünde patika boyunca inilerek erken Türk ve erken Hristiyan yapılarından oluşan bir bina kompleksiyle ifade bulunmaktadır. Bölgede ayrıca Türk hamamlarının yer aldığı bina ve Kırk Adımlı Camii de yer almaktadır (Müze, 2023). Aslan Limanı Alanı, antik dönemde Milet'in önemli bir limanı olarak bilinmektedir. Nadir kapatılabilen limanlardan biri olan Aslanlı Liman, antik Milet'in diğer iki limanı olan Humey Tepe Limanı ve Doğu Limanı ile bölgenin ticaret hayatını canlandırmıştır (Tuncer, 2021, s.152).

Milet'in merkezi ise Aslan Limanı'nın hemen güneyinde yer alan Kuzey Agora Bölgesidir. Helenistik dönemde inşa edilen L şeklindeki Dor stoası, sahile uzanan dükkân ve depolardan oluşmaktadır. Stoa'nın sadece temelleri günümüze kadar korunabilmiştir. İkinci agorası olan Güney Agora Bölgesi ise Kuzey Agora'nın güneyinde yer almaktadır. Pazar Kapısı'nın anıtsal cephesi, Kuzey Agora'dan gelen girişe sahiptir. Derinliği 5m, yüksekliği 16m, genişliği yaklaşık 30m olan kapının ikinci katındaki nişlerde savaşılan imparator heykelleri sergilenmiştir (Müze, 2023).

Milet Antik Kenti'nin tiyatro alanının güney tarafında yer alan yapı, M.Ö. 197-160 döneminde Bergama Kralı II. Eumenes tarafından finanse edilerek inşa edilmiştir. Bitişikteki stadyum, bouleteriona paralel ve Güney ve Kuzey Agoralarını dik açılarla paralel olarak konumlandırılmıştır. Milet Stadyumu, antik dönemde atletizm yarışmaları ve diğer sportif etkinlikler için kullanılmıştır. Bugün ise ziyaretçilerine antik dönemin spor kültürü hakkında fikir vermektedir (Müze, 2023).

İlyas Bey Külliyesi, Anadolu Selçuklu Beylikleri dönemine ait olup, Menteşe Beyi İlyas Bey tarafından 1404 yılında yaptırılmıştır. Milet Antik Kenti içerisinde yer alan cami, medrese ve hamam yapıları grubu benzersiz bir külliye'dir. Külliye'nin bulunduğu alanın etrafında, Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen ve Bizans döneminde yenilenen hamam ile çeşitli yapı kalıntıları mevcuttur. Etrafı asırlık melengiç ağaçları ile çevrili alan ve külliye'nin yapısal bütünlüğü büyük oranda korunmuştur. Ayrıca hamamların kısmen, caminin ise tamamen ayakta olduğu görülmektedir. Ancak medresenin üst örtüsü günümüze ulaşamamıştır. İlyas Bey Camii, aynı zamanda Koca Cami ya da Cuma Cami olarak da bilinmektedir. Mimari biçimi, taş işçiliği, inşa tekniği, bezemeleri, özgün cephe tasarımı ile Beylikler dönemindeki tek kubbeli camilerin en görkemli örneklerindendir. Cami, son cemaat yeri bulunmayan şadırvanlı bir avlunun güneyinde yer almaktadır. Avlu, üç yönden medrese yapıları ile çevrilmiştir. İlyas Bey Camii'nin mihrap süslemesinde bitkisel ve geometrik süslemelere ek olarak yazı da kullanılmıştır. Yapıda inşa kitabesi yanı sıra dini içerikli on bir adet kitabe de yer almaktadır. İlyas Bey Camii, Milet Antik Kenti'nin önemli yapılardan biridir ve ziyaretçilere Anadolu Selçuklu Beylikleri dönemi mimarisine ilişkin önemli bir örnek sunmaktadır (Milet, 2023).

Yapının restorasyonu Söktaş Tekstil Sanayi ve Ticaret A.Ş. sponsorluğunda, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Aydın Bölge Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, Aydın KTVKBK ve Milet Müze Müdürlüğü denetiminde KA-BA Eski Eserler Koruma Değerlendirme adlı şirket tarafından gerçekleştirilmiştir. Koruma ve onarım çalışmaları kapsamında "Milet İlyas Bey Külliyesi, Alan Yorumu ve Sunumu Planı ve Koruma Onarım, Çevre Düzenleme ve Sergileme Uygulamaları Projesi" Ekim 2007'de başlatılmış ve 2011 yılında tamamlanmıştır. Bu uygulama sonrasında külliye "Milet İlyas Bey Külliyesi, Balat, Türkiye" adıyla Avrupa Birliği Kültür Mirası ödülüne layık görülmüştür (Milet, 2023). İlyas Bey Külliyesi'nin korunarak gelecek nesillere aktarılması hem kültürümüzün zenginliğini korumak açısından hem de turizm potansiyeli bakımından önemlidir. Mevkide bulunan bazı eserler, özellikle agora kapısının önemli kısımları Almanya'daki Pergamon Müzesi'ne taşınmıştır. Bu durum, antik kentin tarihi dokusunun bir kısmının yurt dışına çıkarılması nedeniyle bazı eleştirilere neden olmaktadır. Buna rağmen, Milet Antik Kenti'nin çarşı kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir.

Milet Ören Yerinde yer alan, Milet tiyatrosunun önünde konumlandırılan ve Menteşeoğulları döneminde yapılan Selçuklu kervansarayı turistlerin dinlenebileceği bir kafe ve antik yerleşimlerle ilgili hediyelik eşya satan bir dükkân ile ziyarete açıktır (Tuncer, 2021, s.154).

Milet Ören Yerinde yer alan ve Anadolu'daki en büyük Roma Hamamlarından biri olan Faustina Hamamı, Roma İmparatoru Aurelianus'ın eşi için inşa edilmiştir. Ilık, sıcak, soğuk bölümlerin yer aldığı hamamda nehir tanrısı ve aslan heykellerinin birer kopyası bulunmaktadır. Orijinal eserler Milet Müzesi'nde sergilenmektedir (Söke, 2023).

Milet Ören Yeri'nde yer alan eserlerin korunarak yerinde sergilenmesi, kültürel mirasın sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşısa da 20. yüzyılda Milet Antik Kenti'nde gerçekleştirilen Alman arkeolojik araştırmaları sonrasında bazı olumsuz örnekler yaşanmıştır. Alman arkeolog Theodor Wiegand yönetimindeki kazı ve araştırmalar sonucunda 1903 yılında Milet Güney Agorası tespit edilerek dönemin Alman Kralı II. Wilhelm'e sunulmuştur. Daha sonra ise 1907-1908 döneminde Milet Güney Agorası'nda bulunan "Pazar Kapısı" taşlarının numaralandırılmasıyla 750 tonluk yapı Almanya'ya taşınmıştır. Bunun yanında antik kentin meclis binası önünde yer alan üç yüze sahip mermer anıt da bu eserler ile kaçırılmıştır. Eserler hala Berlin Bergama Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu durum, antik kentin tarihi dokusunun bir kısmının yurt dışına çıkarılması nedeniyle bazı eleştirilere neden olmuştur (Tuncer, 2021, s.157).

2.3.2. Milet Müzesi

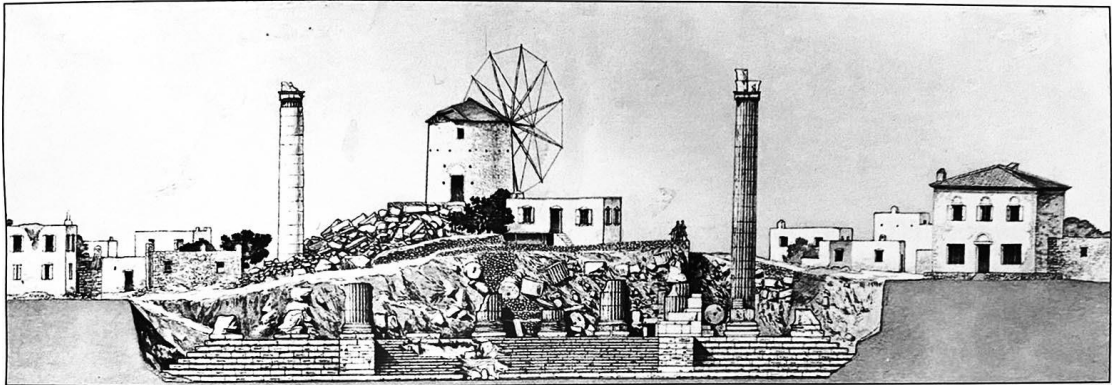
Milet antik kentinin içinde yer alan Balat yerleşmesindeki Milet Müzesi, 1973 yılında açılmış ve 2011 yılında yeni binasıyla hizmet vermeye başlamıştır. Müze, bahçe teşhiri ve kapalı alan teşhirinden oluşmaktadır. Bahçe sergisi, Milet şehrini simgeleyen aslan heykelleri, sütun başlıkları, mimari elemanlar, lahitler, yazıtlar, mezar stelleri gibi birçok antik eserin yer aldığı bir alandır. Kapalı teşhir alanı ise yönetim binasının içinde olup yaklaşık 600 metrekarelik bir alana sahiptir. Bu alanda Priene Antik Kenti, Milet Antik Kenti ve Didim Apollon Tapınağı'na ait buluntular mevcuttur. Müze içindeki canlandırma bölümünde ise Minos Dönemi (M.Ö. 20-15 yy) çeşitli buluntular, Zeytintepe Arkaik Afrodite Kutsal Alanı ve Gacartepe antik yerleşimi eserleri

ziyaretçilerin ilgisine sunulmaktadır. Ayrıca, Didim Apollon Tapınağı'ndan gelen adak eşyaları ve kutsal yol buluntular da müze sergi salonunda yer almaktadır. Priene Antik Kenti'ne ait zengin evlerin buluntuları özellikle Priene bölümünde toplanmıştır. Müzede ayrıca çeşitli dönemlere ait pişmiş toprak eşyalar, bronz eşyalar, cam koku şişeleri, süs eşyaları, madeni paralar, Menteşeoğulları Beyliği dönemine ait İlyas Bey Camii buluntuları gibi eserler yer almaktadır. Arkaik döneme tarihlenen steller ve bitmemiş heykel grubu da sergi mekanında ziyaretçiler tarafından görülebilir. Milet Müzesi bilimsel, teknik ve görsel açılarından örnek bir müze olarak konumlandırılmaktadır (Müze, 2022).

2.3.3. Didyma-Apollon Tapınağı

Didim ilçesinde yer alan kahin kenti olarak ünlenen Didyma, Miletos'tan Didyma'ya bağlanan mermer döşeli kutsal yol üzerinde bulunmaktadır. Yolun sağ ve solunda oturan insan ve yatan aslan heykelleri günümüze ulaşabilmiştir. Kentin denize yaklaşık 4 km uzaklıkta büyük gemilerin bile yanaşabileceği bir limanı olan Panormos adlı limanı da vardır (Taşer, 2012). Didim'in önemli kültür mirasından biri olan Apollon Tapınağı, Hisar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Tapınak, antik dünyanın en önemli mabetleri arasında yer almaktadır.

Şekil 13. 1900'lerde doğudan Apollon Tapınağı

Kaynak: Bumke, 2017

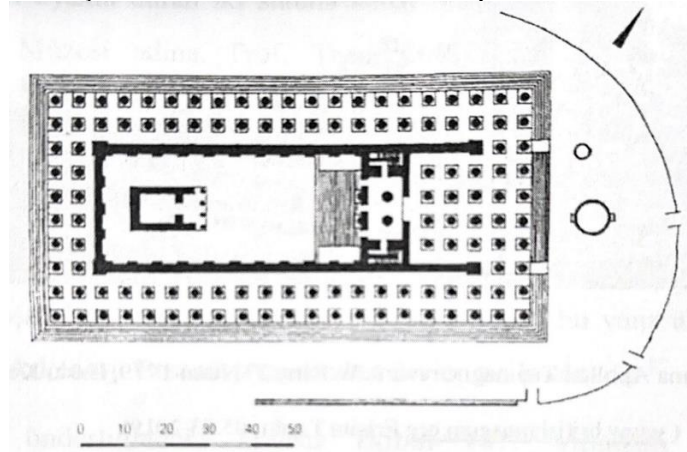
S.C. Newton tarafından 1858 yılında yapılan araştırmalar sonrasında bazı eserler İngiltere'ye götürülmüş, 1962 yılında ise Almanlar burada kazı çalışmalarına

başlamıştır. Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazı çalışmaları sürdürülmektedir (Tuncer, 2021, s.160).

Antik dönemde tapınak, en önemli kehanet merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Didyma, gelecekte haber almak isteyen insanların yoğun ziyaretlerine sahne olmuştur. Antik dönemde insanların fal, büyü ve kehanet gibi şeylere oldukça fazla inanmaları, Batı Anadolu ve Büyük Menderes Havzası'nda yaşayan halkların inanç kültürlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Apollon Tapınağı da bu inanç kültürünün bir ürünüdür ve semavi dinler öncesinde güneş ve kehanetin tanrısı olarak nitelendirilen Apollon adına inşa edilmiştir (Yıldırım, 2012).

Esasında Didyma Tapınağı, ilk olarak M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir. Başlangıçta gösterişli bir yapı olmamasına rağmen, M.Ö. 560 yılında Apollon'a ithaf edilerek Brankhid kahinleri için büyük bir tapınak haline dönüştürülmüştür (Taşer, 2012). Yüzyıllar boyunca "Brankhidler Ülkesi" olarak anılan Didyma Tapınağı, zamanla büyük bir üne sahip olmuştur. Bu ün sayesinde, o dönemin devlet adamları bile akıl danışmak veya yapacakları savaşların sonuçlarını öğrenmek için Didyma'ya gelmiştir (Tuncer, 2021, s.161). M.Ö. 494'te Persler tarafından ayaklanan İyonları cezalandırmak amacıyla büyük zarar görmüştür. Ancak Büyük İskender'in gelişiyle birlikte tapınak yeniden inşa edildi ve uzun yıllar süren yapım süreci boyunca ilaveler eklenerek büyütüldü. M.S. 250'den önce önemini kaybetmeye başlayan tapınak, Hristiyanlığın yaygın hale gelmesiyle yarım bırakılmıştır (Taşer, 2012). Bunun nedeni, Apollon Tapınağı'nın tek tanrılı bir inanç yapısı, kâhinlik ile falcılığın yasaklanmasıdır. Bu durum, tapınağın terk edilmesine ve gelecekte haber veren kahinlerin görev yapamaz hale gelmesine neden oldu. Ayrıca, tapınak en büyük depremlerden biri olan 14. yüzyıldaki depremlerden de ciddi şekilde etkilendi. Bugün ise Didyma Tapınağı, tarihi bir yapı olarak turistlerin ziyaret ettiği bir yer haline gelmiştir (Yıldırım, 2012). Halkın ibadet için yararlandığı "naos" adlı iç avluyu çevreleyen 112 sütuna sahip görkemli bir yapıdır.

Şekil 14. Helenistik Dönem Tapınak Planı

Kaynak: <https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/01/didim-apollon-tapnag-didyma.html>

Tapınak, 85,15 ve 38,39 metre ölçülerinde bir dipterostur. Tasarımı çift sıra sütunlarla çevrili bir mabettir. Kutsal avlu, 17,5 metre yüksekliğindeki duvarlarla çevrili olduğundan yapının üzeri kapalıymış gibi görünmektedir. Her sütun başlık ve kaide dahil 19,60 metre yüksekliğe sahip olup oldukça görkemlidir. Tapınakta yer alan yapraklı, kelebek biçimli, kral tacı gibi "korint" başlıklı sütunlar diğer sütunlardan farklıdır. Kahinlerin misafirlerini kabul ettikleri odada da iki sütun bulunmaktadır. Tapınak, Efes'teki ve Sisam Adası'ndaki tapınaklardan sonra Antik dünyanın en büyük üçüncü tapınağı olarak bilinir (Tuncer, 2021, s.162). Ayrıca kutsal avluya yol sunan kapılar arasındaki tek parça mermer sütun, 70 ton ile dünyanın en ağır mimari elemanlarından biridir (Taşer, 2012).

Görsel 1. Apollon Tapınağı

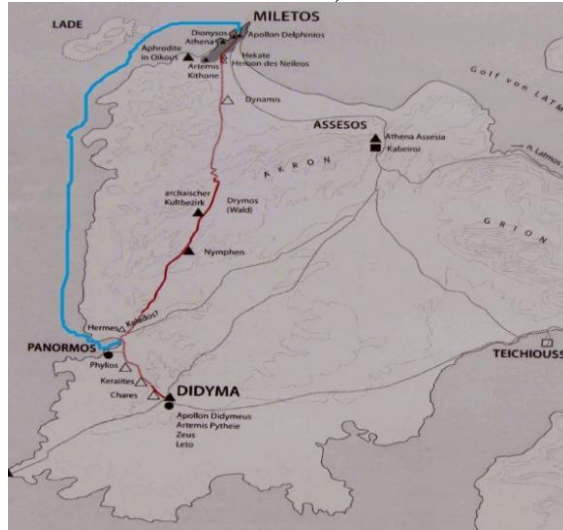
Kaynak: Didim Belediyesi

2.3.4. Kutsal Yol

Didyma Apollon Tapınağı, Helen-Roma dünyasının en büyük tapınaklarından biridir. Tapınağa, Panormos Limanı'nın bulunduğu koydan yürüyerek ulaşılabilir. Limandan başlayan ve "Kutsal Yol" olarak adlandırılan yol, aslan ve rahip heykelleri, sfenks ile çevrilidir. Yol üzerinde, Didyma'ya gelmeden önce "Anta Yapısı" ve "Doğu Yapısı" adı verilen iki yapı da bulunmaktadır. Miletos Antik Kenti'nden gelen bu yol, toplamda 17 km uzunluğundadır ve 3.5 km kadar güneydoğu

yönünde ilerleyerek Apollon Tapınağı'na ulaşmaktadır (Şekil 16). Her yıl çevre illerin de katılımıyla bir yürüyüş düzenlenmektedir. Bu yürüyüş, Türkiye'nin güzel sivil mimari örneklerinin bulunduğu Akköy'den başlayarak Kutsal Yol'un Apollon Tapınağı'na kadar olan 13 km'lik bölümünü kapsamaktadır. Bu etkinlik, Didyma'nın tarihi ve kültürel önemine vurgu yapmakta ve ziyaretçilerin tapınağı daha yakından keşfetmelerine olanak sağlamaktadır (Tuncer, 2021, s.162).

Şekil 15. Miletos-Didyma Arası Deniz ve Kara Yolu Güzergâhları (Antik Dönem Haritası)

Kaynak: <https://ditab.gov.tr/kutsal-yol/>

T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 23.02.2019 tarihinde gerçekleştirilen 217 numaralı toplantı neticesinde 9178 numaralı karar ile sit alanı dışında kalan yapı parselinin Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescillenmek üzere değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Karar metni “Aydın ili, Didim İlçesi, Didim Mahallesinde Kızılyer Mevkiinde bulunan, tapunun 1529, 1530, 1531, 1532, 1533, 1535, 1536, 1537 adalar ve tüm parselleri, 291 ada, ve 292 ada 1 parsel, 1284 ve 1285 parsel numaralarında kayıtlı taşınmazlar ile ilgili olarak mevcut imar planı ile kadastral sınırlardaki uyumsuzluğun giderilmesi amacıyla hazırlanan 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planı değişikliğine esas kurum görüşümüzün talep edildiği Didim Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğünün 08/10/2018 tarih ve E.3321 sayılı yazısı ile Aydın Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Uzmanlarının 20/02/2019 tarihli raporu okundu. Ekler ve konuya ilişkin Kurulumuza sunulan tüm bilgi ve belgeler üzerinde yapılan incelemeler ve

görüşmeler sonucunda; Aydın İli, Didim ilçesi, Didim Mahallesi Kızılyer Mevkiinde bulunan, 1534 ada, 1, 2, 3,4, 5, 6, 7, 14, 15, 16 parsel; 1529 ada, I, 2. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 parsel; 1528 ada, 3, 4, 5, 6, 7, 8 parseldeki taşınmazların 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı özelliği gösterdiğinden Kumlumuzun 29/01/2015 tarih ve 3485 sayılı kararı ile belirlenen Kutsal Yol I. ve III. Derece Arkeolojik Sit sınırlarının ve bahse konu taşınmazların birlikte gösterildiği kararımız eki sit haritasının uygun olduğuna, sit sınırlarında yapılacak her türlü uygulama öncesinde Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 05/11/1999 tarih ve 658 sayılı ilke karar gereğince Kurulumuzdan izin alınması gerektiğine, tapunun 1530, 1531, 1532,1533,1535,1536, 1537 adalar ile 291, ve 292 ada ve 1284 ve 1285 parsellerde kayıtlı taşınmazlara ilişkin 1/1000 ölçekli Uygulama imar planı hazırlanması talebinin; söz konusu parsellerin sit alanı dışında kaldığı anlaşıldığından ilgili belediyesince değerlendirilmesi gerektiğine karar verildi” şeklindedir.

Görsel 2. Günümüzde Kutsal Yol

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/5881/didim-kutsal-yol>

2.3.5. Akköy

Akköy, Didim'in eski yerleşmelerinden biri olup Batı Anadolu'nun tipik köy yerleşimlerine bir örnektir. Yerleşme, denize kıyısı olmasına rağmen gelenek, üretim biçimi, güvenlik, iklim ve inşaat imkanları gibi nedenlerle kıyıdan içeri konumlanmıştır. Neredeyse her evin bembeyaz olması nedeniyle bu adı almıştır (Kayın, 2012). Rumların

1922 yılına kadar yaşadığı Akköy'de, Milet'e arkeolojik kazı için gelen Almanlar tarafından desteklenen bir okul ve Ayios Georgiya adını taşıyan bir kilise inşa edilmiştir. Eskiden Rum evleriyle dikkat çeken Akköy, sivil mimarinin güzel örneklerini barındırmaktadır. Ancak, yeni iskan sürecinde zeytincilik ve bağcılığın yerini tütün üretimi almış, ticari hareketlilik durgunlaşmış ve bazı binalar işlevsiz hale gelmiştir. Günümüzde ise ekonominin balıkçılıkla desteklendiği Akköy'de, zeytinciliğe önem verilerek canlandırılması çalışmaları yapılmakta ve turizme kaynaklık edecek değerler bulunmaktadır. Bu değerlerden biri, resim atölyesi Cafe Olive'dir. Batı Anadolu ve Akdeniz kültürünün ölümsüz bir parçası olan zeytin ağacının isminden esinlenerek adlandırılan bu sanat galerisi, resim atölyesi olarak hizmet vermektedir. Mekânda, köy hayatına, kırsala ve Batı Anadolu'da yaşama bakış açısından ilham alınarak yapılan çalışmalarla üretilen çok sayıda resim sergilenmektedir. Gösterilen renk çokluğu ve sadeliyle beraber, turistlerin ilgisini çeken ve bölgenin önemli bir turistik değeri haline gelen bir yerdir (Tuncer, 2021, s.167).

Görsel 3. Akköy

Kaynak: <https://www.didimguide.com/akkoy/>

Depoların kesme taş dokulu yüksek duvar ve kemerli geniş demir kapıları oldukça etkileyici bir görünüme sahiptir. Bu depolardan biri restore edilerek kütüphane haline getirilmiştir. Kütüphane şu an kapalı olmasına rağmen, yakın gelecekte tekrar ziyarete açılması planlanmaktadır. Akköy Kütüphanesi'nin kurucusu olan Güven

Pamukçu, ilk sayısını Akköy Muhtarlığı adına çıkardığı derginin ardından, daha sonraki sayılarını "Akköy Kültür, Sanat, Edebiyat, Turizm ve Geliştirme Derneği" tarafından yayınlanan "Akköy Kültür, Sanat, Edebiyat Dergisi" ile 16 yıl boyunca kesintisiz bir şekilde yerel ve genel kültüre hizmet etmiştir (Kayın, 2012). Akköy sokaklarına ünlü yazar ve şairlerin isimleri verilmiştir. Milet Ören Yeri'nde kazı yapan ekip, "Alman Kulesi" adıyla bilinen bir binada yaşamaktadır. Akköy'de tarihi değeri pek bilinmeyen ancak ilginç bir hikayesi olan Atatürk büstü bulunmaktadır. Büst, Akdeniz ve Adalar Denizi'ne bakan sağ tarafa dönük ve askeri üniformalıdır. Bu, İtalya'nın Antalya'ya göz dikmesine karşılık olarak yapılmıştır. Büst, eski yerinden kaldırılmıştır ancak önümüzdeki günlerde orijinal haliyle tekrar yapılması planlanmaktadır (Tuncer, 2021, s.167).

Görsel 4. Akköy Güven Pamukçu Kütüphanesi

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4. Didim TKV Korunmasında İzlenen Yöntemler

2.4.1. Belgeleyerek Koruma Yöntemleri

Didim ilçesine ait tescilli yapılardan seçilen ve belgeleyerek koruma yöntemlerine örnek teşkil eden bazı yapılar araştırmanın devamında paylaşılmaktadır.

2.4.1.1. Tarla (1597 Parsel)

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir. Sehven 1663 Parseldeki konut yapısı tescil edilmek istenirken tarla vasıflı, mülkiyeti Didim Belediyesi'ne ait tarla tescillendiğinden kararın 1663 parsel numarası ile düzeltilmesi gerekmektedir.

Görsel 5. 1597 Parsel (yeni 4386 ada 3 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.2. Konut (1680 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 6. 1680 Parsel (yeni 4383 ada 3 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.3. Konut (1683 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 7. 1683 Parsel (yeni 4381 ada 6 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.4. Konut (1684 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 8. 1684 Parsel (yeni 4381 ada 7 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.5. Konut (1718 Parsel)

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 9. 1718 Parsel (yeni 4412 ada 2 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.6. Eski Hastane Binası (1733 Parsel)

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu’nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir. Alman Arkeoloji Enstitüsü Didyma Kazı Başkanlığı’na “Kazı Deposu” olarak tahsislidir. Mülkiyeti Hazine’ye ait, kullanım hakkı Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndadır.

Görsel 10. 1733 Parsel (yeni 4397 ada 1 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

2.4.1.7. Konut (1735 Parsel)

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir. Didim Belediyesi'nin Kamulaştırma şerhi mevcuttur.

Görsel 11. 1735 Parsel (yeni 4397 ada 3 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

2.4.1.8. Konut (1744 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 12. 1744 Parsel (yeni 4396 ada 19 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.9. Konut (1745 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 13. 1745 Parsel (yeni 4396 ada 17 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.10. Konut (1748 Parsel)

 zmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir. Didim Belediyesi'nin Kamulaştırma şerhi mevcuttur.

Görsel 14. 1748 Parsel (yeni 4396 ada 3 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

2.4.1.11. Konut (1838 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 15. 1838 Parsel (yeni 4409 ada 4 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.12. Konut (1842 Parsel)

 zmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir. Didim Belediyesi'nin Kamulaştırma şerhi mevcuttur.

Görsel 16. 1842 Parsel (yeni 4409 ada 7 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.13. Konut (1958 Parsel)

İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 17. 1958 Parsel

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.14. Konut (1984 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 18. 1984 Parsel (yeni 4430 ada 14 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.15. Konut (1986 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 19. 1986 Parsel (yeni 4430 ada 13 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.16. Konut (1994 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 20. 1994 Parsel (yeni 4430 ada 8 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.17. Konut (1997 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 21. 1997 Parsel (yeni 4430 ada 6 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.1.18. Konut (2610 Parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.02.2012 gün ve 443 sayılı kararı ile tescillidir.

Görsel 22. 2610 Parsel (yeni 4396 ada 13 parsel)

Kaynak: Didim Belediyesi

2.4.2. Yerinde Koruma Yöntemleri

Didim ilçesine ait tescilli yapılardan seçilen ve yerinde koruma yöntemlerine örnek teşkil eden bazı yapılar araştırmanın devamında paylaşılmaktadır.

2.4.2.1. Yoran Anı ve Mübadele Evi (1946 Parsel)

Mübadele, tarihi ve devletler arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucu düşman kılınan iki milleti etkileyen bir olaydır. Türkler ve Rumlar yüzyıllardır aynı coğrafyada birlikte yaşamaktadır. Ancak Balkan savaşları sonrasında Müslüman nüfus azınlık durumuna düşmüş ve Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında Ortodoks olan Rumlar Anadolu'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu süreçte Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi gerçekleştirilmiştir. 1 milyon 200 bin Ortodoks Hristiyan Rum Yunanistan'a gönderilirken 500 bin Müslüman Türk de Türkiye'ye yerleştirilmiştir. Bu zorunlu göç nedeniyle yüz binlerce insanın hayatı değişmiş ve mübadiller adaptasyon uğraşındayken kimlik ve kültürlerini korumak için çaba sarf etmiştir. Hisar Mahallesi (Yoran) ve Akköy gibi yerlere yerleştirilen mübadil nüfusun izleri hala Didim'de bulunmaktadır. Mübadil nüfusun yanı sıra Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin kültürü de Didim'de sergilenmektedir. Didim Belediyesi tarafından restore edilen ve turizme kazandırılan tarihi yapılarda, mübadillerin ve muhacirlerin eşyaları, giysileri ve fotoğrafları bulunmaktadır. Bu sergiler, ziyaretçilere bu önemli olayın etkilerini göstermektedir (Tuncer, 2021, s.163).

Ev, Didyma Apollon Tapınağı'na oldukça yakın bir konumda yer almaktadır ve evin yakınlarında günümüzde Hisar Camii olarak yararlanılan kilise konumlandırılmıştır. Yoran Mahallesi'nin küme evlerinden olan yapı Hisar Mahallesi öncesinde Rum köyü olup muhtemelen köyün papazı tarafından kullanılmıştır. 1924'ün sonrasında mübadele nedeniyle köye yerleşen tüccar Mehmet Efendi ve ailesi tarafından kullanılan anı evi 1955 depreminde önemli düzeyde hasar almıştır. 1977'de düşen yıldırım neticesinde oldukça yıpranmıştır.

Uçar (2017) tarafından hazırlanan raporda sakız tipi konut olduğu, 19. yüzyıl salonunda inşa edildiği belirtilen yapının zemin katı T planlı bir giriş holü ile doğu yönde depo, batı yönde bir oda ile mutfak mekanından, üst katta ise bir iç sofa ile

sofanın doğu ve batısına konumlanmış dört odadan meydana geldiği belirtilmektedir. Bu dönemde yapının kuzey cephesi ana giriş kapısı üzerinde demir korkuluklu balkon mevcuttur. 1924'ten sonra yerleşen ailenin yapının bahçe bölümüne helâ ve ocak birimi eklediği, merdiven altına konumlanan helâ bölümünü yunmalığa dönüştürdüğü, kuzey cephede konumlanan demir korkuluklu balkonu kaldırarak, kapı girişini pencereye çevirdiği bildirilmektedir. Rapor döneminde kullanılmama nedeniyle tahrip olduğu belirtilen yapıda ahşap kapı, pencere ve merdivenlerin yakın zamanda yok olduğu aktarılmaktadır.

Didim Belediyesince satın alınarak kamulaştırılan Yoran Mübadele Anı ve Kültür Evi, restorasyon işleminden geçirildikten sonra 14 Mart 2019 tarihinde ziyarete açılmıştır. Özellikle mübadele yıllarındaki günleri canlandırmayı hedefleyen sergiler, ziyaretçilere o dönemin hayatını anlatmayı amaçlamaktadır. Ülke tarihimizin önemli bir parçası olan mübadele, bu ev ve sergiler sayesinde gelecek nesillere aktarılmaktadır (Didim Belediyesi, 2023). Yapının restorasyon öncesi ve sonrasındaki durumu aşağıda paylaşılmaktadır.

Görsel 23. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Öncesi ve Sonrası

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Görsel 24. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Zemin Kat Güneybatı Yönde Konumlanan Oda

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Görsel 25. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Çalışması

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Görsel 26. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Sonrası Dış Cephe

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Görsel 27. 1946 Parsel (yeni 4428 ada 9 parsel)- Restorasyon Sonrası İç mekân

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

2.4.2.2. Şapel 1878 parsel (yeni 4418 ada 1 parsel)

1878 parselde kayıtlı 19. yy. da inşa edilmiş Ortodoks mezhebine ait Şapel ve aynı parselde kayıtlı konut, Aydın ili Didim İlçesi Hisar Mahallesi Apollon Tapınağı Arkeolojik Sit Alanı'nda yer almaktadır. 1070 m²'lik bir arazi içinde yer alan 1878 parselde kayıtlı Şapel, İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile "Avlulu İki Ev" olarak tescil edilmiştir.

1878 parselde kayıtlı Şapel, dini yapı işlevini burada yaşayan Rumların mübadele sonucu Yunanistan'a göç etmesine kadar sürdürmüştür. Türklerin Yoran'a yerleşmesiyle bina, işlev değişikliğine uğrayarak KINACI Ailesi tarafından 1990'lı yıllara kadar konut olarak kullanılmıştır. Yeni işlevine bağlı olarak yapıya farklı dönemlerde müdahaleler olmuştur (pencere ve kapı açıklıkları kapatılmış, yeni pencere ve kapılar açılmış, eklentiler inşa edilmiştir).

Yoran'da yaşayan halkın bir kısmının 1955 yılında yaşanan deprem sonrasında bugünkü Yenimahalle'de yapılan evlere taşınmasıyla Şapel binası konut işlevini yitirerek, Kınacı Ailesi tarafından ahır olarak kullanılmaya başlanmıştır. Zaman içinde Kınacı Ailesi'nin 1. kuşağa mensup üyelerinin vefatıyla yapı tamamen boşaltılmıştır. Didim'in özellikle 1980'li yıllarda yoğun göç almasıyla Yoran'da kaçak yapılaşma başlamıştır. 1878 parselin bitişiğindeki parselde bulunan eski taş binanın yıkılmasından sonra yerine kaçak bir yapı inşa edilmiştir.

Şapel binasının güneybatısında yer alan yine 1878 parselde kayıtlı bina da Yoran'da 19. yy. sonunda inşa edilen sivil mimarlık örneklerindendir ve konut olarak inşa edilmiş ve kullanılmıştır. 1878 parselde kayıtlı bu iki yapı, Kınacı Ailesi tarafından kiraya verilmiş, Şapelin yanındaki bina konut olarak kullanılırken, Şapel depo işlevi görmüştür.

Görsel 28. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Öncesi

Kaynak: Didim Belediyesi

Görsel 29. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Çalışması

Kaynak: Didim Belediyesi

Görsel 30. 1878 Parsel (yeni 4418 ada 1 parsel) – Restorasyon Sonrası

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

2.4.2.3. Hisar Camii 1703 Parsel (yeni 4380 ada 6 parsel)

Hisar Mahallesi, Didim'deki Antik Çağ tapınaklarına ve dini yapılarına ev sahipliği yapmasıyla bilinmektedir. Bu bölgede yer alan bir kilise, mübadil Müslüman Türkler tarafından camiye çevrilmiştir. Günümüzde hala ibadete açık olan cami, yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Hisar Mahallesi'nde, tek tanrı inancının mabedi olarak önce kilise olarak kullanılmış ve daha sonra camiye dönüştürülmüş tarihi bir yapı olan Hisar Cami yanında antik çağların karmaşık çok tanrılı inancının bir eseri olan tapınak da yer almaktadır. Hisar Mahallesi'nde restore edilen diğer tarihi yapılar arasında Panel Evi yer almaktadır. Bu bina, çeşitli etkinliklerin düzenlendiği tapınağın yakınında bulunmaktadır. Ayrıca, Didim'e yerleşen İngiliz vatandaşların pazar günleri ibadet ettikleri bir şapel de Hisar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şapel, taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir ve bölgenin tarihi dokusunu yansıtmaktadır. Hisar Mahallesi, tarihsel ve kültürel açıdan zengin bir geçmişe sahip olmasıyla ziyaretçilerin ilgisini çeken önemli bir turistik bölgedir (Tuncer, 2021, s.164).

Apollon Tapınağının karşısında yer alan Hisar Cami, 1830'da inşa edilen bir kilisedir. İzmir II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 29.04.1998 tarih ve 7720 sayılı kararı ile tescillenen yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek cami haline getirilmiş ve 2020'de ibadete açılmıştır.

Görsel 31. 1703 Parsel (yeni 4380 ada 6 parsel)

Kaynak: <https://life-in-turkey.livejournal.com/659784.html>

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından çekilmiştir.

Görsel 32. 1703 Parsel (yeni 4380 ada 6 parsel)

Kaynak: Bumke, 2017

2.4.2.4. Konut 1686 Parsel (yeni 4381 ada 9 parsel)

Aydın Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.01.2008 gün ve 1316 sayılı kararı ile tescillidir. Rölöve-Restitüsyon-Restorasyon Projesi malik tarafından hazırlanmış, kurula sunulmuş, onay almış ve restore edilmiştir.

Görsel 33. 1686 Parsel (yeni 4381 ada 9 parsel)- Kavala (Restorasyon  ncesi)

Kaynak: Didim Belediyesi

Görsel 34. 1686 Parsel (yeni 4381 ada 9 parsel)- Kavala (Restorasyon Sonrası)

Kaynak: Fotoğraf yazar tarafından seçilmiştir.

2.4.3. Taşıyarak Koruma Yöntemleri

Didim ilçesine ait tescilli yapılardan seçilen ve taşıyarak koruma yöntemlerine örnek teşkil eden bazı yapılar araştırmanın devamında paylaşılmaktadır.

2.4.3.1. Milet Ören Yeri

Milet Ören Yerinde bulunan eserlerin başta agora kapısı olmak üzere önemli kısımları Almanya'daki Pergamon Müzesine Taşınmıştır. Çarşı kalıntılarından geriye kalan kısım alanda yer almaktadır.

Görsel 35. Milet Ören Yeri- Çarşı Kalıntıları

Kaynak: Didim Belediyesi

Daha önce aktarılan ve Anadolu'daki en büyük Roma Hamamlarından biri olan Faustina Hamamı'nda da benzer bir durum söz konusudur. Kopya eserlerin bazılarını alanda yer verilirken orijinal eserler Milet Müzesi'nde sergilenmektedir.

Görsel 36. Milet Ören Yeri- Faustina Hamamı

Kaynak: Didim Belediyesi

Ayrıca 20. yüzyıl başlarında, Alman arkeolog Theodor Wiegand yönetimindeki Alman arkeolojik araştırmaları ve kazıları sonrası 1903 yılında Milet Güney Agorasını tespit ederek dönemin Alman Kralı II. Wilhelm'e sunmuştur. 1907-1908 yıllarında ise Milet Güney Agorası içerisinde yer alan “Pazar Kapısı” taş taş parçalara ayrılarak numaralandırılmış ve 750 tonluk bu yapı Almanya'ya taşınmıştır. Bunun yanında Milet Antik Kenti meclis binası önünde yer almakta olan üç yüze sahip mermer anıt da bu eserler ile kaçırılmıştır. Bu eserler halen Berlin Bergama Müzesinde sergilenmektedir (Tuncer, 2021, s. 152). Eserlerin korunarak yerinde sergilenmesi kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak mecbur kalındığında başvurulması gereken yol olan taşıyarak koruma yöntemlerinin olumsuz bir örneği Milet Ören Yeri'nde meydana gelmiştir.

Görsel 37. Milet Ören Yeri- Papaz Kapısı Kazı Alanı

Kaynak: Didim Belediyesi

TARTIŞMA VE SONUÇ

Taşınmaz kültür varlıkları, bir ülkenin tarihi ve kültürel mirası açısından büyük öneme sahiptir. Bu varlıklar, geçmişten günümüze kadar gelen, insanlığın kolektif hafızasını temsil eden yapılar, anıtlar veya bölgelerdir.

Ülkeler taşınmaz kültür varlıklarına verdiği önemi çeşitli şekillerde göstermektedir. İlk olarak, bu varlıkların korunması ve restorasyonu için yasal düzenlemeler yapılabilmektedir. Bir ülkenin yasaları, taşınmaz kültür varlıklarının özel bir statüye sahip olmasını sağlayarak, onların korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasını sağlamaktadır. Bazı ülkelerde tarihi binaların yıkılması veya değiştirilmesi sıkı kurallara bağlıdır. Ayrıca bir ülke taşınmaz kültür varlıklarını turizm açısından önemli bir kaynak olarak değerlendirebilmektedir. Turizm gelirleri, bu varlıkların korunması ve restorasyonu için kullanılabilir. Turistler, tarihi ve kültürel mekanları ziyaret ederek ülkeye ekonomik katkıda bulunmakta ve varlıkların yaşatılmasına destek olmaktadır. Bir diğer yönden taşınmaz kültür varlıklarının eğitim ve araştırma faaliyetlerinde kullanılması mümkündür. Üniversiteler, arkeologlar, tarihçiler ve diğer uzmanlar, bu varlıkları inceleyerek geçmiş hakkında bilgi edinmekte ve bu bilgileri gelecek nesillere aktarmaktadır. Ayrıca bu varlıkların restorasyon süreçleri, mimari veya sanatsal tekniklerin anlaşılması ve gelişmesi için önemli bir kaynaktır. Dolayısıyla ulusların kimliğinin birer parçası olan tarihi mirasın korunması ancak taşınmaz kültür varlıklarına verilen önem düzeyinde gelecek nesillerin bu zenginliği keşfetmesi ve kültürel bir doku oluşturmaları sağlanabilmektedir.

Küreselleşme olgusu, öncelikle sınır ötesi ticaretin yoğunlaşması bağlamında ekonomik boyutlu bir kavram olarak ortaya çıkmış; daha sonraki yıllarda yeni boyutlarıyla siyasal, sosyal ve kültürel yapıları da etkilemeye başlamıştır. (Mahiroğulları, 2005, s.1276-1288)

Küreselleşme dünya üzerindeki tüm kentlerin ve toplumların birbirine benzemesine, sosyal yaşantının aynışmasına neden olmaktadır. Bu süreci teknolojinin gelişmesi tetiklemekte, teknolojinin bu hızla gelişmesi kültürler ve insan yaşamı üzerinde başka tehditler de oluşturmaktadır. Küreselleşme tüm kültürlerin hakim

kültürün etkisi altına girmesine neden olmakta, kentlerde bu nokta da hakim kültür etkisi ile hızla değişmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle kentler yabancı sermayeyi kendilerine çekebilmek için yüksek yapılaşmaya önem vererek, plaza, iş ve alışveriş merkezleri inşa etmeye öncelik vermektedirler. Bu tek tür yapılaşma küreselleşen kentlerin yeni simgeleri haline gelmiştir. Bir örnek kent oluşturan bu tek tip yapılaşmalar, kentleri kendi kimliklerinden uzaklaştırmaktadır. Kentler üretim merkezi olmaktan çok, tüketim merkezi haline gelmektedirler. Küreselleşme sürecinde çevre değerleri hiçe sayılarak, tek tipleşme yaratılmaktadır. (Sarioğlu 2005)

Bunun sonucu olarak doğal ve kültürel varlıklar yok olmakta, yerini tek tipleşmiş sermaye temsil eden yüksek katlı high tech yapılar almaktadır. Sokak ve kentlerimizde tarihi kültür varlıkları ile korumaya çalıştığımız kent kimlikleri yerini birbirinin aynı ve kimliksiz bir kent oluşumuna bırakmaktadır.

Bu yönüyle tarihi kültür varlıkları ve kentler küreselleşmeden olumsuz etkilenmekte, kentlerimizdeki geleneksel kültür izleri ve kent kimlikler zayıflamaktadır.

Ancak yaşanan toprağa ve tarihe dair gerçek bir bilinç geliştirebilirse, küresel kültürle olan etkileşim toplum için öğretici ve zenginleştirici bir tecrübe olur. Kültürel küresellik o zaman sahip olunulan her şeyi yok eden bir kasırga değil, toplumla alışverişe giren, var olan topluma bir şey ekleyen ve diğer taraftan da o toplumdan bir şey alıp dünya kültürlerine götüren bir süreç olarak işleyebilir. (Gögebakan, 2010, s. 1-26)

Aydın iline bağlı bir turistik ilçe olan Didim, önemli taşınmaz kültür varlıklarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu taşınmaz kültür varlıkları, Didim'in tarihî ve kültürel zenginliğini yansıtmaktadır. Ziyaretçiler, antik kalıntıları keşfederek geçmişe yolculuk yapabilmekte ve bölgenin kültürel mirasına tanıklık edebilmektedir. Bu durum ülke ölçeğinde dahi önem arz etmektedir. Bu nedenle Didim ilçesinde bulunan, sayısı gün geçtikçe azalan, yok olma riski teşkil eden veya restorasyona tabi tutulan tescilli yapıların sürdürülebilir biçimde korunması ve gelecekteki nesillere aktarılabilmesi bu çalışmanın temel amacını meydana getirmektedir. Bu doğrultuda yok olma tehdidi ile

karşılaşan tescilli kültür yapıları incelenmiş, tescilli yapılar tespit örneklendirilmiş, korunma veya iyileştirme çalışmalarına tabi tutulan yapılar paylaşılmıştır. Taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında yararlanılan belgeleyerek koruma, yerinde koruma, taşıyarak koruma yöntemleri altında incelenen varlıklar neticesinde gerçekleşen çeşitli çalışmalara rağmen birçok turistik bölge için geçerli olan bazı olumsuzluklar ve zorlukların Didim tarafından da yaşandığı anlaşılmıştır. Bu duruma bağlı olarak taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında yetersizlik ve eksiklikler oluşmuştur. Çalışmanın devamında bu durumun olası nedenleri paylaşılmıştır.

- **Turizm Odaklı Gelişim:** Didim, turistik cazibesiyle tanınan bir ilçedir ve genellikle turizm gelirlerine odaklanmış bir gelişim stratejisi izlemektedir. Bu durumda, taşınmaz kültür varlıkları yerine turistik tesislerin ve altyapının geliştirilmesi öncelikli durumdadır.
- **Turist Yoğunluğu ve Etkisi:** Turistik bölgelerde yoğun turist akışı, kültürel mirasa zarar verebilecek potansiyel riskleri de beraberinde getirebilmektedir. Yetersiz planlama, koruma önlemlerinin yetersiz kalmasına neden olabilmektedir. Sürdürülebilir turizm yönetimi yaklaşımıyla, turist yoğunluğu ve etkisi kontrol altına alınması önemlidir.
- **Kentleşme ve İmar Odaklı Gelişimin Etkisi:** Kentleşme, nüfus artışı ve yerleşim alanlarının genişlemesiyle birlikte gerçekleşen bir süreçtir. Bu sürece derinden dahil olan Didim’de yeni yapılaşma ihtiyaçları doğmaktadır. Dolayısıyla mevcut alanlar yeniden değerlendirilebilmektedir. Bu durumda taşınmaz kültür varlıklarının korunması ikinci planda kalabilmekte veya zarara uğrayabilmektedir. İmar odaklı gelişim ise çoğunlukla ekonomik kazanç ve büyüme hedefleri üzerine kuruludur. Dolayısıyla inşaat projeleri, ticari faaliyetler ve altyapı çalışmaları gibi unsurlar Didim ölçeğinde öncelikli değerlendirilen konulardır. Bir diğer yönden aktarılanlar neticesinde anlaşılabileceği üzere hızlı ve çarpık kentleşme problemi doğmaktadır. Çarpık kentleşme geniş kapsamlı sorunlara yol açabilmektedir.
- **Kaynak Yetersizliği:** Didim, sınırlı kaynaklara sahip bir ilçedir. Bu durumda, kültürel mirasın korunması ve restore edilmesi için gereken finansal kaynaklar kısıtlı olabilir. Böyle durumlarda, koruma çabaları geri planda kalabilir.

- **Finansman Eksikliği:** Kültürel mirasın korunması ve restorasyonu maliyetli bir süreçtir. Tüm varlıkların tamamen restore edilmesi veya sürekli bakımının yapılması için yeterli finansman sağlanmayabilir. Bu durumda bazı öncelikler belirlenerek kaynaklar yönlendirilmek zorunda kalınabilir.
- **İdari Zorluklar:** Kültürel mirasın korunması ve sahiplenilmesi sürecinde idari prosedürler, izinler veya yasal düzenlemeler gibi zorluklar mevcut olabilir. Bürokratik engeller, projelerin uygulanmasını geciktirebilir veya zorlaştırabilir.
- **Bilinçsizlik veya İlgisizlik:** Bazı bölgelerde yerel halkın veya ziyaretçilerin kültürel mirasa yönelik bilinçsizlik veya ilgisizlik göstermesi söz konusu olabilir. Bu durumda, bilinçlendirme çalışmalarına daha fazla önem vermek ve toplumun katılımını teşvik etmek gerekebilir.
- **Farkındalık Eksikliği:** Toplumun veya yerel yönetimin taşınmaz kültür varlıklarının önemini yeterince anlamamış olması muhtemeldir. Kültürel mirasın değeri ve korunması konusunda farkındalığın artırılması ve eğitim çalışmalarının yapılması önemlidir.
- **İkinci Konut Tatilciliği:** Didim'deki konut talebini artırabilir. Bu durumda, yeni yapılar inşa edilmek üzere boş araziler ve eski yapılar yeniden değerlendirilebilir. Yoğun yapılaşma, tarihi ve kültürel dokuya zarar verebilir ve yerel mimari tarzların kaybolmasına neden olabilir. Yabancı uyruklu (özellikle İngiliz) kişiler tarafından tercih edildiğinden yerel halkla turistler arasında bir kültürel ayrışma yaşanabilir. Yerel kültürel mirasın korunması ve yaşatılması yerine, bölge daha homojen bir turistik kimliğe bürünebilir. Denetimsiz ve plansız gerçekleştiğinden yeni yapılar ve altyapı projeleri için gerekli düzenlemeler yapılmadan, hızlı bir şekilde büyüme gözlenebilir. Bu durumda, taşınmaz kültür varlıklarının korunması gereken alanlar göz ardı edilebilir.
- **Mülkiyet problemi:** Mülkiyet sahipleri, taşınmaz kültür varlıklarını rant elde etme potansiyeli olan birer yatırım aracı olarak görmek yerine, sahip oldukları değeri korumakla yükümlü olduklarını düşünürler. Bu durumda, mülkiyet sahiplerinin yatırım yapmaktan çekinmesi kaçınılmaz olabilir. Mülklerini restore etmek veya

bakımını yapmak, zaman, emek ve maliyet gerektiren bir süreçtir. Ancak mülkiyet sahipleri, mülklerini restore etmeleri veya korumaları durumunda bekledikleri ekonomik getirileri elde edemeyeceklerini düşündüklerinde, yatırım yapmaktan kaçınabilirler. Mülkiyet sahiplerinin bu endişeleri, taşınmaz kültür varlıklarının bakımının ihmal edilmesine ve zamanla bozulmasına yol açabilir. Bu da kültürel mirasın kaybolması veya tahrip olmasıyla sonuçlanabilir. Ayrıca, mülkiyet problemleri, taşınmaz kültür varlıklarının özel sektör veya kamuya ait olması durumuna bağlı olarak farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Bu nedenle, taşınmaz kültür varlıklarının korunması için mülkiyet problemlerinin çözülmesi önemlidir. Mülkiyet sahiplerine teşvikler sağlamak, vergi indirimleri gibi ekonomik teşvikler sunmak veya hükümet destekli koruma programları oluşturmak gibi yöntemler kullanılabilir. Ayrıca, kamu ve özel sektör işbirliğiyle mülkiyet haklarının korunması ve taşınmaz kültür varlıklarının sürdürülebilir restore edilmesi için daha kapsamlı politika ve düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu faktörler Didim'in kültürel mirasa sahip çıkma konusunda yaşadığı bazı zorlukların temelini oluşturabilmektedir. Ancak bu sorunların üstesinden gelmek mümkündür. Bu nedenle yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve yerel halk arasındaki işbirliği artırılabilir. Finansman kaynakları çeşitlendirilebilir ve bilinçlendirme programları güçlendirilebilir. Ayrıca, turizm planlaması ve yönetimi daha sürdürülebilir bir şekilde yapılarak kültürel mirasın korunması için önlemler alınabilir. Önemli olan nokta, taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve değerinin anlaşılmasının uzun vadeli bir perspektife sahip olmasıdır. Çevre bilincinin artırılması, kültürel mirasın turizmle dengeleyici bir şekilde korunması için önemli bir adımdır. Bu doğrultuda Turizm ve Kültür Bakanlığı tarafından atılması önerilen bazı adımlar;

- **Mevzuatın Güçlendirilmesi:** Turizm ve Kültür Bakanlığı, taşınmaz kültür varlıklarının korunması için mevcut mevzuatı güçlendirebilir veya yeni düzenlemeler yapabilir. Bu düzenlemeler, mülkiyet haklarını koruma, restorasyon süreçlerini kolaylaştırma, cezai yaptırımları artırma ve taşınmaz kültür varlıklarının sürdürülebilir kullanımını teşvik etme gibi konuları kapsayabilir.

- **Finansal Destek Sağlama:** Bakanlık, taşınmaz kültür varlıklarının restore edilmesi, bakımı ve korunması için finansal destek sağlayabilir. Bu destek, hibe programları, fonlar veya düşük faizli krediler şeklinde olabilir. Ayrıca, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yaparak finansman kaynaklarını çeşitlendirebilir.
- **Eğitim ve Bilinçlendirme Programları:** Bakanlık, kültürel mirasa sahip çıkma bilincini artırmak için eğitim ve bilinçlendirme programları düzenleyebilir. Kampanyalar, seminerler, atölye çalışmaları ve diğer etkinlikler aracılığıyla halkı, mülk sahiplerini, turizm işletmelerini ve diğer ilgili paydaşları kültürel mirasın önemi konusunda bilinçlendirebilir.
- **Denetim ve İzleme Mekanizmalarının Güçlendirilmesi:** Bakanlık, taşınmaz kültür varlıklarının korunması için denetim ve izleme mekanizmalarını güçlendirebilir. Bu, restorasyon süreçlerinin takibi, koruma planlarının uygulanması, izinsiz inşaat faaliyetlerinin engellenmesi ve taşınmaz kültür varlıklarına zarar verebilecek diğer eylemlerin önüne geçilmesi anlamına gelir.
- **İşbirliği ve Koordinasyon:** Bakanlık, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve diğer paydaşlarla aktif bir işbirliği ve koordinasyon içinde olmalıdır. Ortak projeler, çalışma grupları ve danışma mekanizmaları oluşturarak bilgi paylaşımını destekleyebilir ve stratejik planlamayı sağlayabilir.
- **Uluslararası İşbirliği:** Kültürel mirasın korunması genellikle uluslararası boyutta bir çaba gerektirir. Bakanlık, uluslararası kuruluşlar, diğer ülkelerin kültür ve turizm bakanlıklarıyla işbirliği yapabilir. Deneyim paylaşımı, teknik destek, ortak projeler ve uluslararası fonlardan yararlanma gibi alanlarda işbirliğini artırabilir.

Bu doğrultuda Aydın Büyükşehir Belediyesi tarafından atılması önerilen bazı adımlar;

- **İşbirliğini Güçlendirme:** Belediye, yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler ve yerel halk arasında daha güçlü bir işbirliği sağlamalıdır. Ortak projeler, atölye çalışmaları ve danışma grupları gibi mekanizmalar oluşturularak paydaşlar arasındaki iletişim ve koordinasyon artırılmalıdır.

- **Finansman Kaynaklarını Çeşitlendirme:** Belediye, kültürel mirasın korunması için finansman kaynaklarını çeşitlendirmelidir. Devlet destekleri, ulusal ve uluslararası fonlar, sponsorluk anlaşmaları ve bağışlar gibi farklı kaynaklar araştırılmalı ve kullanılmalıdır.
- **Bilinçlendirme Programlarını Güçlendirme:** Belediye, halkın kültürel mirasa sahip çıkma konusunda farkındalığını artırmak için etkili bilinçlendirme programları düzenlemelidir. Eğitim seminerleri, sergiler, konferanslar, kitapçıklar ve diğer iletişim araçları kullanılarak halka kültürel mirasın önemi ve korunması konusunda bilgi verilmelidir.
- **Sürdürülebilir Turizm Planlaması:** Belediye, turizm planlamasını ve yönetimini daha sürdürülebilir bir şekilde yapmalıdır. Kültürel mirasın turizmle dengeli bir şekilde korunmasını sağlayacak politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Turistlerin kültürel mirasa saygılı davranması teşvik edilmeli ve aşırı turizm baskısının önlenmesi için önlemler alınmalıdır.
- **Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması:** Aydın Büyükşehir Belediyesi, Didim'deki taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına öncelik vermeli ve gerekli önlemleri almalıdır. Restorasyon projeleri, bakım ve onarım çalışmaları düzenlenmeli ve denetlenmelidir. Aynı zamanda, bu varlıkların değeri ve önemi hakkında kamuoyunu bilgilendirecek etkinlikler düzenlenmelidir.
- **Çevre Bilincinin Artırılması:** Belediye, çevre bilincinin artırılması için çalışmalara öncülük etmelidir. Sürdürülebilirlik prensipleri ve doğal kaynakların korunması konusunda halkı bilinçlendirmek amacıyla kampanyalar düzenlenmeli ve çevre dostu uygulamalar teşvik edilmelidir.

Bu doğrultuda Didim Belediyesi tarafından atılması önerilen bazı adımlar;

- **Bilinçlendirme ve Eğitim:** Didim Belediyesi ve diğer ilgili kuruluşlar, yerel halkı ve ziyaretçileri kültürel mirasın önemi konusunda bilinçlendirmek amacıyla eğitim programları düzenleyebilir. Bu programlar aracılığıyla tarih, arkeoloji ve kültürel miras konularında farkındalığı artırmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirilebilir.

- **Turizm Yönetimi:** Didim, turizm alanında etkin bir yönetim anlayışına sahiptir. Kültürel mirasa zarar vermeden turist akışını ve ziyaretçi deneyimini düzenlemek için çeşitli planlamalar yapılabilir.
- **Turizm Gelirinin Yönlendirilmesi:** Didim'deki turizm gelirlerinin bir kısmı, kültürel mirasın korunmasına ve restorasyonuna yönlendirilebilir. Bu sayede elde edilen gelirler, taşınmaz kültür varlıklarının bakımı ve gelecek nesillere aktarılması için kullanılabilir.
- **İşbirliği ve Uluslararası Projeler:** Didim, kültürel mirasın korunması ve tanıtılması konusunda ulusal ve uluslararası işbirlikleri yürütebilir. UNESCO ve diğer benzer kuruluşlarla ortak projeler gerçekleştirilerek kültürel mirasın sürdürülebilirliği için destek arayabilir.
- **Finansman Kaynaklarını Çeşitlendirme:** Kültürel mirasın korunması için finansman kaynakları çeşitlendirilmelidir. Turizm ve Kültür Bakanlığı, Büyükşehir Belediyesi ve diğer ilgili kurumlar arasında ortak fon sağlama veya hibe programları oluşturulabilir. Ayrıca, özel sektörün ve uluslararası kuruluşların da desteklenmesi için teşvikler ve işbirlikleri geliştirilebilir.
- **Koruma ve Restorasyon:** Didim'deki antik kentler ve diğer kültürel varlıkların korunması ve restorasyonu için çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Didyma Antik Kenti'nin Artemis Tapınağı'nın restorasyonu ve diğer yapıların korunması için çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Bu çalışmalardan örnek alınarak belgeleyerek koruma yöntemlerinin aksine yerinde koruma yöntemleri ile çok sayıda taşınmaz kültürel varlık yok olma riskinden uzaklaştırılabilir. Bu nedenle öncelikle tescillenmesi önerilen kültür varlıkları için gerekli değerlendirmeler yapılmalı, tescilleme işlemlerinin ardından tüm tescillenmiş yapılar için uzmanlar ve politika yapıcılar ile yetkili kurumlar tarafından yerinde korumaya yönelik koruma amaçlı imar planları oluşturulmalıdır.

Nitekim koruma amaçlı imar planları, kültür varlıklarının korunma süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. İmar planları, belirli bir bölgedeki arazi kullanımını ve gelişimini düzenlemek için kullanılan resmî belgelerdir. Bu planlar, kültürel varlıkların

korunması için çeşitli etkilere sahiptir. Bu planlar koruma alanlarının belirlenmesi, kullanım kontrolü, restorasyon ilke ve standartlarının belirlenmesi, kamu politikalarının yürütülmesi ve sosyal farkındalığın artırılması gibi yollarla kültür varlıklarının korunmasına katkıda bulunur.

- **Koruma Alanlarının Belirlenmesi:** İmar planları, tarihi ve kültürel değeri olan alanların koruma altına alınmasını sağlayabilir. Planlar, tarihi bölgeleri, sit alanlarını veya diğer önemli kültürel varlıkları tanımlayarak koruma altına alınmalarını sağlar.
- **Kullanım Kontrolü:** İmar planları, kültürel varlıkların bulunduğu bölgelerdeki arazi kullanımını kontrol eder. Bu sayede, yapılaşmanın yoğunluğu, mimari tarzlar, yapı malzemeleri ve diğer faktörler hakkında yönetmelikler belirlenebilir. Bu kontroller, kültürel varlıkların orijinal karakterini korumak için önemlidir.
- **Restorasyon İlke ve Standartlarının Belirlenmesi:** İmar planları, kültürel varlıkların restorasyon sürecini düzenleyebilir. Restorasyon ilke ve standartlarını belirleyerek, yapılacak restorasyon projelerinin tarihi ve kültürel değere uygun olmasını sağlar. Bu sayede, kültürel varlıkların orijinal nitelikleri geri kazanılır.
- **Kamu Politikalarının Yürütülmesi:** İmar planları, kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili kamu politikalarının uygulanmasına yardımcı olur. Planlar, devlet kurumları, yerel yönetimler ve diğer paydaşlar arasında koordinasyon sağlayarak kültür varlıklarının korunması için ortak bir yol haritası oluşturur.
- **Sosyal Farkındalığın Artırılması:** İmar planları, kültürel mirasın değerini ve önemini vurgulayarak toplumun bilincini artırabilir. Planlar, kültürel varlıkların önemli olduğunu ve korunmaları gerektiğini vurgulayarak halkı koruma çabalarına dahil edebilir.

Koruma amaçlı imar planlarının karar alma ve uygulama süreçleri genel olarak araştırma ve değerlendirme, korunma amaçlarının belirlenmesi, imar planının hazırlanması, kamu katılımı ve danışma, onay ve uygulama, sürekli izleme ve denetleme şeklindedir. İlk adım, korunması gereken kültürel varlıkların belirlenmesi için kapsamlı bir araştırma ve değerlendirme sürecidir. Bu süreçte, tarihi bölgeler, sit alanları, anıtlar, müzeler veya diğer önemli kültürel varlıklar incelenir ve değerlendirilir.

İnceleme sonuçlarına dayanarak, korunacak kültürel varlıkların öncelikleri ve hedefleri belirlenir. Koruma amaçları, varlığın tarihi, mimari, kültürel veya sanatsal değeri gibi faktörlere dayanabilir. Koruma amaçlarına uygun olarak, koruma amaçlı imar planı hazırlanır. Bu plan, korunacak alanların sınırlarını, kullanım koşullarını, restorasyon ilke ve standartlarını, yapılaşma yoğunluğunu ve diğer detayları belirler. Plan, yerel yönetmelikler, mevzuat ve ulusal ya da uluslararası koruma standartlarına uygun olarak hazırlanır. İmar planının hazırlanması aşamasında kamu katılımı ve danışma süreci önemlidir. Koruma amaçlı imar planı, ilgili paydaşların görüşlerini almak için toplantılar, tartışmalar veya diğer katılımcı yöntemlerle halka açılır. Bu süreç, toplumun koruma çabalarına dahil olmasını ve farkındalığın artmasını sağlar. Koruma amaçlı İmar planı, ilgili Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurullarınca incelenerek uygun bulunması sonucunda ilgili yerel yönetimler veya ilgili bakanlıklar tarafından incelenir ve onaylanır. Planın onaylanmasıyla birlikte uygulama süreci başlar. Uygulama sürecinde, plana uygun yapılaşma, restorasyon çalışmaları, denetimler ve izin verilen faaliyetler gerçekleştirilir. Koruma amaçlı imar planının etkinliğini sağlamak için sürekli izleme ve denetleme yapılır. Bu süreçte, plana uyumun takip edilmesi, restorasyon projelerinin değerlendirilmesi ve gerekirse düzeltici önlemler alınması sağlanır.

Diğer bir yönden ilk adım olarak aktarılan araştırma ve değerlendirme sürecinde yapıların tescillenmesi söz konusudur. Didim'de 98 tescillenmiş taşınmaz kültür varlığı haricinde çok sayıda tescillenmesi önerilen yapı bulunmaktadır. Ancak kültür varlıklarının korunma sürecinde önemli bir adım olan yasa kapsamında tescilleme kesinlikle tek başına yeterli bir koruma süreci sağlamamaktadır. Nihayetinde tescil, bir yapının veya alanın resmi olarak tarihi veya kültürel değer taşıdığının kabul edildiği bir işlemdir. Yapıya veya alana koruma sağlamak için hukuki bir statü kazandırır ve yasal koruma sağlayan mevzuatın uygulanmasını mümkün kılar. Ancak tescilin yanı sıra çeşitli diğer önlemler ve yaklaşımlar da gereklidir. Bunlardan bazıları daha önce belirtildiği üzere korunma planlaması ve yönetimi, uygun restorasyon ve bakım, eğitim ve farkındalık, işbirliği ve paydaş katılımıdır. Özellikle doğal afetler, kirlilik ve çevresel etkiler, istismar ve vandalizm, savaş ve çatışma, insan müdahalesi ve ihmal nedeniyle bir sonrakine nesle aktarılmama riski taşıyan yapıların hızla restorasyon ve bakım çalışmalarına tabi tutulması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- 2863 sayılı Kanun (1983) Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863.pdf>
- AECOM, (2018). Ankara-Niğde Otoyolu Projesi  evresel ve Sosyal Etki Değerlendirmesi ( SED)  alışması Teknik Olmayan  zeti (TO ); ERG Otoyol Yatırım ve İşletme A.Ş., Ankara
- Ahunbay, Z. (2011). Tarihi  evre Koruma ve Restorasyon. (6.Baskı), İstanbul: Yem Yayınları.
- Aiello, L. C. (2014). The cultural product: Integration and relational approach. In Handbook of Research on Management of Cultural Products: E-Relationship Marketing and Accessibility Perspectives (pp. 1–21). IGI Global.
- Akbük Turizm Merkezi, T.C. Resmî Gazete (20997,20.09.1991)
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20997.pdf>
- Akçura, N. (1973). “Yabancı  lkelerde Eski Eserlerin Korunması” Mimarlık Dergisi, 13-17. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/462/6800.pdf>
- Akdemir, S.A. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Kültürel Miras Yönetimi, Bununla İlgili Ulusal ve Uluslararası En İyi Uygulama  rnekleri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akgönül, M.S., Eli   k, M. (2016). “Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon  alışmaları” Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6 (2/1), 193-227
- Akipek, S. (2001). “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmenin Değerlendirilmesi” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 50(4).

- Aktaş, M. (2015). Kentsel Koruma Alanlarındaki Yasal ve Kurumsal Değişikliklerin Tarihi Çevreye Etkisi – Karaköy Perşembe Pazarı Bölgesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Aktürk, E. (2017). İstanbul Beşiktaş-Karaköy Aksında 1950’li Yıllarda İmar Çalışmaları Nedeniyle Yıkılan ve Yeniden Yapılan Kültür Varlıkları. Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, 2-4 Kasım 2017, Trabzon. 1-10.
- Alioğlu, F. (2015). Koruma Kavramları ve Koruma Süreci. (Ed. Y.O. Uçkan), Restorasyon ve Koruma İlkeleri. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.68-97
- Alptürker, H. (2022). “Kültürel Mirasın Korumasında Sivil Toplum Kuruluşları: Çadıra Doğan Güneş Örneği” Karadeniz Araştırmaları. XIX/73: 301-309. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2337043>
- Amman, B. (2012). Tarihi Yapıların Hasar Onarım Tespiti ve Restorasyon Çalışmaları. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
- Arık, M.B. (2006). “Bir Demet Tiyatro Dizisi Bağlamında Popüler Kültürde Sistemîçi Direniş Olanaklar” Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 0(15), 121-130
- Arisoy, Y., Hamamcıoğlu Turan, M., Nuhoglu, A., Erturan, P.E. (2011). “Protection Of Archaeological Remains In Yortanlı Dam Lake”, 6TH International Conference On Dam Engineering, 15-17 February 2011, Lisbon, 2011, 153-166
- Arpacık, T. (2022). Taşınmaz Kültür Varlıklarının Taşınma Yöntem ve Hesaplarının Temel Mühendisliği Bağlamında Bulanık Mantık Modellemesi İle Karşılaştırmalı Analizi. Yüksek Lisans Tezi, Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya

- Atak, B.K. (2013) Didim Yarımadası Örneğinde Sleuth Modeli Kullanılarak Alan Kullanım Senaryolarının Geliştirilmesi. İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi
- Ayaz Akdemir, S. (2019). Dünyada ve Türkiye'de Kültürel Miras Yönetimi, Bununla İlgili Ulusal ve Uluslararası En İyi Uygulama Örnekleri. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 551183
- Aydın Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Alt Bölgesi, T.C. Resmî Gazete (25692, 6/01/2005) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050106-1.htm>
- Aydın Didim Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi Sınır Daraltması, T.C. Resmî Gazete (28093, 23/10/2011) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/10/20111023-13.htm>
- Aytekin, O. (2016). “Çoruh Irmağı-Deriner Baraj Suları Altında Kalan Taşınmaz Kültür Varlıklarımızdan Kurtarılan Bazı Örnekler”, XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazılar ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 02-05 Kasım 2016, Sakarya, 2017, 711- 724.
- Bafa Gölü. “Coğrafya” Erişim: 19.08.2023. <https://bafagolu.org/sayfa/3>
- Bahçeci, D.M., Yenel, A.Ç.S. (2019). “Kültürel Mirasın Korunmasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü” Çevrimiçi Sanat ve Tasarım Dergisi, 7(5). <http://www.adjournal.net/articles/75/7511.pdf>
- Bahçeci, M., Yenel, A. (2019). “Ankara Eski Çoban Mektebi’nin Mevcut Durumu ve Yeniden İşlevlendirme Olanakları” IDA: International Design and Art Journal, 1(1), 124-143

- Baş, S.Y., Halaç, H. (2021). “Rafadan Tayfa 2: Göbeklitepe Animasyon Filminin Yerel Kültürel Ögeler ve Göbeklitepe Arkeolojik Alanına İlişkin Unsurlar Bağlamında Değerlendirilmesi” Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11 (2), 911-929
- Başgelen, N. (2006). Sunu: Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Başkan, S. (2018). “Çoruh Barajları Suları Altında Kalan Tarihi Üç Caminin Taşıma ve Rekonstrüksiyon Uygulamaları Hakkında Bir Değerlendirme” Vakıflar Dergisi, sayı (49), 187-211.
- Bean, G. E. (1997). Eskiçağ'da Ege Bölgesi, Çev.İnciDelemen. İstanbul: Orion Kitapevi.
- Bumke, H. (2017). Didyma'da Kazı ve Anıt Eser Koruma (Haz. H. Cevizlioğlu). Homer Kitabevi
- Burat, O. (1973). “Pertek «Baysungur» Camiinin Taşınması” Vakıflar Dergisi, Sayı (10), 289-298.
- Caman, A.F. (2010). Uluslararası Kurtarma Kazıları Kapsamında Türkiye-Mısır Karşılaştırması: Ilısu Barajı Projesi ve Aswan Barajı Projesi Örnekleri, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Coşar, Y. (2017). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasında Kadın Emeğinin Rolü” Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 17(38), 115-138
- Coşkun, A. (2002). Forest and Forestry within the Framework of Turkish Environmental Law. In G. I. Franz Schimithüsen, Forest Law and Environmental Legislation Contributions of the IUFRO Research Group 6.13 Proceeding VII (pp. 34-46). Zurich: Federal Institute of Technology Zurich.

- Curtis, J.O. (1979). Moving Historic Buildings. Washington, D.C.: U.S. Department of the Interior Heritage Conservation and Recreation Service Technical Preservation Services Division.
- Çal, H. (2005). Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları. Ankara.
- Çankaya, Ö. (2006). Yabancılar Gayrimenkul Satışının Kentsel Etkileri-Didim Örneği. Bitirme Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi İzmir
- Çatalbaş, F. Ecemiş Kılıç, S. (2022). “Planlama Perspektifinde Uluslararası Sözleşmelerde Kültür Turizmi ve Koruma İlişkisi” Yakın Doğu Üniversitesi Yakın Mimarlık Dergisi, 6(1), 134-151
- Çekül Vakfı. (2010). Koruma Bilinci. İstanbul: Stil Matbaacılık.
- Çetin, C. (2017). Klazomenai Erken Tunç Çağı Sur Duvarı Koruma- Onarımı, Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, s.41-49.
- Demiryürek, A. (2022). Comparison Of Turkic and Non-Turkic Content Short Stories in English Learning: Secondary School Students' Perceptions. Master's Thesis, Hakkari University Institute for Graduate Studies, Hakkari
- Dietz, K., Schürmann, A. (2006). Foundation Improvement of historic buildings by micro piles, Museum Island, Berlin and St. Kolumba, Cologne. 1-15.
- Dinçer, İ., Akın, O. (1994). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kapsamında Koruma Planı ve İdari Yapısı. 2. Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulamalar Kolokiyumu. Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Kentsel Koruma ve Yenileme Disiplin Grubu, İstanbul.

- Didim Belediyesi (2023). Yoran Anı ve Mübadele Evi. <https://didim.bel.tr/proje/4885/yoran-mubadele-ani-ve-kultur-evi>
- DMU. Course Prospectus for MA in European Cultural Planning, Leicester: De Montfort University, 1995.
- DPT (2003). İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003) www.dpt.gov.tr.bgyu/seg/ilce2003html
- Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyaroğlu, S., Kılıç, D.T. ve Lise, Y. (Derl.) 2006, Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları, Doğa Derneği, 1112s, <http://www.dogadernegi.org/yayinlarimiz.aspx> (Erişim tarihi:19.08.2023)
- Ekinci, O. (2011), Mevlâna Müzesinde Oluşan Hasar Nedenlerinin Araştırılması ve Uygun Temel Güçlendirme Sisteminin Seçilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Ekinci, O. (2011), Mevlâna Müzesinde Oluşan Hasar Nedenlerinin Araştırılması ve Uygun Temel Güçlendirme Sisteminin Seçilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Ekşi Akbulut, D., Gökyiğit Arpacı, E. Y., Oktay, D., Yüzer, N. (2018). “Tarihi Yapıların Onarımında Kullanılan Enjeksiyon Yönteminin ve Malzemesinin Zaman İçerisinde Gelişimi” MEGARON Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, Sayı 13(1), 156-168.
- Erder, C. (2018). Tarihi Çevre Algısı. İstanbul: YEM Yayınları
- Erdoğanaras, F., Dündar, Ö., Görür, N., Duman, Ü. (2004). Türkiye’de Yabancı Gerçek Kişilere Mülk Satışlarının Niceliksel, Niteliksel ve Mekânsal Boyutlarıyla Değerlendirilmesi, 11.Bölge Bilim Kongresi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 118-128.

- Eres, Z. (2016). Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar. (1.Baskı), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ergüç Özdemir, G. (2009). The Role of Institutions in Promoting Public Interest Within the Context of Cultural and Naturalheritage Conservation: The Case of Gökova. Master's Thesis, Middle East Technical University the Graduate School of Natural and Applied Sciences
- Eskici, B. (2018). Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Malzeme Sorunları ve Koruma Önerileri, Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009, İstanbul, Homer Kitabevi yayınları, s. 465-488
- Eskici, B., Akyol, A.A., “Kadıoğlu, Y.K. (2008). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi Malzeme Analizleri ve Korunma Sorunları” Türk Arkeoloji ve Etnetrofya Dergisi, Sayı 8, 15-30.
- Eskici, B., Kabaoğlu, C. (2011). Balat İlyas Bey Külliyesi Koruma ve Onarım Çalışmaları, Balat İlyas Bey Külliyesi/İlyas Bey Complex, İstanbul, s. 235- 246.
- Eşbah, H., 2009, Analyzing landscape change through landscape structure indices: Case of the City of Aydın, Turkey Journal of Applied Sciences 9 (15): 2744-2752.
- Fleischer A., & Felsenstein, D. (2000) Support for Rural Tourism: Does it Make a Difference? Annals of Tourism Research 27, 1007-1024.
- Fontenrose, J. (1988). Didyma: Apollo's Oracle Cult and Companions. California: University of California Press.
- Galtung, J. (2013). Bir Başka Açıdan İnsan Hakları. (Çev. M. Sözen). İkinci Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.

- Gordon, I., Goodal, B. (2000). Localities and Tourism. *Tourism Geographies*, 2(3), 290-311
- Gögebakan, Y. (2010). Küreselleşmenin doğa ve kültür varlıkları üzerinde etkisi. 1-26.
- Greaves, A. M. (2015). Didim Altınkum Plajında Prehistorik Dönem El Aletleri. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Greaves, A. M. (2003). Miletos Bir Tarih. Homer Kitapevi ve Yayıncılık Ltd. Şti.
- Gümüşçü, O. (2018). Tarihi Coğrafya ve Kültürel Miras. *Erdem*, 75, 99-120
- Güneş, M.A. (2011). “Dünya Mirası Sözleşmesine Kısa Bir Bakış” İstanbul Barosu Dergisi, 85(6).
- Güngör, B.Ş. (2008). Korunan Alanlar ve Koruma Statüleri İrdelenmesi. İçinde M. Artar, F.B. Durgun & G. Çulcuoğlu, Peyzaj Mimarları Kongresi Bildiriler Kitabı Hedefler Stratejiler Politikalar (ss. 232-242). Ankara
- Güvenç, B. (1984). İnsan ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hamamcı, C. (1984). Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler. *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, 5- 6(1).
- Hamamcıoğlu Turan, M., Arısoy, Y., Nuhoglu, A., Erturan, Y.P. (2013). Protection of archaeological remains in the Yortanlı dam reservoir in Turkey. *International Journal of Architectural Heritage*, 6(7), 653-672.
- Hatch, E. (1973). *Theories of Man and Culture*. New York: Columbia University Press.
- ICOMOS (1996). Sualtı Kültür Mirasının Korunması ve Yönetimi ile İlgili Tüzük. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0882066001536913778.pdf

ICOMOS (1998). The Stockholm Declaration: Declaration of ICOMOS marking the 50th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (1998).
<https://www.icomos.org/en/participer/179-articles-en-francais/ressources/chartersand-standards/372-the-stockholm-declarationm-declaration> Erişim Tarihi: 20.02.2023

ICOMOS (2008). ICOMOS World Report 2006-2007 on Monements and Sites in Danger. Heritage at Risk, Altenbug: Reinhold-Verlag.
http://openarchive.icomos.org/id/eprint/2111/1/H@R_2006-2007_web.pdf Erişim Tarihi: 20.02.2023

ICOMOS (2020). ICOMOS World Report 2016-2019 on Monements and Sites in Danger. Heritage at Risk, Altenbug: Reinhold-Verlag.
<https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2430/> Erişim Tarihi: 20.02.2023

ICOMOS TÜRKİYE (2013) Mimari Mirası Koruma Bildirgesi, İstanbul
http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
 Erişim Tarihi: 20.02.2023

ICOMOS. (2011). Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties. International Council on Monuments and Sites.

Işık, O. (1999). “Kenti Düşünmek, Kent Üzerine Düşünmek”. Toplum ve Bilim Dergisi, 14(3), 166

İlter, İ. (1972). Karamağara Köprüsü Sökümü, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, Ankara, ODTÜ Keban Projesi Yayınları, s. 110-131

İSMEP. (2014). Kültürel Mirasın Korunması. İstanbul: İSMEP Rehber Yayınları.
https://www.ipkb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/ISMEP6_KC3BCltC3BCrelMirasC4B1nKorunmasC4B1.pdf

- Johnsen, E. (2009). A Question of Reburial, Master's thesis in Archaeology, Trondheim.
- Kanadoğlu, S. (2007). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku, Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Karabörk, H., Karasaka, L., Yıldız, E. (2015). Tarihi ve Kültürel Varlıkların Belgelenmesinde Disiplinlerarası Çalışmanın Önemi. 5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 1- 3 Ekim 2015, Kocaeli, 377-390
- Karakoç, N. (2015). Didim Apollon Tapınağı Çevresi Planlama Sorunları Çalıştayı Sonuç Raporu. Aydın. (17-18 Eylül 2015). <https://www.arkitera.com/etkinlik/apollon-tapinagi-ve-cevresi-planlama-sorunlari-calistayi/>
- Kaygalak, S. (2001), "Sembolik Sermaye, Yoksulluk ve Kent", Mülkiyeliler Birliği Yayınları No:25, Ankara, 543- 554.)
- Kayın, E. (2012). "Batı Anadolu'nun Çok Katmanlı Köy Dokularına Bir Örnek: AKKÖY"
<http://www.mo.org.tr/mimarlikdergisi/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=378&R ecID=2904>.
- Keleş, R. (2014). "Kent ve Kültür Üzerine" Mülkiye Dergisi, 29 (246), 9-18. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/246/968>
- Keleş, R.Y. (1994). "Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler". Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 49 (03).
- Keleş, R. (2004). Urban Regeneration and Related Concepts, UNEP Regional Activity Center, Split (Hırvatistan) için hazırlanan yayınlanmamış rapor.)

- Kiper, H.Perihan (2004) Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Tarihsel-Kültürel Değerlerinin Korunması -Türkiye-Bodrum Örneği. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Koç, C., 2008. The effects of the environment and ecology projects on lake management and water quality. Environmental monitoring and assessment, 146(1-3), 397-409.
- KTB (2023). Merkeze Bağlı Taşra Teşkilatı. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43040/merkeze-bagli-tasra-teskilati.html>
- KTB Didim (2023). Didim. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-94245/didim.html>
- KTVKK (1983). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. 2863 Sayılı 21/07/1983 Tarihli Kanun
- Kurt, S. (2015). “Türkiye’de Kıyı Kullanımına Yönelik Yasa ve Düzenlemelerin Tarihi Seyri” Doğu Coğrafya Dergisi, 20(33), 91-110
- Kutluay, E.S. (2013). Didim (Aydın) Teikhiussa Arkeolojik Sit Alanı (Fevzipaşa Mahallesi) Koruma Amaçlı İmar Planı Araştırma Raporu. ODTÜ
- Küçük, C. (2009). Zeugma Antik Kenti’ne Ait Betonlu Mozaiklerin Restorasyonu. Restorasyon Konservasyon Dergisi, sayı (3), 59-64
- (Küçüksümbül,A. Akar,A.T. Targan,G. 2020 “Bafa Gölü’nün Hidrokimyasal Ve Hidrojeolojik İncelenmesi: Sürdürülebilir Su Kaynak Yönetimi”. Jeoloji Mühendisliği Dergisi. S:197-198)
- Kültür Bakanlığı (2023). Genel Müdürlüğümüze Bağlı Müzeler ve Ören yerleri. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-oren-yerleri.html>

KV (2023). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri.

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/yazdir?7853BC6FD205FF76AB384192D55F2FF1>

KVKYK (2012). Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu ve Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları Yönetmeliği.

[https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16073&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5#:~:text=\(8\)%20Koruma%20b%C3%B6lge%20kurullar%C4%B1n%C4%B1n%20toplant%C4%B1lar%C4%B1nda,tutana%C4%9Fa%20ba%C4%9Flanarak%20karar%20yeniden%20de%C4%9Ferlendirilebilir.](https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=16073&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5#:~:text=(8)%20Koruma%20b%C3%B6lge%20kurullar%C4%B1n%C4%B1n%20toplant%C4%B1lar%C4%B1nda,tutana%C4%9Fa%20ba%C4%9Flanarak%20karar%20yeniden%20de%C4%9Ferlendirilebilir.)

KVMGM (2023). Aydın Milet Müze Müdürlüğü. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44067/aydin-milet-muze-mudurlugu.html>

Lloyd, S. (2007). Türkiye'nin Tarihi-Bir Gezgin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları,  ev. Ender Varinlio lu. Ankara: Tübitak.

Madran, E. (2002). Tanzimattan Cumhuriyet'e Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Tutumlar ve Düzenlemeler: 1800-1950. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Madran, E., &  zg n l, N. (2005). Son Yasal Düzenlemelerde Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması ve Yerel Yönetimler El Kitabı. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür. ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Madran, E.,  zg n l, N. (2011) Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

Mahiro ulları, A. (2005). "Küreselleşmenin Kültürel Değerler  zerine Etkisi" Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı:50. 1276-1288

Malinowski, B. (1990). İnsan ve Kültür. (Çev: M. Fatih Gümüş). İstanbul: V Yayınlar

Mesohorli, Y. (2019). Korunan Alanlarda İmar Hakkı Aktarımının İmar Planları Üzerinden İncelenmesi: Balıkesir Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon

Mevzuat (1983). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. 2863 sayılı Kanunun 662 sayılı KHK ile değişik hali. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2863-20111026.pdf>

KGTKTVTTMAHY, Korunması Gerekli Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tasnifi, Tescili ve Müzelere Alınmaları Hakkında Yönetmelik. T.C. Resmî Gazete, (19/01/2012, 28178) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120119-7.htm>

Milet (2023). Aydın Milet Müze Müdürlüğü. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44067/aydin-milet-muze-mudurlugu.html>

Millas, H. (2014). Göç: Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923) Küçük Asya Araştırmaları Merkezi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mohamed, S.A. (1980). Unesco and The World Community İn The Greatest Archaeological Rescue Campaign Of All Time (1960-1980) Victory İn Nubia: Egypt. The UNESCO Courier, (2), 1-16.

Mollamahmutoğlu, M., Babuçcu, F. (2006). Zeminlerde Sıvılaşma Analiz ve İyileştirme Yöntemleri. Ankara: Gazi Kitabevi

MTA Genel Müdürlüğü. “Diri Fay Haritaları”. Erişim: 19.08.2023 <https://www.mta.gov.tr/v3.0/hizmetler/yenilenmis-diri-fay-haritalari>

Muğla Milas Akbük Kazıklı Koyu Kıyı Bandı Turizm Merkezi, T.C. Resmî Gazete (20281,13.09.1989) <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20281.pdf>

Müze (2022). Milet Müzesi. <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=MLT&SectionId=MLT02>

Müze (2023). Milet Örenyeri. <https://muze.gov.tr/muze-detay?DistId=MLT&SectionId=MLT01>

Namlı, M. (2001), Tarihi Yapıların Temel Sistemleri ve Temel Takviyesi Yöntemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Nardi, R. (2005). The Conservation of Zeugma, Excavations at Zeugma. VIII. Conference of the International Committee for the Conservation of Mosaics (Iccm), 29 October - 3 November 2002, Thessaloniki, 2005, 331-346.

Nardi, R., Schneider, K., (2013). Site Conservation during the Rescue Excavation. Excavations at Zeugma, Conducted by Oxford Archaeology, Los Altos, California, 2013, 55-70

Naumann, R. (2019). Eski Anadolu Mimarlığı, Çeviri: Beral Madra. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Nirun, N. (1972). “Eğitimin Sosyal Temelleri ve Eğitimde Verimlilik Meselesi.” Araştırma (Ankara), VIH: 159-206

Nirun, N. (1991). Sistemantik Sosyoloji Yönünden Sosyal Dinamik Bünye Analizi. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları

Nirun, N., Özönder, M. C. (1988). Türk Sosyokültür Yapısı İçindeki Normlar ve Fonksiyonları. Erdem, 5 (11), 339-354

- Nudralı, F.Ö. (2007). The Experiences of British Citizens in Didim a Coastal Town In Turkey: A Case Of Lifestyle Migration. Master's Thesis, Middle East Technical University the Graduate School of Social Sciences, Ankara.
- Odabaşı, Y., Barış. G. (2002). Tüketici Davranışı. 4. Basım. İstanbul: Mediacat Kitapları
- Ökesli, D. (2011). “Kültürel miras ve koruma üzerine yasal çelişkiler ve tarihi çevrede yeni yapı” Güney Mimarlık Dergisi, 12-18.
- Özatağan, G., Eraydın, A. (2013). The Role of Government Policies and Strategies Behind the Shrinking Urban Core in an Expanding City Region: The Case of Izmir. European Planning Studies. ODTÜ. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/32676>
- Özdoğan, M. (1998). “Türkiye’de Yok Olan Kültürler ve Baraj Gölleri: Sorunlar ve Öneriler”, Gap Bölgesi’nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, 01 – 05 Haziran 1998, Şanlıurfa, Ankara, 2000, 71- 84.
- Özdoğan, M. (2000). Türkiye’de Baraj Projeleri ve Tarihsel Yerleşme Alanları. Zeugma Yalnız Değil, Türkiye’de Barajlar ve Kültürel Miras. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s.86-97.
- Özdoğan, M. (2006) Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztekin Eke, D. (2014), Baraj Gölleri Altında Kalan Kültür Mirasının Durumu ve Korunması. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk Konya, D. (2019). Yoran Köyü Ölçeğinde Didim Kent Müzesi Ve Arşivi İçin Planlama Ve Sergi Önerisi. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Peterson, R.A. (2004). Culture, Production of. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 26, 3167-3173
- Polat, Y. (2002). “Antik Mozaiklerin Restorasyonu-Konservasyonu ve Kaldırılması” Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı (3), 287-306.
- Prott, L.V., O’Keefe, P.J. (1992). ‘Cultural Heritage’ or ‘Cultural Property’? International Journal of Cultural Property, 1(2), 307-320
- Sancaktar, O. (2012). Taşınır ve Taşınmaz Kültür Varlıkları Hukuku. (İkinci Baskı) Ankara: Seçkin Yayınevi, 27-28
- Sarı, M. S. (2008), Temellerin Takviyesi ve Uygulamadan Örnekler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Sarioğlu S. (2005) Küreselleşmenin Kentler Üzerindeki Etkileri: Dünya Kentleri ve İstanbul Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Sarıyıldız, A., Tahmiscioğlu, S., Sılay, A., Tomar, A. (2008). SU Kaynaklarının Geliştirilmesinde Kültür Varlıklarının Korunması Yaklaşımlarının Yortanlı Barajı Örneğinde İrdelenmesi. TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi, 20-22 Mart 2008, Ankara, 2008, 541-554.
- Seçkin, N. (2015). Anıtlarda Bozulmaya Neden Olan Etkenler. (Ed. Y.O. Uçkan) içinde Restorasyon ve Koruma İlkeleri (98-124). Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları
- Severson, K., Kökten, H. (2002). Arkeolojik Kazılarda Mozaik Konservasyonu. Ankara, Japon Anadolu Arkeolojisi Enstitüsü Yayınları, (18), 1-5.

- Sevgi, S., Çetin, M., Yılmaz, M. (2017). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi. Kâgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX Bildirileri, 05-06 Aralık 2017, İstanbul, 2017, 10- 37.
- Sevin, V. (1999). Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı. (2.Baskı), İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları.
- Sevin, V. (2001). Anadolu Tarihi Coğrafyası I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sezer, İ.,2011, Didim-Milas Kıyı Kuşağında Turizm ve Mekânsal Etkileri, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, S:697
- Sezgin, M. (1995). “Kültür” Marmara İletişim Dergisi, 9(9), 307-310
- Sinan, P.E. (2012). Planlama-siyaset ilişkisinin Türkiye kırsal planlama süreci üzerine etkileri. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon
- Solomon, M.R. (1999). Consumer Behavior. 4.th Ed. New Jersey: Prentice-Hall.
- Söke (2023). Miletos (Milet) Antik Kenti. Söke Kaymakamlığı. <http://soke.gov.tr/miletos-milet-antik-kenti>
- Şahin, N. (1995). A Study on Conservation and Rehabilitation Problems of Historic Timber Houses in Ankara. Ankara: The Graduate School Natural and Applied Science of METU
- Şener, Y. S. (2013). Arkeolojik Alanda Yapı Malzemelerinin Korunması: Temel Yaklaşımlar, Yöntem ve Uygulama Biçimleri. Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık, s. 611- 624.

- Şener, Y.S. (2014). Ani Şehir Surları, Korunma Sorunları ve Çözümüne Yönelik Öneriler. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9(10), 977-990.
- Şener, Y.S., Kabaoglu, C. (2011). Balat (Milet) İlyas Bey Medresesi Koruma Onarım Çalışmaları. XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 15-17 Ekim 2008, Çanakkale, İzmir, 2011, 15-17.
- Şener, Y.S., Şahin, D. (2013). Bursa Orhan Gazi Türbesi: Opus Sectile Taban Döşemesi, Mevcut Korunma Durumu ve Restorasyona Yönelik Öneriler. JMR, (6), 45-57.
- Taş, M., Öksüz Kuşcuoğlu, G. (2017). “Sürdürülebilir Kültürel Miras Yönetimi” Süleyman Demirel Üniversitesi, Yalvaç Akademi Dergisi, 58-67.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalvac/issue/32621/334791>
- Taşer, N. (2012). Aydın. Ankara: Korza Yayıncılık Basım
- Tek, S. (2016), Antalya Aspendos Antik Tiyatrosu ve Antalya Yivli Minare ve Camisinin Restorasyon Çalışmaları Sırasındaki Zemin Etüdünün Önemi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık Bilanço’98, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları
- Tekeli, İ. (2000). Büyük Projelerin Geliştirilmesinde ve Uygulanmasında Tarih Boyutu. Zeugma Yalnız Değil, Türkiye’de Barajlar ve Kültürel Miras. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 170-172.
- Toğrol, E. (1994). Temel Takviyesi Yöntemlerine Yeni Bir Bakış. Zemin Mekaniği ve Temel Mühendisliği V. Ulusal Kongresi, ODTÜ, Ankara, 1994, 2: 887- 917

- Tokmakoğlu, A.B. (2022). Dünya Tarihini Değiştiren Duvar Resimleri. Turna. <https://www.turna.com/blog/dunya-tarihini-degistiren-duvar-resimleri> Erişim Tarihi: 20.02.2023
- Toksöz, E. (2001). Kültürel Miras ve Koruma Bağlamında Avrupa Birliği Mevzuat ve Politikalarının Türk Hukuk Sistemine Uyarlanma Koşulları Üzerine Bir Yaklaşım. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Tuna, N. (28/Yaz 2001). Türkiye'de Arkeolojik Miras Yönetimi. Cogito:Arkeoloji: Bir Bilimin Katmanları, 292.
- Tuncer, A. (2021). Didim İlçesinin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük
- Tuncer, M. (2014). Koruma Kavramının Tarihsel Gelişmesi., M.S. Akpolat (Editör), Kültürel Miras Mevzuatı, 3.baskı, Eskişehir, Anadolu üniversitesi yayınları, s.3-25.
- Tuygun, D. (2009). Kültür Üretim Sistemi ve Kültür Göstergeleri İle Reklamların Anlamlandırılması. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uğurlu, E. (2009). Koruma Çalışmalarında Tarihi Harç ve Sıva Analizlerinin Önemi. Mimarlıkta Malzeme Dergisi. 4(11), 83-88.
- Uluengin, Ö. (2010). “Tüm Öteki’lerin Kenti”. İdeal Kent, (3), 130-141.
- Umar, B. (1999). Karia. Bir Tarihsel Coğrafya Araştırma ve Gezi Rehberi. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Umar, B., Çilingiroğlu A. (1990). Eski Eserler Hukuku. DEÜ Hukuk Fakültesi, Ankara

- UNESCO (2003) Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, <https://www.unesco.org.tr/pages/181/177/> Erişim Tarihi: 20.02.2023
- UNESCO, ICCROM, ICOMOS, IUCN (2011) Preparing World Heritage Nominations. Second Edition. UNESCO, 135 <https://whc.unesco.org/en/preparing-world-heritage-nominations/> Erişim Tarihi: 20.02.2023
- United Nations (2019). Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Prospects 2019: Highlights (ST/ESA/SER.A/423), New York
- Utkan, U. (2014), Tarihi Yapılarda Karşılaşılan Geoteknik Problemler ve Uygulanan Zemin İyileştirme Yöntemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Wells, C. (1984). Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Yanar, A. (2021). Yüksek Ziraat Enstitüsü Dönemine Ait Tekstil Koleksiyonu'nun Çevrim İçi Sergiye Dönüştürülmesi. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği. SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (12), 331-353.
- Yazoğlu, R. (2005). Dil-Kültür İlişkisi. Muhafazakar Düşünce Dergisi, 2(5), 123-143
- Yeniden (2012). Kültür Teorilerinin Işığı Altında Kafkas Kültürünün Sosyolojik Analizi. Yeniden Ergenekon <https://yenidenergenekon.com/193-kafkas-kulturu/> Erişim Tarihi: 20.02.2023
- Yıldırım, F. (2012). Didim. Ankara: Korsa Yayıncılık Basım

Yılmaz, M, Eskici, B, Eliüşük, M, Akgönül, M., Şener, Y.S. (2019). “Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamlaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları” MASROP E-Dergi, 13 (1), 30- 51.

Yılmaz, M. (2019). Yok Olma Riski Altındaki Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunma Yöntemleri Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara

Yılmaz, M., Tek, S. (2018). “Antalya Yivli Minare ve Camisinin Restorasyon, Güçlendirme ve Zemin Etüt Çalışmaları” MASROP E-Dergi 12.1, 2018, 49-72.

Zakar, L., Eyüpgiller, K.K. (2015), Mimari Restorasyon Koruma Teknik ve Yöntemleri, İstanbul: Lory Zakar

https://www.nufusu.com/ilce/didim_aydin-nufusu Erişim Tarihi: 14.4.2023

<https://www.nufusune.com/didim-ilce-nufusu-aydin> Erişim Tarihi: 16.4.2023

<https://www.endeksa.com/tr/analiz/aydin/didim/demografi> Erişim Tarihi: 16.6.2023

<https://www.worldmap1.com/map/turkey/aydin-map.asp> Erişim Tarihi:16.6.2023

<https://aydin.ktb.gov.tr/TR-142836/didim-kultur-turizm-gelisim-bolgesi.html>
Erişim Tarihi:25.6.2023

<https://webdosya.csb.gov.tr/db/mpgm/icerikler/n18-20221221140642.pdf>
Erişim Tarihi:25.6.2023

<https://www.didim.bel.tr/duyurular> Erişim Tarihi:25.6.2023

<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/102051,didim-anit-pdfpdf.pdf>
Erişim Tarihi:30.6.2023

<https://arachne.dainst.org/entity/886/image/133539> Erişim Tarihi:5.7.2023

<https://worldarkeoloji.blogspot.com/2016/01/didim-apollo-tapnag-didyma.html>
Erişim Tarihi:7.7.2023

<https://ditab.gov.tr/kutsal-yol/> Erişim Tarihi:15.7.2023

<https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodokuman/5881/didim-kutsal-yol>
Erişim Tarihi:15.7.2023

<https://www.didimguide.com/akkoy/> Erişim Tarihi:19.7.2023

<https://life-in-turkey.livejournal.com/659784.html> Erişim Tarihi:19.7.2023